

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**İSLAM HUKUKUNDA
İLLET KAVRAMI VE FAİZİN İLLETİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdülbaki Deniz

Danışman

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz

Bursa 2006

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Temel İslam Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 2719 numaralı Abdülbaki DENİZ'in hazırladığı "İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İleti" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/başarısız) olduğuna.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Ana Bilim Dalı Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

...../...../ 20.....

Enstitü Müdürü
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Yazar	: Abdülbaki DENİZ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Hukuku
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii + 150
Mezuniyet Tarihi	: / / 2006
Tez danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ

İSLAM HUKUKUNDA İLLET KAVRAMI VE FAİZİN İLLETİ

Bu alışma, gelenek ile modernizm ikilemi arasında kendine yer bulmaya çalışan kavramlardan biri olan “faiz ve illeti problemi” ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. İslam Hukukunda değişik değerlendirmelere konu olan faiz olgusu ve onun felsefi altyapısını oluşturan “illet” kavramı detaylı bir şekilde araştırılmaktadır. Bu çalışmada faizin mahiyeti ve tarihçesi, İslam’da faize bakış konularıyla birlikte illet olarak ifade ettiğimiz faizin teorik gerekçesi üzerinde bir çok açıdan odaklanılmıştır. Genel olarak semavi dinlerin faize bakışı, aralarında Osmanlıların da bulunduğu bazı beşeri sistemlerin pratikte faiz problemine nasıl baktıklarına değinilmiştir. Bu arada Kur’an ve Sünnet’te faiz ve illeti hususunda bilgi verildikten sonra illet hakkında değişik mezhep ve alimlerin görüşlerine yer verilmiştir.

şüphesiz sosyo-ekonomik bir olgu olan faiz problemi ile ilgili değerlendirmeler devam edecektir. Zira faiz olgusu ile ilgili olarak “Ekonominin bel kemiği ve lokomotif” şeklinde yapılan değerlendirmeler yanında “Ekonomileri iflasa götüren smr aracı” gibi ifadeler iktisadi hayatın bilinen gereklerindedir. Buna dini argumanları da kattığımızda gerçekten iinden çıkılması zor bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu arada faizin oran, zaman ve zemini ile ilgili ortaya atılan değişik görüşler bazılarının kendi dünya görüşünü temellendirirken başvurduğu önemli malzemeler olarak değerlendirilmiştir. Sonuçta günümüzdeki faiz probleminin sadece İslami hassasiyetlere sahip insanların değil bütün herkesin problemi olduğu genel kabul gören bir gerçektir.

Bu hassasiyete binaen bu çalışmada özellikle illet kavramı ile ilgili klasik fıkıh kitaplarında ortaya atılan bazı izahlar sorgulanmakta ve faizin illetine yeni bir bakış açısı kazandırılmaktadır. Böylece faizin nitelik ve kapsamı bağlamında yeni bir tanımlama denemesi yanında özellikle illet kavramını günümüz iktisadi gerçeklerine uygun bir tarzda değerlendirmenin önemine vurgu yapılmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Faiz problemi

İlet

Faizin mahiyeti

ABSTRACT

Yazar : Abdülbaki Deniz
Üniversite : Uludağ University
Anabilim Dalı : Basic Islamic Sciences
Bilim Dalı : Islamic Law
Tezin Niteliği : Master
Sayfa Sayısı : xiii +150
Mezuniyet Tarihi :/...../2006
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz

CAUSE IN ISLAMIC LAW AND CAUSE OF INTEREST

This work deals with one of the concepts struggling to find a place between tradition and modernity, and investigates the interest, on which extreme interpretations appear in the public opinion, and “cause” of it. It focuses on the true nature and history of interest, viewpoints of Islam and other systems about interest and the theoretical justification of it. Firstly, it is investigated that what is interest in economical systems, then what is it according to main tree religions (i.e. Judaism, Christianity and Islam) and lastly practical solutions which were realized in various societies among which is Ottoman society. Meanwhile knowledge about interest in the Qur’an and the Prophetic Tradition was given.

There is huge discussion about interest. On one side there is statement such as “backbone of the economy”, on the other side “tool of exploitation that bankrupt economies”. When religious arguments are taken into account, it becomes more complicated and difficult to solve. Some claims that disputes about interest rates and its duration give clues for its flexibility. Consequently, it is obvious that interest is not a problem only for people who have Islamic concerns, but for all.

Key words

Interest cause of interest true nature of interest

ÖNSÖZ

Faiz, tarih boyunca sadece İslam aleminde değil bütün dünyada lehte ve aleyhte değişik yorumlara konu olmuş olgulardan biridir. Faiz olgusu ile ilgili olarak ortaya çıkan tezlerin oluşmasında kutsal kitaplar, din adamları ve filozoflar yanında iktisadi doktrin kurucu ve yorumcularının da etkinliği tartışılmaz. Ama şu da bir gerçektir ki, bir çok konuda olduğu gibi faiz hususunda da tartışma ve görüş ayrılıklarını sona erdirecek kesin bir neticeye varılmış değildir. Her tezi bir antitez takip etmiş, herkes haklılığının ispatı için bir çok izah tarzına başvurmuştur. Bu anlamda değişik faiz teorileri, tanımları ve uygulamalarından sözetme imkanımız vardır.

“Faiz ve illeti” sorunu her zaman olduğu gibi günümüzde de güncelliğini korumaya devam etmektedir. Bu hususla ilgili olarak zaman zaman muhtelif mezhep mensuplarının, hatta aynı mezhep mensubu olup da farklı illet anlayışına sahip olan kimselerin ortaya atılan bir problemin çözümünde değişik cevap veya çözümden sözetmeleri ilk olmadığı gibi son olmayacağı da ortadadır. Zira faiz ve illeti ile ilgili olarak köklü bir ictihad değişikliğine gidilmediği sürece bu tür çelişkiler yaşanmaya devam edecektir.

Bu anlamda bir çok açıdan izaha muhtaç olduğu anlaşılan faiz nazariyesine imkanlar ölçüsünde katkı sağlamaya çalışmanın önemi ortadadır. Bu ehemmiyete binaen çok değerli tez danışmanım Prof.Dr. Yunus Vehbi Yavuz hocamın da tasvipleriyle yüksek lisans tezi olarak bu konuyu seçtik. Bunu yanında İslam alimleri arasında genel kabul gören “Zaman, zemin ve şartların değişmesine bağlı olarak ictihada açık bazı hükümlerin değişebileceği” hususu da bizleri cesaretlendirdiğini de ifade etmek gerekir. “Ahkâmın değişebilirliği şüphesiz ki ilgili illetin değişmesine bağlı olduğu” gerçeğinden hareketle elimizdeki verileri değerlendirdik ve faydalı bir takım sonuçlara varmaya çalıştık.

Çalışmamızın giriş bölümünde genel hatlarıyla faiz ve illetiyle ilgili ortaya çıkan muhtelif görüşlere temas ettikten sonra illeti bulma metotlarıyla ilgili kısa bir değerlendirmede bulunduk. Ayrıca faizin illeti olarak gündeme getirilen bazı hususların diğer etkenlerden bağımsız olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğu ifade edilmiş,

bilakis illet kavramının bir çok husustan müteşekkil bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır.

Birinci bölümü faizin tarihçesi, faiz teorileri, diğer semavi dinler yanında İslam'da faiz yasağı gibi konulara ayırdık. Ayrıca İslam'da faize karşı alternatif olabilecek kurumlar ve faiz yasağına karşı alınan önlemlerle birlikte diğer sistemlerle beraber İslam tarihinin önemli bir dönemini teşkil eden Osmanlı'larda faiz uygulamasına temas ettik. Bu bölümün sonunda günümüzde hala varlığını sürdüren bazı tartışmalara yer verdik.

Faizle ilgili problemlerden birisi de illet meselesidir. İlet, İslam hukuk usulü literatüründe ortaya çıkmış bir kavram olması hasebiyle dini motiftir. Ama temelde hedeflenen şey faizin yasaklanma gerekçelerini ve sebeplerini izaha yöneliktir. Faizle ilgili meşruiyet zemini oluşturmaya yönelik tezlerin işlenmesi durumunda teori veya gerekçe neyi ifade ediyorsa illet de İslam hukukunda aynı şeyi ifade eder. Bu hususun İslam hukuk bilimi açısından önemine binaen çalışmamızın ikinci bölümünü illet kavramına ayırdık. Bu arada illetin hikmet ve sebep kavramlarıyla olan ilişkisini irdeledik. Ayrıca faizin illetini tespiti ışık tutması açısından Kur'an'da, Sünnet'te ve Sahabe uygulamasında ta'lil metodları ve örnekleri üzerinde durduk.

Çalışmamızın asıl bölümünü teşkil eden faiz ve illetinin tesbiti meselesini ise üçüncü bölüme bıraktık. Burada Kur'an ve Sünnet'te faizin illeti meselesini izah ettikten sonra aralarında İmamiyye Şiasının da bulunduğu bir çok ameli mezhebin klasik eserlerinden yola çıkarak faizin yasaklanma illetini ortaya koymaya çalıştık. Bu arada bağımsız bazı alimlerin de görüşlerine yer verdik.

Nihayet günümüz ticaret hukukunda faiz konusuna temas ettikten sonra klasik anlayışları sorgulayıcı yeni ve genel bir değerlendirmeye çalışmamıza son verdik. Söz konusu değerlendirmede Kur'an ve Sünnet ışığında yasaklanan faizin herhangi bir kayıt ve sınırlamaya tabi tutulmadığını, illet bağlamında bazı sınırlamalara gidilmesinin şari'in amacına aykırı olduğunu, İslami toplum yapılanmasında faizli muamelelere yer olmadığını, faize alternatif dini bazı kavram ve müesseselerin varlığını detaylı bir şekilde ifade etmeye çalıştık.

Tez çalışması boyunca üstün gayret ve sabır örneği gösteren ve yardımlarını esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof.Dr. Yunus Vehbi Yavuz'a saygı ve teşekkürlerimi sunarken, beşeri eserler hata ile muallel olduğundan bu mütevazı çalışmamızda görülebilecek eksikliklerin mazur görülmesini istirham ederim.

Bulgaristan, 2006

Abdülbaki Deniz

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
FAİZİN MAHİYETİ VE İSLAM HUKUKUNDA FAİZ YASAĞI	1
I. FAİZİN MAHİYETİ.....	2
A- Faizin Sözlük ve Terim Anlamı	2
1- Faizi Sermayenin Kârı Olarak Değerlendiren Tanımlar	3
2- Faizi Kiraya Benzeten Tanımlar.....	3
3- Faiz ve Ribayı Aynı Değerlendiren Tanımlar	3
II. FAİZİN TARİHÇESİ.....	4
A. ESKİ DİNLERDE FAİZ	6
1-Yahudilikte Faiz.....	6
2- Eski Yunan Filozoflarına Göre Faiz	7
3- Hristiyanlıkta Faiz	7
III- FAİZ TEORİLERİ	10
IV. BEŞERİ SİSTEMLERDE FAİZ.....	12
A. KAPİTALİZM'DE FAİZ	12
B. SOSYALİZM'DE FAİZ.....	12
C. OSMANLILAR'DA FAİZ.....	12
1) Osmanlı Hukuk Sistemi	12
2) Osmanlıların Faize Bakışı	13

a- Osmanlılarda Faiz Muamelesinin Olmadığını Savunan Görüş	13
b- Osmanlılarda Faiz Muamelesinin Varlığını Savunan Görüş	14
V. İSLAM'DA FAİZ	23
A. KUR'AN'DA FAİZ YASAĞI	23
B. SÜNNETTE FAİZ YASAĞI	29
C. İSLAM BİLGİNLERİNE GÖRE FAİZ YASAĞI	34
VI- FAİZ -TOPLUM İLİŞKİSİ	35
A. İKTİSAT İLMİNDE FAİZİ ORTAYA ÇIKARAN SEBEPLER	35
B. İSLAM'DA FAİZİN ZARARLARI VE YASAKLANMA HİKMETLERİ	37
C. İSLAM'DA FAİZE KARŞI ALINAN ÖNLEMLER	38
1- Karz-ı Hasen, Zekat ve Muhtelif Şirketler	38
2- Faizsiz Ekonomi ve Banka	44
D. FAİZLE İLGİLİ BAZI TARTIŞMA KONULARI	45
İKİNCİ BÖLÜM.....	61
İSLAM HUKUKU'NDA İLLET KAVRAMI VE İLLETİ TESPİT YOLLARI	61
I. İSLAM HUKUKU'NDA İLLET KAVRAMI, ANLAM VE ÖNEMİ	62
II. ŞER'İ HÜKÜMLERDE İLLETİN GEREKLİLİĞİ	63
A. DİNİ HÜKÜMLER VE İLLET	64
B. DİNİ HÜKÜMLERDE AMAÇ İLLET İLİŞKİSİ	66
1- Zaruri maslahatlar	66
2- Hâcî maslahatlar	67
3- Tahsini maslahatlar	67
C. İLLETİN ŞARTLARI VE KISIMLARI	67
1- İlletin Şartları	67
2- İlletin Kısımları	70
a. el-Münasibu'l-müessir(المناسب المؤثر)	70
b. el-Münasibu'l-mülâyım (المناسب الملايم)	70
c. el-Münasibu'l-mürsel (المناسب المرسل)	70
d. el-Münasibu'l-mülga (المناسب الملغى)	71
D- İLLETİ BULMA METOTLARI VE İLGİLİ BAZI TERİMLER.....	71

1. Nass.....	71
2. İcma	71
3. Sebr-u taksim.....	72
4. Münasebet	72
III. KUR'AN-I KERİM'DE TA'LİL VE TA'LİL ÖRNEKLERİ	73
IV. SÜNNET'TE TA'LİL VE TA'LİL ÖRNEKLERİ.....	75
V. SAHABE UYGULAMASINDA TA'LİL VE TA'LİL ÖRNEKLERİ.....	80
VI. TABİİLERİN UYGULAMASINDA TA'LİL VE TA'LİL ÖRNEKLERİ.....	82
VII. USULCÜLERE GÖRE İLLET VE TA'LİL ÖRNEKLERİ	84
VIII. KELAMCILARA GÖRE İLLET	86
A. FİİLLERİN YARATILMASI VE İLLET İLİŞKİSİ.....	87
B. FİİLLERİN GÜZELLİĞİ-ÇİRKİNLİĞİ VE İLLET İLİŞKİSİ.....	88
C. TEKLİF – MÜKELLEFİYET VE İLLET İLİŞKİSİ.....	89
D. SALAH-ASLAH KONUSU VE İLLET İLİŞKİSİ.....	89
IX. İSLAMİ HÜKÜMLERDE İLLET-SEBEP-HİKMET KAVRAMLARI VE ARALARINDAKİ MÜNASEBET	90
A. HİKMET KAVRAMI, ANLAM VE ÖNEMİ.....	90
1- Hikmetin Anlam ve Önemi	90
2- Kur'an-ı Kerim'de Hikmet	92
3- Kelamcılara Göre Hikmet	93
4- Usulcülere Göre Hikmet.....	93
5- İlahi Fiillerde İlet ve Gaye	94
B. SEBEB KAVRAMI VE İLLET-HİKMET İLE İLİŞKİSİ	95
1- Sebeb Kavramı, Anlam ve Önemi	95
3- Sebeb-İlet İlişkisi ve Aralarındaki Fark	96
C. HİKMET VE TA'LİL HAKKINDAKİ İHTİLAF	97
1- Hikmet-İlet İlişkisi ve Aralarındaki Fark.....	97
2- Kelamcılara Göre Hikmetle Ta'lil	99
3- Usulcülere Göre Hikmetle Ta'lil	99
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	101
FAİZİN İLLETİNİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRMESİ.....	101

I. FAİZ YASAĞININ FIKİH USULÜ AÇISINDAN İZAHİ	102
A. NASSLARDA NEHY, ANLAM VE ÇEŞİTLERİ.....	102
B. NEHYİN DELALETİ	103
II. FAİZ YASAĞININ İLLET AÇISINDAN İZAHİ	105
A. KUR’AN-I KERİM’DE TİCARET İLKELERİ VE FAİZİN YASAKLANMA İLLETİ	106
B. SÜNNET’TE FAİZ’İN İLLETİ	117
C. KLASİK FIKİH LİTERATÜRÜNDE FAİZİN İLLETİ	120
1- Faizin İlleti olmadığını Savunanlar.....	120
a. Zahiriyeye Mezhebi	120
b. Osman el-Betti (ö.45/760).....	121
2- Faizin İlleti Olduğunu Kabul Edenler	121
a) Hanefi Mezhebine Göre Faizin İlleti.....	122
b) Maliki Mezhebine Göre Faizin İlleti.....	124
c) Şafii Mezhebine Göre Faizin İlleti	126
d) Hanbeli Mezhebine Göre Faizin İlleti	129
e) Şia -İmamiyye Mezhebine Göre Faizin İlleti	130
3- Diğer Alimlerin Görüşleri	132
D. GÜNÜMÜZ FIKİH LİTERATÜRÜNDE FAİZİN İLLETİ	133
1- İslam Hukukçularına Göre Faiz Yasağının Amacı.....	136
2- İslam’da Faiz Yasağı İle İlgili Genel Bir Değerlendirme	137
E. ÇAĞDAŞ TİCARET HUKUKUNA GÖRE FAİZİN İLLETİ	140
III. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	142
BİBLİYOGRAFYA	146

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: İbn, bin
bk.	: Bak, bakınız
çev.	: Çeviren
Terc.	: Terceme
Der.	: Dergi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
hk.	: Hakkında
İA	: İslam Ansiklopedisi
İAD	: İslamî Araştırmalar Dergisi
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
ty.	: Tarihi yok
Yay.	: Yayınları
İst.	: İstanbul
Clt.	: Cilt
TDVY.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: Tahkik

UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vs.	: Vesaire
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
yy	:Yüzyıl
Kg.	:kilogram
Lt.	:litre
Ö.	:ölümü
Ör.	:örneğin

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak yaratılmış olan insanoğlunun tüketim veya üretime yönelik borçlanma ihtiyacı duyduğu bilinen ve yaşanan bir gerçektir. Borçlanma kapsamına genelde toplumda değer taşıyan ve insanların ihtiyacını gideren bütün herşey girmektedir. Genelde bütün semavi dinlerde özelde de İslam'da Allah rızası dışında herhangi bir karşılık beklemeden insanların ihtiyaçlarının karşılanması esas olup, bir çok münasebetle müminler sözkonusu infak ve tasadduka teşvik edilmektedir. Kur'an'da borç ilişkisinden doğan haklara yönelik yazılı olarak ve şahitler huzurunda misliyle geri ödeme esasının getirilmiş olması ve bu hususun faizi yasaklayan ayetten hemen sonra gelmiş olması dikkat çekicidir.¹ Böylece her iki tarafın haksızlığa maruz kalmaması sağlanmıştır.²

Bütün ilahi dinlerin ve akl-ı selim sahibi bir çok düşünür ve filozofun faiz gelirini haksız kazanç olarak değerlendiği, İslam'ın da faizi bütün yönleriyle yasakladığı kesin olmakla birlikte, gerek İslam dünyasında gerekse batılı dini ve felsefi çevrelerde bu hususun problem olarak varlığını sürdürmesi faizin kapsam ve niteliği ile ilgili süregelen bazı tartışma konularının eseridir.

Faizin fakirden zengine doğru para transferine sebep olmasından dolayı hoş karşılanmadığı, günümüzde ise üretime yönelik faiz uygulamalarının zenginden fakire doğru bir transfer sözkonusu olması hasebiyle faizle ilgili hükmün değişebileceği kanaati bir çok açıdan tutarsızdır. Zira paranın transfer yönü kim olursa olsun sermaye sahibinin sabit kazancının kâr zarar durumuna göre değişken olmaması, ilgili hükmün geçerliliği için yeterli bir sebeptir. Bu durum devam ettiği sürece her halukârda bir haksızlık sözkonusudur. Zira İslam'da faizin yasaklanması daha önce şart koşulan maktu bir hadde bağlıdır. Böyle bir durumda faiz muamelesinde tek taraflı bir haksızlığın yaşanması kaçınılmazdır. Eğer belli bir fazlalık daha önce şart koşulmamışsa ilgili muamele zaten faiz olarak değerlendirilmez.

¹ Bakara,2/282-283

² Bakara, 2/279

Aynı şekilde faiz yasağının gerekçesi sadece “risk faktöründen yoksun olması” şeklinde izah edilemeyeceği gibi bu yasağı salt “emeksiz kazanç” gerekçesine bağlamak da doğru değildir. Aksine bütün bu ve buna benzer gerekçeler “illet” olarak ifade edilen bir bütünün birer tamamlayıcı parçalarıdır.

Buradan hareketle illet kavramı, faizin yasaklanma gerekçelerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve Şari’in iradesinin kullarının maslahatına yönelik tezahürünü ifade eder. Bu anlamda illet, ilgili hükmün ortaya çıkmasına sebep olan bütün değişken etkenlerdir. Bu yönüyle illetin değişkenlerine bağlı olarak hükmün de değişebileceği kabul edilmektedir. Zaten faizin illetinin değişmesi durumunda muamelenin mahiyeti değişeceğinden yeni bir isimlendirme veya hüküm sözkonusu olmaktadır. Ör. Faizin yasaklanma illeti karşılıksız veya haksız kazanç olmasıdır. Karşılıksız ve haksız kazancın olmadığı durumlarda faizden sözedilemez. Zira faizin illeti değişmiş veya kaybolmuştur. Bu durumda faiz değil de mudarebe veya başka bir alışverişten söz etmek mümkündür.

Kur’an-ı Kerim’de faiz aşamalı olarak herhangi bir kayıt ve sınırlama, zaman ve zeminden söz etmeden bütün çeşitleriyle yasaklanmıştır. Ödünç işlemlerinde anapara/mal’ın misliyle iadesi emredilmiş ve bu zulmetmeme veya zulme maruz kalmama gerekçesine bağlanmıştır.³ Hz.Peygamber de Kur’an’ın beyanına uygun olarak faizin her türlüşünü yasaklamış ve o günkü şartlarda halk arasında yaygın olan altı örnek ile izah etmiştir.

Daha sonraki dönemlerde Kur’an ve Sünnet’i yorumlayan ve bu yorumlarını sistemli hale getiren mezhep imam ve mensupları da Müslümanların günlük ve sosyal hayatlarını ilgilendiren her hususta fikir beyan etmişlerdir. Bu hususlardan birisi de şüphesiz faiz olgusudur. Bu bağlamda Hanefi mezhebi faizin illet ve kapsamı ile ilgili olarak cinc ve ölçü birliğine vurgu yapmış, iki illetten hiçbirini bulunmaz ise peşin satışta fazlalık ve vadenin de caiz olduğunu söylemişlerdir. Ör. Ağırlık ölçüsüne bağlı olan altın, ölçekle muameleye konu olan buğday ile peşin veya veresiye her şekilde satılabilir. Çünkü hem cinsleri hem de ölçü birimleri aynı değildir. Eğer iki mal arasında iki illetten yalnız biri bulunursa peşin satış caiz iken veresiye caiz değildir. Bir

³ Bakara, 275-279

ölçek buğday iki ölçek arpa karşılığında, on gram altın yirmi gram gümüş karşılığında peşin olarak satışa konu olabilmekte, bunların veresiyesi caiz görülmemektedir.

Hanefi mezhebi gibi diğer mezheplerin de faizin illeti ile ilgili olarak detaylı beyanları vardır. Bu çalışmamızda ilgili izahlara yer verilmiştir. Ama illet bağlamında genel olarak şöyle bir açıklamanın yapılmasında fayda görüyoruz:

Faizin yasaklanma illeti ile ilgili olarak İslam tarihi boyunca ortaya atılan bir çok izah tarzı, ilgili tarihi ve sosyal şartlarda değerlendirilmesi gereken izah tarzlarıdır. Zira hiç biri Şari'in iradesine uygun olarak kapsamlı ve kuşatıcı değildir. Bu hususta Zahiriyye mezhebiyle birlikte bazı alimler faizin kapsamını çok dar tutmakla kendi düşünsel alt yapılarına uygun hareket etmişlerdir. Onlar ilgili hadiste ifade edilen altı maddenin zahirinden yola çıkarak kapsamı sadece bu maddelerle sınırlı tutmuşlardır. Bir çok açıdan Şari'in hikmet maksadına uygun olmadığı genel kabul gören bu anlayışın sorgulanma ve eleştirisinin zemini bu mütevazî çalışma değildir. Ama kıyas ve ta'lil yoluyla belli bir takım ilke ve prensipler ortaya koyması ve ayetler ışığında mümkün olduğu kadar faizin kapsamını genişletmesi beklenen diğer mezhep mensuplarının da dar bir alanda kaldıkları müşahede edilmektedir. Bu dar bakış faizin nitelik ve kapsamı ile ilgili olarak mezhepler arasında hatta aynı mezhep içerisinde değişik görüş ve tartışmaların yaşanmasına zemin hazırlamış, İslam alemi bu hususta kendi içerisinde bile bir bütünlük arzedememiştir. Böylece bazılarına göre helal olarak görülen ticari bir muamele diğerlerine göre haram telakki edilebilmiştir.

Faizin nitelik ve kapsamıyla ilgili tartışmalar özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden sonraki alimler arasında alevlenmiştir. Klasik fıkıh eserlerinde faizin mahiyeti ile ilgili olarak net ve açık ifadeler yerine yoruma açık bir takım sonuçlara varılması ve toplumda faize alternatif olabilecek pratik çözümlerin oluşturulamaması ferdi fetvaların türemesine zemin hazırlamıştır. Bu anlamda bir çok fetva verilmiş, sözkonusu fetvanın muhalifleri de aynı şekilde başka bir fetva ile karşılık verme ihtiyacı hissetmişlerdir. Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan bir çok tartışma zemini ilim ehlinin uzun bir müddet enerjisini sadece bu tür hususlarda sarfetmesine sebep olmuş, bu da ilimde duraklamayı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde kaleme alınan

bir çok fetva kitabı yanında özellikle İmam Birgivi'ye ait eserler bu tür tartışma ve ihtilafların işlendiği eserlerin başında gelmektedir.

Aslında faizin mahiyet ve niteliği Hz.Peygamber'in gönderildiği toplumda bilinip yaşandığı gibi diğer toplumlarda da, hatta İslam'dan önceki toplumlarda da açıkça biliniyordu. Bundan dolayı bir çok düşünür ve filozof da faiz hakkında değişik yorumlar yapmışlardır. Buna rağmen İslam aleminde illet bağlamında muhtelif görüşlere bağlı olarak değişik faiz anlayışlarının ortaya çıkmasının sebebi belki de takip edilen istidlal metotlarında gizlidir. Şöyle ki;

İstidlalın üç çeşidi vardır:

a. Ta'lil (Tümdengelim, Deduction); Külliden cüz'ie, illetten ma'lüle, sebepten sonuca geçiş yöntemidir.

b. İstikra' (Tümevarım, Enduction); Parçadan bütüne, sonuçtan sebebe varış yöntemidir.

c. Temsil (Fıkhi kıyas, Analoji); Parçadan parçaya geçiş yolu, iki şey arasındaki benzerliğe dayanıp birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında da vermektir.⁴

Kanımızca faiz hususunda ta'lil (tümdengelim) yöntemi yerine daha çok temsil ve istikra' yöntemine başvurulduğundan genel ve kuşatıcı bir sonuca varılamamaktadır. Dolayısıyla değişik fikirlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Zira parça ve cüz'deki nitelik ve özelliklerden yola çıkılmakta ve ilgili hüküm sadece benzerlerine teşmil edilmektedir. Yani altı eşya hadisindeki altı maddenin özellikleri sıralanmakta ve faiz hükmü ilgili madde ve benzerleri için sözkonusu edilmektedir. Halbuki faizin sadece bu ve benzeri maddelerle sınırlı olduğuna dair başka herhangi bir kayıt da bulunmamaktadır.

Ta'lil metodundan yola çıkılarak varılacak sonucun ise daha kapsamlı ve şari'in maksadına daha uygun olacağı açıktır. Kur'an ve Sünnet'te yasaklanan faiz genel olup herhangi bir sınırlama ve kayıt yoktur. Dolayısıyla bu genel ve külli ilkedен hareketle haksız ve karşılıksız kazanç kapsamına giren cinsi, mübadele biçimi, niteliği ve

⁴ Kılavuz, A. Saim, İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s.499

kullanılma amacı ne olursa olsun toplumda değer taşıyan her şeyi faiz olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Genel hatlarıyla giriş yaptığımız faiz ve illeti ile ilgili diğer bütün hususlar aşağıda detaylı bir şekilde işlenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FAİZİN MAHİYETİ VE İSLAM HUKUKUNDA FAİZ YASAĞI

I. FAİZİN MAHİYETİ

Faiz, çok eski tarihlerden beri bilinen, uygulanan ve müsbet veya menfi değerlendirmelere konu olan iktisadi bir olgudur. İktisat tarihi boyunca önemini yitirmeyen bu olgu, günümüzde de siyasi ve ekonomik rejimleri birbirinden ayıran en önemli göstergelerden biri kabul edilmektedir. Bu öneminden dolayı, ortaya çıktığı günden itibaren faiz, başta semavi dinler olmak üzere filozoflar ve iktisatçıların inceleme konuları arasında yerini almıştır. Semavi dinlerin sonuncusu olan İslam da, toplumu yakından ilgilendiren bu problemi, kendi ahlaki ilkelerine dayalı hukuk formu içerisinde ele almış ve faize karşı dini-hukuki bir tavır takınmıştır.

İnsanlık tarihi boyunca, teorisi ve uygulaması tartışılmalı olan faiz olgusunu, daha çok İslam hukuk normları açısından incelemeye çalışacağız. “İslam Hukukunda Faizin İletisi”ni işlemeye geçmeden önce, faizin niteliği, tarihçesi ve faiz teorileri gibi, konuyu aydınlatıcı hususlar üzerinde duracağız.

A- Faizin Sözlük ve Terim Anlamı

Faiz, Arapçada fazlalık, çoğalma ve taşma manasına gelen (فءاض) kelimesinin Türkçede kullanılan şeklidir. Genelde, İslami kaynaklarda geçen ve artma ve çoğalma anlamına gelen “riba” kelimesiyle eşdeğer kabul edilir.

Yaygın karşılığı faiz olan riba kelimesi, sözlükte “fazlalık, nema, artma, çoğalma; yükseğe çıkma, serpilip gelişme gibi anlamlara gelir. Arapçada, bu yüzden tepelere “rabiye”, canlıları besleyip büyütme de “terbiye”denir.

Bu sözlük anlamıyla riba, hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade eder. Kur’an’da riba kelimesi her iki anlamda da kullanılmıştır. Birinci durumla ilgili olarak, üzerine yağmur yağın toprağın kabarması “rebet” kelimesiyle¹, ikinci anlamla ilgili olarak da iki topluluktan birinin diğerine göre mal bakımından veya sayıca yahut değerce daha üstün olması hali “erba” kelimesiyle² ifade edilmiştir.³

¹ Hacc, 22/5 ; Fussilet, 41/39

² Nahl, 16/92

Aslında iktisadi bir olgu olarak faizin tanımı yapılırken, üretilen faiz teorilerinden bağımsız fikirler ileri sürülmemektedir. Hatta faiz teorileri kadar faiz tanımlarından sözedilebilir. Bu tanımları üç grupta toplamak mümkündür:

1- Faizi Sermayenin Kârı Olarak Değerlendiren Tanımlar

Bu gruptaki tanımlamalar bazen faizi “sadece nakit sermayesiyle ilgili bir olgu”olarak görmektedir. Ör. J.Hicks (1904-1989)’e göre faizi doğuran sermaye, akıcı özelliği olan (capital liquide) sermayedir. Akıcı sermayeden kasdı nakittir. Aynı tezi, Bertrand Nogaro da “Siyasi İktisadın Unsurları” adlı eserinde işlemektedir. Bunun yanında faizi, sadece nakdi sermayenin ödünç verilmesinden elde edilen kârla sınırlı tutmayıp, nakdi sermayeye ticari malları da ekleyenler vardır. Ör. P.Llau, “Faiz Oranlarına Sınırlama” adlı eserinde, “Faiz, ödünç verilen sermayenin getirisidir” demektedir. Görüldüğü gibi sermaye umumi olarak ifade edilmiştir.

2- Faizi Kiraya Benzeten Tanımlar

Bu anlayışa göre faiz, “Her hangi bir şeyin kira karşılığı” şeklinde değerlendirilmekte ve genelde şöyle tanımlanmaktadır:

“Faiz, sermayenin kullanım ücretini temsil eden bir miktar nakittir.”

Bu görüşü Alfred Marshall (ö.1924), “Principles” adlı kitabında desteklemekte, Thomas ise buna açıkça “Paranın kiralanması” demektedir.

3- Faiz ve Ribayı Aynı Değerlendiren Tanımlar

Bu gruba giren tanımlar, genellikle sosyal ve ekonomik ilişkilerde faizi tamamen reddeden anlayışa dayanmaktadır. Özellikle Yunan filozofları, Hristiyan ve Müslüman alimler bu görüştedir.

Aristo (ö.M.Ö.322), “Siyaset” isimli kitabında şöyle demektedir:

“Bizim en çok nefret ettiğimiz husus borçlara faiz ödenmesidir. Zira faiz yoluyla elde edilen gelir paranın kendisinden kaynaklanmaktadır. Bu da paranın ortaya çıkma maksadına aykırıdır. Çünkü para, değişim aracı olması için icad edilmiştir.

³ Özsoy, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz md. XII,110

Halbuki faiz yoluyla paranın kendisi çoğalmaktadır. Faiz, paranın para doğurmasıdır. Bu yolla elde edilen gelir ise insan doğasına ve fitratına en aykırı olan yoldur.”

Saint Basile ise, faiz gelirini, kötü kimselerin kötü çocuğuna benzettikten sonra: “*Faizle borç vermemiz ve borçludan anaparaya ilave her hangi bir fazlalık istememiz suçtur*” demektedir.

Saint Gregoire De Nysse ve Saint Jerome de, ana paraya ilave olan bütün fazlalıkları faiz olarak kabul etmiş ve mahkum etmişlerdir.⁴

İslami kaynaklarda ise genelde faiz ve riba aynı kabul edilmiş ve şöyle tanımlanmıştır:

“Malın mal ile değişimi mahiyetindeki bir akitte karşılığı bulunmayan bir fazlalıktır.”⁵

Ama bu tanım sadece fazlalık faizi için geçerli olup, nesie (vade) faizini kapsamamaktadır. Dolayısıyla bu kaynaklarda bu husus ya özellikle belirtilmiş ya da her iki faiz türünü ayrı ayrı tanımlamışlardır.

İslam hukuk literatüründe faiz, her iki kısmını da kapsayacak şekilde şöyle tanımlanabilir:

“Faiz, borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır.”⁶

II. FAİZİN TARİHÇESİ

Faiz, çok eski tarihlerden beri bilinmekte, ona karşı farklı tavırlar alındığı görülmektedir. Faizi din ve ahlak açısından tahlil eden ilk çağ filozofları Aristo ve Eflatun onu çirkin bir kazanç olarak değerlendirmiş ve faizin zenginlerle fakirleri karşı karşıya getirerek devletin selametini tehlikeye atabileceğini savunmuşlardır. Aristo,

⁴ el- Mısri, Refik, Masraf et-Tenmiye el-İslami, s. 75

⁵ Şentürk, Lütfi; Yazıcı, Seyfettin, Diyanet İslam İlmihali, s. 369; Döndüren, Hamdi, İslam İlmihali, s.343; Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, II,202

⁶ Özsoy, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz md. XII,111

kısır bir metal olan paradan kazanç elde etmeyi gayrı tabii ve adalete aykırı bulur. Faizi kınayan benzer ifadeler Çiçero, Cato ve Seneca gibi ilk dönem Romalı düşünürlerde de bulunur. Değişik toplumlarda ahlaki, ictimai ve iktisadi bir hastalık olarak baş gösteren faiz eski Mısır, Sümer, Babil, Asur, eski Yunan ve Roma gibi toplumlarda hüküm sürmüş ve onunla mücadele edilmiştir.

Hamurabbi kanunları ödünç işlemlerini her yönüyle düzenlemiş, Firavunlar devrinde Mısır'da faizin ana parayı aşması yasaklanmıştı. Borcunu ödeyemeyen kişinin alacaklısının kölesi haline geldiği eski Yunan ve Roma'da borçlunun sorumluluğu ve zimmetiyle faiz haddi % 12 ile sınırlandırılmış, daha sonra Romalı Jüstinyen, ticarete bu oranı devam ettirirken, asillere % 4 sınırını getirmiştir. Eski Hint'te de yüksek kastlar için faiz tamamen yasak iken aşağı kastlar için adil bir faizden bahsedilir. Bu toplumda sosyal statü yükseldikçe faizin kınanması ve yasaklanması temayülü artmaktadır.⁷

Buna karşı semavi dinler hem faizin şumulünü genişletmiş hem de her çeşidini yasaklamışlardır. Tevrat'ta faiz genel olarak yasaklanmış olmasına rağmen, Yahudiler, Kitabı tahrif ederek bu yasağı yalnız İsrailoğulları'na tahsis ettiler ve başka milletlerden faiz almanın caiz olduğunu iddia ettiler. Kur'an da mezkur tahrife işaret etmektedir.⁸

İncil'de de, Hıristiyanlığın ilk devirlerinden, kiliselerin ayrılmasına ve reform hareketine kadar faiz yasağı devam etti. Bütün kiliseler faiz yasağında birleşti. Lüter, ticaret ve faizle ilgili bir kitabında yalnızca faizi değil, selem benzeri bir çok akdi de haram ilan etti. Ancak Hıristiyanlık faiz yasağının yerini dolduracak müesseseler getiremediği için ekonomik baskılar altında taviz vermeye başlamak zorunda kaldı ve hileler yoluyla faizli alış-verişler yapıldı. Nihâyet Fransız ihtilalinden sonra Avrupa, faiz yasağını kaldırma ve faizi kanunlaştırma yoluna girdi.⁹

⁷ Age.s.110

⁸ Nisa, 4 /160-161

⁹ Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, II,201

A. ESKİ DİNLERDE FAİZ

1-Yahudilikte Faiz

Ahd-i Atik’de, toplam üç yerde “faizle ödünç” hususuna değinildiğini görmekteyiz. Birincisinde, Yahudilerin kendi aralarında faizli muamelelerde bulunmamaları istenmektedir:

“Şâyet yanında bulunan fakir halkıma gümüş ödünç verirsen, sakın ona faiz uygulama.”¹⁰ İkincisinde, faiz yasağı daha detaylı işlenmektedir:

“Kardeşin fakir düşer ve sana muhtaç olursa, ona bir yabancı veya seninle yaşayan bir vatandaş gibi yardımcı ol. Ondan faiz ve kâr (murabaha) alma. Aksine rabbinden kork. Kardeşin de seninle yaşar. Gümüşünü faizle verme. Yiyeceğini kârla verme.”¹¹

A. Bernard, burada sözü edilen yabancının, Yahudilerle yaşayan ve onların dini ve sosyal kanunlarına saygı gösteren kimse olduğunu ifade etmektedir. Yani müslümanlara nispetle zimmet ehli neyse, Yahudilere nisbetle sözü edilen yabancı odur.¹² Üçüncüsü ise, daha detaylı hukuki bir boyut taşımaktadır:

“Kardeşinle faizli ödünç muamelesi yapma. Gümüş faizi veya yiyecek faizi veya faizle ödünç verilen hiç bir şeyin faizini. Ecnebilere (Yahudi olmayanlara) faizle ödünç verebilirsin. Ama kardeşine faizle ödünç verme.”¹³

Tevrat’ın ilgili bölümlerinden anlaşıldığı gibi, Yahudilerin içerisinde faizin her türlü yasaklanmış, sadece Yahudi olmayanlarla mübah görülmüştür. Buna rağmen Yahudiler bu kurala uymuyorlardı.

Kur’an (4/160) âyetinde bu hususu şöyle dile getirmektedir:

“Yahudilerin haksızlıklarından, çok kimseyi Allah yolundan saptırdıklarından, yasak edilmişken faiz almaları ve insanların mallarını haksızlıkla yemelerinden ötürü kendilerine helal kılınan temiz şeyleri onlara haram kıldık.”¹⁴

¹⁰ Tevrat, Huruc bölümü, Bab; 22-25

¹¹ Tevrat, Levililer bölümü, Bab, 25-35,37

¹² Mu’cemu’l - Lahut el-Katoliki, 2317

¹³ Tevrat, Tesniye bölümü, Bab; 23-19,20

¹⁴ el- Mısri, Refik, Masraf et-Tenmiye el-İslami, s.89

2- Eski Yunan Filozoflarına Göre Faiz

Yunan filozofları, genelde borç faizine karşıydılar. Ör. Eflatun, faziletli cumhuriyetten söz ederken, borç faizi hususunda “Borçlunun anaparayı bile ödemeyebileceğini” söyleyecek kadar faiz muamelesini yermiştir. Aristo ise, servetleri elde etme sanatından söz ederken faize şöyle değinmektedir:

“Bu sanat iki şekilde olur; Biri ticari (commerciale), diğeri ev ekonomisi (domestique). Bu sonuncusu gerekli ve takdir edilir, ticarete dayalı olanı ise adalet açısından yerilmeyi hakeder. Çünkü hiç bir zaman doğal değildir. Zira karşılıklı çıkar ilişkisine dayanır.”

“Dolayısıyla faizli ödünçlerden nefret etmekte haklıyız. Çünkü faiz paranın kendisini üretken yapar ve sonuçta onu esas gayesi olan “Alış-verişlerde kolaylık sağlama” hedefinden uzaklaştırır. Aristonun bu görüşü “Para, para doğurmaz. Para kısırır” meşhur sözünün de ilham kaynağıdır.”

Ahlakla ilgili eserlerinde, eski Yunan kamuoyunun fikirlerini özenle yansıtmakla meşhur, tarihçi Plutarque faizciler bahsinde şöyle demektedir:

“Faizciler, aç kartalların yaptığı gibi, gaga ve pençelerini etlerinin içine sokmak suretiyle, miskin halkın tüylerini yolan ve kemiğe kadar onları parçalayan açgözlerdir.”

Bu arada bazı Yunan filozofları faizin gereğinden bahsetmiş ve faizi savunmuşlardır. Bunların başında Aristonun çağdaşı Demosthene gelmektedir.¹⁵

3- Hristiyanlıkta Faiz

Matta ve Luka incillerinde, kurtarıcı Mesih’in herhangi bir yasaklamaya yer vermeden, malı üretken kılan parasal bir takım işlemlere işaret ettiği görülmektedir:

“Gümüşümü sarraflara bırakmalıydım ki, geldiğimde fazlalıkla alayım”¹⁶

Fakat kurtarıcı başka bir yerde, tabilerine karz-ı hasen’de bulunmalarını şöyle ifade etmektedir:

¹⁵ el-Mısri, Refik, Masraf et-Tenmiye el-İslami, s. 90

¹⁶ Matta İncili, bab; 6, 34-35

“Şâyet geri almayı umduğunuz kimselere ödünç verirsiniz iyiliğiniz nerde? Aksine düşmanınızı sevin, iyilik yapın ve (fazladan) bir şey ummadan ödünç verin ki sevabınız büyük olur”¹⁷

Bazıları, bu nassı örnek alarak, kamil insanlara veya din adamlarına bağlayıcı olmayan bir “tavsiye” olarak tefsir etmişse de bu yöndeki açıklamalar sağlıklı değildir.

Bununla birlikte Mesih, tabilerine borç isteyenleri geri çevirmemelerini öğütlemektedir:

“Senden bir şey isteyene ver. Senden ödünç isteyenini geri çevirme”¹⁸

Hiristiyanlıkta faizin durumunun netleştirilmesi açısından bazı hiristiyan din adamlarının görüşlerini özetlemekte yarar vardır:

Saint Gregoire de Nazianze (329-389), faizi, kiliseyi küçük düşüren ve insanları devamlı sıkıntılara maruz bırakan bir suç olarak görmektedir. O’na göre faizciler de yeryüzünü kirleten mahluklar olup, bunlar tohum atmadığı halde toplayan, ekmediği halde hasat eden ve zenginliğini ziraatten değil fakirlerin açlığından elde edenlerdir.

Problemi borçlu açısından değerlendiren Saint Basile (329-379) ise şöyle demektedir:

“Zenginin fakire bedava borç vermesi gerekir. Borçta faiz söz konusu olduğu zaman karşı taraf ne dost olur ne de borçlu, bilakis köle olur ve malı ne kadar çoğalırsa suçları o kadar büyür”

Saint Gregoire de Nysse (331-400) de faizi, aslında üremeye ve çoğalmaya müsait olmayan camid ve cansız olan şeylere bu vasfi verdiğiinden fitrata aykırı görmektedir.

Saint Jean Chrysostome (344-407) ise faiz uygulamasına felsefi bir boyut kazandırarak onu şiddetle yermiştir:

“Allah niçin bütün faizleri yasaklamıştır ? Çünkü her iki taraf da zararlıdır da ondan. Birinin fakirliği bir taraftan çoğalırsa diğerinin de servetinin çoğalmasına bağlı olarak hataları çoğalmaktadır ”

¹⁷ Luka İncili, bab; 6-34, 35; Matta incili, bab; 5-42

¹⁸ el-Misri, Refik, Masraf et-Tenmiye el-İslami, s. 90

Saint Jerome (344-420) de faizin nakitle sınırlı olmadığını, bütün her şeydeki fazlalığın faiz olduğunu geniş bir şekilde açıklar.

Saint Augustin (350-430) ise faizciyi hırsıza benzeterek faizin başta din adamları olmak üzere bütün herkese haram olduğunu belirtmiştir.¹⁹

Miladi 12.ve 15.yüzyıllar arasında ortaya çıkan iktisadi hareketlenme ve fikirlere paralel olarak hiristiyanların da faize bakışlarında bir değişiklik görülmektedir. Öyleki % 20 ile % 260 arasında değişen faiz oranlarını kilisenin kendisi bile bir kazanç kapısı olarak görmeye başlamıştır. Şüphesiz kilisenin bu değişiminin ardında sosyo-ekonomik dengeleri koruma endişesi olduğu gibi giderek Yahudilerin lehine tekelleşme eğilimi gösteren iktisadi hayatta söz sahibi olma isteği de etkili bir faktördü. Bu aşamadan sonra değişik istisnalar ortaya atılarak veya farklı isimler altında haram olan faiz mubah gösterilmiştir.

Hiristiyanlığın faiz yasağına karşı fikir beyan edenlerden bir kaç kişi ve özetle görüşleri şöyledir:

Kalvin (1509-1564): Calvin, 16. asırda paranın 'akim (çoğalma istidadı olmayan) olduğu fikrine karşı çıkanların ilki değilse de, en azından en ünlülerindendir. Ona göre normal ölçüler aşılmadıkça veya fakirlerden istenmedikçe faiz ahlaki açıdan haram değildir. Paranın doğurgan hale getirilmesi onunla kâra açık bir şeyin satın alınması ve işletilmesi şeklinde olur. Ayrıca borçlu aldığı parayı işletmek suretiyle elde ettiği kârdan faizini öderse mazlum olmaktan çıkar. Yine ona göre borç hak açısından değil, iyilik açısından bedava olabilir.

Dumoulin (1500-1566): Hiristiyanlığın faiz yasağına karşı çıkan ilk din adamı Calvin olduğu gibi bu yasağa karşı çıkan ilk hukukçu da Dumoulin'dir. Ona göre, paranın sahibinin tasarrufunda olmamasından kaynaklanan zararın telafisine yönelik olarak ortaya çıkan faiz uygulaması iktisadi açıdan adaletin ta kendisidir. Faiz oranlarını %12 ile sınırlandıran Jüstinyen kanunları faizi mübah görmekle kalmıyor, daha fazla kâra teşvik etmesi açısından borçlu açısından da yarar sağlıyor.

¹⁹ Mu'cemu'l-Lahuti'l-Katoliki, s.2321vd.

Besold : Faizin aslını ticaritte arayan Besold'a göre faizli ödünç ile icare arasında bir mükayese yapılabilir; icare karşılıksız olunca 'ariye olduğu gibi faizsiz ödünç de ihsandır.

Salmasius : Faizi icare akdine benzetenlerden biri olan Salmasius'a göre faiz, bir miktar paranın kullanımı karşılığında alınan ücrettir. Ona göre 'ariyeye nisbeten icare neyse bedava ödünce nisbeten faizli ödünç de odur.

Avrupada teorik açıdan bu fikirler giderek taraftar kazanırken uygulama da bu yönde gelişmeye başladı. Daha sonra Avrupa'nın bir çok ülkesi faizi yasal bir zemine oturtmayı ve kanunlarla kontrol etmeyi tercih etti. Günümüzde de aynı durum devam etmektedir.²⁰

III- FAİZ TEORİLERİ

Kilisenin faiz konusundaki tavrının değişmesinden itibaren faizin kaynağını, sebebini ve haklılığını açıklamaya çalışan teoriler ortaya konmaya başlandı.

Merkantilistler (1500-1700 arası dönem) faizi, arazinin icarı veya gayri menkullerin kirasıyla aynı değerde tutarak "faiz de kapitalin kirasıdır" demişlerdir.

Fizyokratlara göre ise ancak toprak üretkendir. Şu halde rant temin eden bir toprak satın almaya yarayan bir meblağ ödünç verildiğinde bu rant kadar faize hak kazanmalıdır.

Klasik iktisatçılardan John Baptiste Say ve Roscher sermayeyi emeğe benzeterek işçinin emeğiyle kazandığı değere ücret denildiği gibi sermayenin üretime katılma payını da faiz terimiyle ifade etmek gerektiğini belirtmiş ve kredinin üretim araçları sağladığını, dolayısıyla faizin sermaye tarafından üretilmiş bir gelir payı olduğunu savunmuşlardır.

Adam Smith ve Ricardo gibi klasik iktisatçılar ile neo-klasiklerden Nassau Senior (ö.1864) faizi, ödünç alanın paradan sağlayacağı kâr için ödünç verene ödediği karşılık olarak ele almışlardır.

²⁰ el-Mısri, Refik, Masraf et-Tenmiye el-İslami, s.96-127

Neo-klasiklerden A. Marshall'a göre ise tasarruf eden bu günkü tüketimi geleceğe ertelemiştir. Bunun için bir özendiriciye ihtiyaç vardır, bu da faizdir.

J.M.Lauderdale tarafından geliştirilen sermayenin produktivitesi teorisi, verimliliğe sermayenin tabii bir sonucu olarak bakar. Sermaye emek yerine ikame edilmektedir. Buna göre faiz kredi kullanımıyla elde dilen değer artışının karşılığıdır.

Von Böhm Bawerk (ö.1914)'e göre ise insanların nezdinde bugün gelecektekenden daha değerlidir. Dolayısıyla eldeki 100 lira gelecekteki 110 liradan daha değerlidir. Şu halde bu günün hazır parasıyla yarının belirsiz parası arasında bir acı vardır ve bir zaman tercihi söz konusudur. Bugünkü malların ileriki mallarla mübadele edilebilmesi için bu acı farkının kaldırılması gerekir. İşte faiz bu farkı ortadan kaldırmaya yararmaktadır.

J.M.Keynes (ö.1964)'in likitide tercihi teorisine göre faiz, likid vasıtaları elde tutmaktan ve para biriktirmekten vazgeçirmek maksadıyla para sahibine ödenen fiyattır. Yani faiz tasarrufun değil tasarrufu elde tutmaktan vazgeçirmenin bedelidir.

Bu teoriler genelde faizi ilke olarak benimsemekle birlikte, faizin kaynağını, haklılığını ve dayandığı gerekçeleri açıklamada net ve kesin bir sonuca varamamışlardır. Bugün faiz konusundaki tartışmalar artık onun haklılık ve meşruiyetini ispatlama gayretinden ziyade faiz haddinin hangi seviyede olması gerektiği meselesine yönelmiştir. Bunun sebebi, faizin genel kabul gördüğü değil, bu konuda herkesin benimseyebileceği kesin ve net bir izahın yapılamamasından dolayıdır.²¹

Günümüzde ferdi tasarruflardan ziyade toplu ve müesseseleşmiş tasarruflar sözkonusu olduğu için bazı iktisatçılar faiz oranını, tasarruf ile yatırım arasındaki dengeyi sağlayan bir unsur olarak görmektedir. Ama bu eski teorilerden farklı bir şeyi ifade etmemektedir.

İslam sermayeyi ve bunun üretim sürecindeki rolünü kabul etmekle birlikte bunun önceden belirlenmiş sabit yüzde olmasına karşıdır. Sermaye milli gelirden payını almalıdır; fakat bu pay sermayenin değişken yüzdesi kâr şeklinde olmalıdır. İleride

²¹ Özsoy, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz md. XII,111; Demirci, Rasih, Ekonominin Temelleri, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996, s.134

açıklanacağı üzere faizsiz ekonomiye dayanan bu görüş daha gerçekçi, kuşatıcı ve ahlakidir.²²

IV. BEŞERİ SİSTEMLERDE FAİZ

A. KAPİTALİZM'DE FAİZ

Faiz Kapitalizmin bel kemiğini oluşturmaktadır. Özel mülkiyeti sınırsız bir şekilde savunan Kapitalizm için aynı zamanda faiz bir sömürü aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizme fikir babalığı yapan düşünürlerin faizi meşru bir temele oturtmak için ortaya attıkları tezlere daha önce temas etmiştik. Ama tamamının bir savunma psikolojisiyle hareket ettikleri, dolayısıyla ileri sürülen tezlerin bir sapmadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

B. SOSYALİZM'DE FAİZ

Aşırı devletçiliği temsil eden sosyalizmde halkın mal ve mülk sahibi olma hakkı olmadığından kâr, faiz ve miras kavramlarından da bahsetmek mümkün değildir. Zira bütün işletme ve fabrikalar devletin tekelinde bulunmakta ve buralarda çalıştırılan ve her birine bir işçi gözüyle bakılan halk devletin verdiği ücretle yetinmek zorunda bırakılmaktadır. Bu anlamda aşırı maddeci ve ateist felsefeye dayanan sosyalizmde faiz ve faiz problemlerinden sözedilemez.

C. OSMANLILAR'DA FAİZ

Osmanlılarda faiz meselesine geçmeden önce Osmanlı hukuk sistemini tanımak gerekir.

1) Osmanlı Hukuk Sistemi

Osmanlı Hukuku şer'i hukuk ve örfi hukuk olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Şer'i hukuk, kaynağı Kur'an, Sünnet, İcma ve Kıyas olan İslam Hukuku'dur. Örfi hukuk ise, Padişahın iradesine dayanarak ferman ve kanunnamelerle ortaya çıkan hukuktur. Örfi hukuk genelde Şer'i hukuka aykırılık teşkil edemezdi. Dolayısıyla uygulamadaki aksaklıklar ve suistimaller dikkate alınmazsa örfi hukuk şer'i

²² Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, II,203

hukukun dışında veya karşısında değerlendirilemez. Padişahların zaman zaman ulemaya danışması veya fetva yoluna başvurmaları da bunu göstermektedir.²³

Osmanlı hukuk tarihinde kabul edilen Hanefi görüşüne göre eşya, borçlar ve ticaret hukukunda gayr-i müslim teb'aya da şer'î hükümler uygulanmıştır. Ancak onlara göre mal kabul edilen domuz ve şarap gibi şeylerin hukuki muamele konusu olabilmesi gibi istisnai haller vardır. Aile hukukunda ise isterlerse İslam hukuk nizamına, istemezlerse kendi hukuk nizamlarına tabi olurlar. Özetle Osmanlı hukuku çok hukuklu bir sistem olmayıp, din ve vicdan hürriyeti gereği gayr-i müslimlere hukukun belli alanlarında serbest hareket etme imkanı vermiştir.²⁴

2) Osmanlıların Faize Bakışı

Faiz İslam'ın yasakladığı bir muamele şeklidir. İslam Hukuku'nu benimseyen Osmanlıların uygulamada faizli muamelelere nasıl baktıkları hususu ciddi araştırma gerektiren bir konudur. Bu hususta kişilerin dünya görüşüne ve Osmanlılara bakış açılarına göre şekillenen iki ana görüşten söz etme imkanımız vardır. Aslında her iki görüş de kesin ve net delillere dayanmaktan uzaktır.

a- Osmanlılarda Faiz Muamelesinin Olmadığını Savunan Görüş

Bu görüşe göre Osmanlı hukuk sistemi genel anlamda İslami ilke ve prensiplere dayandığından ticari ilişkilerde faize yer yoktu. Ama bu görüşü savunanlar da özellikle Osmanlılardaki para vakıflarında cereyan eden bazı uygulamaları faiz kapsamından çıkarmakta zorlandıkları görülmektedir. Ör. **Ahmet Akgündüz** "İslam hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi" adlı kitabında faiz konusunda "Bu iddialara kısmen hak vermek...ve vakiada az da olsa görüldüğünü kabul etmek mümkün olsa bile" kaydını düştükten sonra "Osmanlı Devletinin faiz uyguladığını söylemek mümkün değildir" sonucuna varmaktadır.

Osmanlılarda faiz hususuna temas eden İsmail Özsoy ise, Osmanlılar zamanında faiz muamelesine cevaz verilmediğini şöyle ifade etmektedir :

²³ İhsanoğlu, Ekmeleddin (Editör), Osmanlı Devleti Tarihi, Feza Yayıncılık, II,375, İstanbul, 1999;Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı sayısı, (Teşkilat), Ankara, 1999, VI,327-339

²⁴ Akgündüz, Ahmet, Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Diyarbakır, 1986, s.146

“Osmanlılar zamanında ödünç muamelelerinde faize karşı şer’i bir çare olarak uygulanan Bey’ul-iyne²⁵ üzerinde İslam Hukukçuları arasında cereyan eden tartışma ise kesinlikle faize cevaz verme gayreti değil, faiz hakkındaki haram hükmü mahfuz ve baki kalmak üzere, faize karşı çare olarak uygulanan bu muamelenin şer’i olup olmadığı tartışmasıdır. Kısacası bu tartışma faizin caiz olup olmadığı tartışması değil, faizden kurtulmak için ortaya konan bir yolun faize girip girmediğinin tartışmasıdır.²⁶

b- Osmanlılarda Faiz Muamelesinin Varlığını Savunan Görüş

Bu görüşü savunanlar aslında Osmanlıların İslam Hukuku ilkelerine göre yönetildiklerini kabul etmek istemeyen ve bu tezlerini kanıtlamaya çalışanlardır. Başka bir ifadeyle Osmanlıların aslında laik olduklarını, dolayısıyla faizli muameleler hususunda herhangi bir sakınca görmediklerini ifade etmeye çalışırlar. Bu görüşü savunanların başında **Ömer Lütfi Barkan** gelmektedir. Bunu savunanlar Osmanlılardaki para vakıfları kurumu (vakf-ı nukud) ve istirbah, murabaha-i meriyye gibi faizi andıran bazı kavramlardan yola çıkarlar. Ayrıca “Fetevâ-yi Ali Efendi”²⁷ gibi bazı fetva kitaplarından da bir takım örnekler zikrederler.

Osmanlılarda sözkonusu vakf-ı nukud kurumunun işleyişi şöyle özetlenebilir:

Bir hayırsever belli miktarda nakit parayı vakfeder ve vakfin başına getirdiği müteveli de bu parayı vakıfnamede belirtilen oranı aşmamak kaydıyla istirbah eder, gelirini de yine vakıfnamede belirtilen yere harcar.

1500 ve 1600’lü yıllarda Osmanlı iktisad sistemi içinde önemli ağırlığı olan para vakıfları, beraberinde ulema arasında ciddi tartışmaları da getirdiği anlaşılmaktadır. Özellikle 1545’te Rumeli Kazaskeri Muhyiddin Mehmed **Çivizade** (1467-1547)’nin şiddetli muhalefeti nedeniyle bu tartışmalar alevlenir. Para vakıflarını savunanlar ise teamül ve istihsan ilkeleriyle meşrulaştırma gayreti içindedirler. Hatta Halveti şeyhi **Bali Baba** (ö.1551) konuyla ilgili olarak Kanuni Sultan Süleyman (1495-

²⁵ Bey’ul-iyne: Osmanlılarda para vakıflarının işletilmesi problemiyle ilgili ortaya çıkan bey’ul-iyne bir malın veresiye olarak satılıp alıcıya teslim edildikten sonra, yine alıcıdan peşin ama daha az bir bedelle satın alınması işlemidir. Bunda önemli olan veresiye alıp peşin satarak bir ödünç para bulmak ve para sahibine de fazladan para kazandırmaktır.

²⁶ Özsoy, İsmail, Faiz ve Problemleri, Nil Yayınları, İzmir,1998, s. 11

²⁷ Fetevâ-yi Ali Efendi, İstanbul, 1272.s.222

1566)'a yazdığı bir mektupta İcma-ı ümmeti de delil olarak gösterir. Zira ona göre bu muamelenin üç yüz yıllık geçmişi vardır ve bu icma sayılır.

Öte yandan **İmam Birgivi** (1522-1572) ise “es-Sayfü’s-Sarim fi Ademi Cevazi’l Menkul ve’l-Derahim” isimli eserinde bu vakıfların yapı ve sonuçları itibariyle İslam’a mugayir olduğu, çünkü yapılan muamelenin faize girdiği konusunda bir çok delil sunar. Daha sonra kaleme aldığı “et-Tarikatü’l-Muhammediye” isimli risalesinde de para vakıflarını günün en önemli şer kaynaklarından biri olarak nitelendirir.

Buna rağmen para vakıflarının şer’i olduğunu savunanların görüşü genel kabul görür ve “Behcetü’l- Fetava” isimli fetva kitabında yer alan bir fetvaya göre para vakıflarına haram diyenin tazir hatta hapisle cezalandırılmasının gereğinden bahsedilir.

Sonuç olarak Osmanlılarda açıkça faiz adı altında herhangi bir muameleden söz etme imkanımız olmamakla birlikte bazı uygulamalarda değişik isimler altında faiz veya faiz şüphesi olduğu inkar edilemez bir gerçektir.²⁸

Osmanlılarda resmi ve tefeciliğe karşı sınırlı faiz olgusunu kabul eden ve bunu savunanlardan biri de, en büyük Osmanlı tarihçisi olarak ifade edilen ve Cambridge Üniversitesinde Osmanlı Tarihini yazan **Halil İnalçık**’tır. İnalçık son çıkan eserinde Osmanlı Hukuku ve yönetimiyle ilgili olarak şöyle bilgi vermektedir:

“İslam hukukunda "istislah" ve "istihsan" denilen "toplum yararı" ve "kolaylaştırma, iyileştirme" ilkeleri, Şeriat’ın yanında geniş bir örfi hukuk ve kanunname sisteminin oluşmasını ve sırası geldiğinde hukukun modernleştirilmesi kolaylaştırılmıştır. Devletin "bağımsız sivil otorite, kanunun koyucu güç" haline gelmesinin kökleri Fatih’le başlamıştır.

Diğer İslam ülkelerinde devlet "bağımsız sivil otorite ve kanun koyucu güç" düzeyine evrimleşmediği için, hukukun modernleştirilmesi Osmanlı’daki kadar kolay olmamıştır, hala sıkıntı çekiyorlar.

²⁸ Akyol, İzzet, Osmanlı’yı anlamak: “ Para Vakfı” örneği ışığında bir anlam denemesi

Osmanlılarda Padişah'ın gücü şeriat, örfi hukuk, ulema, bürokrasi gibi güçlerle sınırlanmıştır. Ayrıca tefeciliğe karşı sınırı belirlenmiş bir faiz resmen onaylanmaktadır.”²⁹

Ekrem Ertem ise Osmanlılarda gerileme ve çöküş döneminin başlamasıyla birlikte hukuki yapının giderek dini ilkelerden bağımsızlaştığını ve faiz uygulamasının resmi bir boyut kazandığını “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası, Dönemsel bir Analiz Denemesi” adlı bir çalışmayla ortaya koymaktadır. Konumuzla yakın ilgisinden dolayı sözkonusu çalışmanın özetini aktarmakta fayda görüyoruz:

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren diğer İslam ülkelerinin yaptığı gibi Osmanlılar da kendi sikkelerini bastırmışlardır. Zira Sultanların kendi adlarına para bastırması, hutbe okutması egemenliğin vazgeçilmezi olarak addediliyordu. Daha sonraki dönemlerde zaman zaman sikkelerin ayarlarında değişikliğe gidilmiş (Tashih-i sikke siyaseti) ya da altın ve gümüş sikkelerin bakır oranı çoğaltılmış veya hacmi küçültülmüştür.(Tağşiş siyaseti)

Osmanlı para politikalarını beş ayrı dönemde değerlendirme imkanımız vardır:

1.Osmanlı Devletinin kuruluşundan Fatih'e kadar ki dönem. Bu dönemde tahta çıkan her padişah kendi adına para bastırmıştır. Gümüşe dayalı tek paralı sistemin hakim olduğu bu dönem nisbeten istikrarlı bir dönem olarak addedilir. II.Mehmet döneminde devlete gelir sağlamak amacıyla altı defa büyük tağşiş (devalüasyon) uygulamasına başvurulmuştur.

2. Güçlü ve çoklu para sistemlerinin hakim olduğu, farklı tedavül bölgelerinin oluştuğu ve fiyat devriminin yaşandığı dönem olarak ifade edilen bu dönem ilk altın sikkenin bastırıldığı 1479'dan büyük tağşişin yaşandığı 1586'ya kadar devam eder. Bu dönemin en önemli özelliği güçlü altın paranın tedavülde olmasının yanında, diğer ülke paralarının da kullanılmasıyla çoklu metal sisteme geçilmesi ve merkeze uzak bazı bölgelerde farklı para tedavüllerine müsaade edilmesidir.

3. Parasal istikrarsızlığın hakim olduğu ve tağşiş uygulamasına sık sık başvuru olan bu dönem büyük tağşişin yaşandığı 1585 ile 1690 yıllarını kapsar. Bu

²⁹ İnalçık, Halil, "Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet", Eren Yayınları, Beyoğlu, İstanbul, 2000, s.40-53,91-120

dönemde parasal ve sosyal istikrarsızlık revaçta olup tağşişle birlikte gümüş akçenin hem ağırlığı hem de ayarı büyük ölçüde küçülmüş ve incelmıştır

4.17.yy.ortalarından başlamak üzere 19.yy.ortalarına kadar devam eden bu dönemde nisbi bir istikrar sağlanmış ve milli paraya dönüş hareketi başlamıştır.

5. Mali sistemin krizi, borçlanma ve bankacılığın geliştiği 19. yy.ortalarından İmparatorluğun sonuna kadar devam eden bu dönemde girilen savaşlardaki yenilgi ve giderek artan mali krizlerden kurtulmak için boçlanma ihtiyacı ile çöküşten kurtulmak için bir takım ıslahat hareketlerinin yaşandığı dönemdir. Mali sıkıntılardan kurtulmak için Galata'yı mesken tutan Ermeni, Yahudi ve Rum Sarraflardan (Galata Bankerleri) iç borçlanma yoluna gidildi.

Aynı zamanda II. Mahmud'un 1839 Tanzimat fermanıyla batılılaşma ve sekülerleşme süreci resmen başlıyordu. Bu tarihten sonra Devlet para politikalarını belirlerken dini ilkelerden daha bağımsız ve Avrupalı ülkelere benzer davranmaya başlamıştır. Nitekim bankalar 1840 tarihinde kurulmaya ve gelişmeye başlamıştır. Aynı dönemde faiz getiren borç senedi ya da hazine bonusu niteliğinde ilk kaime (kağıt para) basıldı. İlk kaimelerin her biri 500 kuruş değerinde, 8 yıl vadeli ve yüzde 12.5 faiz geliri sağlıyordu. Daha sonra bunları faizsiz kaimeler izledi. Bankerlerin elindeki faizli kağıt paralar prim yaparken, faizsizler dörtte bir değerine düştü.

Bu durumu (Osmanlılarda resmi olarak faiz muamelesinin varlığı durumunu) yadırgamamak gerekir. Zira, Avrupa ülkelerinde de durum farklı gelişmemiştir. Dünyada ve o ülkelerde bankacılığın gelişmesine bakılırsa; bunun esas olarak büyük sekülerleşme hareketi olan 1789 Fransız İhtilali sonrasında başladığı ve hızla geliştiği görülecektir. Çünkü, dinin devlet ve toplum üzerinde bağlayıcı etkisinin olduğu bir ülkede ve çağda, resmi faiz politikalarının uygulanmasını beklemek pek kolay olmayacaktır. Çünkü, bilindiği gibi tüm semavi (ve genellikle diğer) dinler faizi kesin olarak yasaklamıştır.

1844 yılına gelindiğinde halkın kaimelere alışması ve kabul görmeye başlaması dolayısıyla yeterince güvenin tesis edildiği düşünülerek kaimelerin faiz oranı yarıya indirildi. Giderek taklitleri çoğalan kaimeler 1852 yılında yoğun bir toplama kampanyasıyla birlikte Beyazıt meydanında yakılmıştır. İki yıl sonra Kırım savaşının

finansmanı için faizsiz ordu kaimesi adı altında yeni kaimeler bastırılmışsa da bunlar fazla rağbet görmemiştir.³⁰

Osmanlılarda faizin genellikle vakıf paralarının işletilmesi ve ticari kredilerle ilgili olarak gündeme geldiğini ifade eden Ahmet Tabakoğlu'na göre, yaygın bir ticaret ağına sahip olan Osmanlı ekonomisinde kredilerin olmaması ve teşvik edilmemesi düşünülemezdi. Dolayısıyla vakıflar ve ellerinde atıl para bulunduranlar bu paraları mudaraba denen emek-sermaye ortalığı yöntemiyle veya kredi olarak tüccarlara vererek işletmekteydiler. Asıl itibarıyla kredi talebi teşvik edilmekteydi. Bunda esas amil bir İslam ekonomisinin öz sermaye ekonomisi olduğu ve kredi kullanımının asgariye indirilerek riba ortamının oluşturulmaması düşüncesidir. Yine esnafın kendi işyerlerinde çalışmalarının, öz sermayelerinin arttırmalarının ve faizli kredi kullanılmalarının istendiğini biliyoruz.

Buna rağmen bazı kredi işlemlerinde açık veya örtülü faiz görülmekle birlikte, mudaraba ortaklığı Osmanlılar tarafından da uygulanmaktaydı. Atıl para sahibi paşalar, beyler, saray mensupları, para vakıfları ve yardım sandıkları paralarını bazen bu yöntemle işletiyorlardı. Bu şirketlerin teşebbüs tarafını (mudarib) oluşturanlar kervan ve gemilerle uzak ülkelere giden ve kârlı ticaret yapan büyük tüccarlar ortaklık veya kooperatif şeklinde başkalarından para toplayarak bunları işleten ve elde ettikleri kârlardan sermaye sahiplerine pay veren kişilerdir.

Osmanlılar'ın vakıf paralarını kredi yoluyla işletirken uyguladığı %15'lik faiz sınırının olduğu görüşü yanında, Osmanlıların genelde faizden kaçındığını gösteren bazı tartışma zeminleri de vardır. Ör. günümüz ekonomilerinde görülen poliçe türü "Süftece" olarak ifade edilen olay bunlardandır. Süftece birine ödünç para verilmesi ve bu borcun başka bir şehirde tahsilini ifade etmektedir. Böylece bu işlem paranın fiilen transferinden doğan zorlukları gideriyor ve ödünç verene yarar sağlıyordu. Zira yol rizikosunun ödünç alanın üzerinde olduğu varsayılıyordu. İslam fıkında yarar sağlayan ödünç akdinin riba kabul edilmesi süftece üzerinden tartışma yapılmasına yol

³⁰ Ertem, Ekrem (Erciyes Üniv.İ.İ.B.F.İktisat Fakuütesi Öğretim Görevlisi), Bankacılar Dergisi, Sayı, 56-2006

açmıştır. Ancak bu yararlanma akitte şart koşulmamışsa süftece meşru kabul edilmiştir.³¹

“Tanzimat’a Giderken Osmanlı’da Durum” adlı bir makale yazan **Yılmaz Karakoyunlu** ise son dönem Osmanlı ekonomisini mercek altına almaktadır. Söz konusu makaleyi Osmanlıların faiz olgusuyla tanışma sürecine ışık tutması açısından içerdiği yararlı bilgilerden dolayı çalışmamıza özetle almayı uygun gördük:

1910 yılında yayınlanan Âli Paşa'nın vasiyetnamesi, ülkenin geleceğini güven altına alacak bütün konulara temas ediyordu. İmparatorluğun geleceğini liberal ekonomide gören ve mutlaka serbest piyasa ekonomisine geçilmesini ısrarla öneren Âli Paşa, ferdiyetçi bir politikanın başarıya ulaşması için, bilim ve tekniğin mutlaka ön planda tutulmasını öneriyordu. Devletin en önemli hedefi, Avrupa Devletler topluluğuna katılacak şekilde kendini hazırlaması olmalıydı. Devletin dış ilişkilerinin güçlenmesi için Avrupa'nın bir üyesi olması şarttı. Aksi halde, imparatorlukta ortaya çıkacak bir çok problemin sonuçta devletin bekasını tehdit etmesi kaçınılmaz olacaktı.

Coğrafi açıdan Avrupa'nın bir parçası olduğumuza inanan Âli Paşa bunu sağlamak için her tavizi vermeğe kendini hazırlamıştı. Önce devletin gelirini arttırmak gerektiğine inanmıştı. Avrupa hayali, büyük kentlerde yaşayan okumuşların rüyalarını süslerken kırsal kesim, tefecinin ağna düşmüştü. Emeğini ve ürününü, günü geldiğinde tefeciye teslim eden çiftçinin hali perişandı. İmparatorluk, liberal iktisat modeli içinde Avrupalılaşabilirdi. Sanayi henüz gelişmemişti. Devletin mülkiyetindeki fabrikalar, ağır ve beceriksiz yönetim içinde verimlilikten uzaktı. İktisat tarihimizde özelleştirme teşebbüsünün ilk ciddi örneği Âli Paşanın vasiyetnamesinde yer alıyordu. İsraf içinde verimsiz çalışan fabrikaların batı malları ile rekabet edebilmesine hiçbir şekilde imkan yoktu. Rüşvet ve iltimas, Tanzimat sonrası ekonomik hayatın vazgeçilmez unsuru olmuştu. Kırım Harbini müteakip Osmanlı İmparatorluğunun dış borçları doruk noktaya ulaşmıştı. Devletin sağlıklı bir maliyesi olmadığı gibi, vergi alınacak kaynakları da sınırlıydı. Öşür ve Ağnam gibi tarıma dayalı vergiler, belli devrelerde tahsil edilebildiği için devletin giderlerini karşılayacak kaynakların zamanlama dengesi kurulamıyordu. Kısa vadeli olarak başlayan borçlanma, vadelerinde ödenemediğinden

³¹ Tabakoğlu, Ahmet, Osmanlı İktisat Sistemi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996; s.109-171

konsolide edilerek daha ağır şartlarla yapılan yeni borçlanmalara sebep oluyordu. Bütün düzenlemeleri sağlayan Bankerler, İmparatorluğun karşılaştığı her sıkıntılı durumda ciddi servetler elde etmeyi meslek haline getirmişlerdi. Dış piyasalardan düşük faiz ve uzun vade ile temin ettikleri kaynakları, yüksek faiz ve kısa vade ile Osmanlı İmparatorluğu'na borç olarak veren bankerler, bir süre sonra, İmparatorluğun borç taleplerini karşılayamaz duruma düştüler. Yaratılan kaynaklar İmparatorluğun istikraz ihtiyaçlarına kâfi gelmiyordu. Meselenin bir banka kurularak çözülebileceği kanaatinden sonra buna yönelik somut adımlar atılmaya başlandı.

Fransız sermayedar grubunun ortaklığını da alarak mali kaynaklarını güçlendiren bankanın öncülüğünde 1863 yılında İstanbul'da "Banque Imperiale Ottomane" yani, Osmanlı Bankası kuruldu. Bu banka, aslında Londra'da kurulmuş bankanın bir devamıydı. Bankanın faaliyete geçmesiyle 550 yıllık Osmanlı İmparatorluğu, nihâyet kendi adını taşıyan bir bankaya kavuşuyordu; ama, bankanın sahibi, İngiliz ve Fransız para babalarıydı. Bu para babalarının Osmanlı adını kullanarak faiz ticareti yapmaları İrade-i Seniye ile ferman buyuruluyor ve halife hazretleri bankanın muvaffak olması için Allah'ın inâyetini niyaz ediyordu. Bu dualar gerçekten bankaya büyük nimetler getiriyordu.

Faaliyetlerinin bir bölümü, her türlü vergi, resim ve harçtan muaf tutulan bankacılık kısa süre sonra en önemli ticaret alanı olarak görülmeye başlandı. Galata Bankerlerinin öncülüğünde ve ortaklığında Osmanlı İmparatorluğunda yeni bankalar kurulmaya başlandı. Tamamı da, Galata Bankerleri'nin sermayesi ile kurulmuştu.

Birinci Meşrûtiyetin ilan edildiği günlerde İmparatorluğun sınırları ateş ve barut kokusu ile karşı karşıyaydı. 93 Harbi kapıya dayanmıştı....Osmanlı Rus savaşının finansmanını sağlamak ihtiyacıyla yeniden bankerlere baş vurulmuş ve Galata Bankerleri'nden 9 Milyon altın borç alınmıştı. Bu para ile ordu güçlendirilmiş ve Rusların İstanbul'u alması önlenebilmişti.

Galata bankerlerinden alınan bu borcun karşılığında İmparatorluğun altı önemli vergisi bankerlere devrediliyordu. Tarihimize Rüsûm-u Sitte diye geçen bu tahsis, 1880 yılından başlamak üzere bütün hasılatı on yıl süreyle Bankerlere bırakıyordu.

20.nci yüzyıla girildiğinde artık devletin ekonomik hayatı dayanılmaz ölçülerde sıkıntılar içindedir. Abdülaziz döneminde Fransız uyruklu Banker Tubini ve Lorando'dan alınan borçların vadesi gelmiş ve geçmiştir; ama, devletin bu borçları ödeyebilecek imkanları yoktur. 25 yıldır ödenmeyen bu borçlar yüksek faiz nedeniyle çok yüksek meblağa ulaşmıştır.

Tanzimatın çeşitli alanlarda getirdiği yenilikler içinde iki önemli gelişme dikkat çekti. Bunlardan birincisi Tanzimat ile başlayan hukuk düzeni ve hukuk anlayışıdır. Tanzimat'a gelinceye kadar hukuk, İslami kabuller ve disiplinler içindedir. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra "Doğu İslam Uygarlığı"nın etkisinde kalmış ve hukuk yapısı, İslami esaslara göre oluşmuştur.

Türklerin Anadoluya gelmeleri ve Akdenizi tanımalarından sonra benimsedikleri hukuk yapısı yine İslamî olmuş ve henüz batı uygarlığının egemenliğindeki hukuk yapısı ve anlayışı ile tanışmak ve benimsemek mümkün olmamıştır. Osmanlı Tanzimat'a kadar İslam Hukuku uygulanmış, buna bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda "hukuk ve idare müesseseleri" İslam hukuku esaslarına göre kurulmuştur.

Tanzimat'tan sonra başka ülkelerde karşılaşılan gelişme doğrultuları Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülmüştür. Tanzimat'a kadar tek bir hukuk düzeninin egemenliği dikkat çekerken, Tanzimat'tan sonra imparatorluk, batı hukuku ve özellikle Latin hukuku ile tanışmış, kısmî kaynaşma sağlamış, ve buna bağlı olarak "yönetim hukuku ve idare müesseseleri" oluşmuştur. Nitekim Cumhuriyete kadar geçen dönem içinde Latin ve İslam hukukunun birlikte uygulanmasından kaynaklanan "ikilik"[dualite] dikkat çekmektedir.

Tanzimat, yenileşme ve çağdaşlaşma hareketi olarak ülkenin hukuk yapısında istenen ölçülerde etkin olamamıştır. Batılılaşma ve çağdaşlaşma hedefi için gerekli olan laik hukuk düzeninin kurulmasında başarılı değildir. Her ne kadar Tanzimat Fermanı ile padişah kendi iradesiyle yetkilerini sınırlamakta ise de bu sınırlama, ulema sınıfına tâviz vermek suretiyle beklenen gelişmeye fırsat vermemiştir.

Tanzimat'ın hukuki düzenlemelerinde ve kanunlaştırma hareketlerinde bu yaklaşım egemen olmuştur. Bu düzenlemeler arasında en önemlisi, şer'i kanun olan

Mecelle'dir. Bu yasayı, değişik alanlarda yüzlerce hukukî düzenleme izlemiştir. Tanzimat'tan ve pek tabii ki Mecelleden önceki dönemlerde Osmanlı hukuku sadece şeriattan ibâret değildi. Osmanlı padişahlarının öyle sanıldığı gibi sonsuz kudret ve hukuken sınırsız otorite sahibi oldukları ileri sürülemezdi. Osmanlı imparatorlarının sultan olarak "fâil-i mutlak" veya halife olarak "hâkim-i mutlak" kişiler olmadığı gerçeği ancak Osmanlı hukukunun iyi incelenmesi ile anlaşılabilirdi.

Ancak Tanzimat ile birlikte taassup ve çağdaşlaşma çatışmasının çeşitli vesilelerle gündeme geldiği gerçeği gözden uzak tutulamaz. Yavuz Sultan Selim (1470-1520)'in hilâfeti İstanbul'a taşınmasıyla birlikte Sultan ve Halife olarak iki ayrı yönetme yetkisinin tek otoritede birleştirilmesi, padişahları kaçınılmaz biçimde bazı zorlukların içine itti. Kanuni Süleyman'ın düzenlediği kanunların bir bölümü şer'î hükümlere dayanırken, bir bölümü laik değerlere dayanarak düzenleniyordu.

Bu ilişki hukuk ikilemi oluşturmaktaydı. Bu durum, Tanzimat'a kadar farklı bir hukuk ikilemi, Tanzimat'tan sonra ise bir başka hukuk ikilemi yaratıyordu. Sultan olarak devlet gücünü elinde bulunduran padişah, bu gücü, halife olarak elindeki dinî yetkiyle birleştirerek Osmanlı'nın gelişmesi yolunda önemli mesafeler alıyorlardı. Tanzimat'a kadar olan dönemde genellikle padişahlar çağdaşlaşmadan yanaydılar. Halife olarak ellerindeki yetkiyi köstekletici bir şer'î müdahale gibi kullanmak yerine, destekleyici bir felsefi değer olarak kullanıyorlardı. Padişahların Osmanlı'yı çağdaştırma yolundaki hareketlerine mukabil, ulema ve tutucu din adamları bu tür müdahalelere karşı idiler.

Bütün bunlardan şöyle bir sonuca ulaşmak durumundayız:

Osmanlılarda siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan istikrar ve güvenin hakim olduğu dönemlerde dini prensiplerden ciddi boyutlarda tavizin olmadığı, bu anlamda idari yapılanmanın teşekkülünde dini motiflerin ağırlığının olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda ticari hayatta faiz muamelesinin resmi olarak olması düşünülemezdi. Buna mukabil gelişmelerin durakladığı gerileme döneminin başlamasıyla beraber dini ilkelerden tavizlerin verildiği, dahili ve harici sebeplerden dolayı ekonomik hayat dahil seküler motiflerin hakim olmaya başladığı, dolayısıyla Batıda görülen bir takım sosyal ve ticari işlemler resmi ve gayr-i resmi olarak piyasalara damgasını vurduğu

anlaşılmaktadır. Daha sonra zaten Batı medeniyeti ve hayat tarzı değişik ıslahat hareketleriyle Osmanlı topraklarının tamamında hakim olmaya başlamıştır.

V. İSLAM'DA FAİZ

İslamiyet mülkiyet hakkını tabii karşılamış, fakat istismarı için faiz müessesesi ile gayrimeşru kârları yasaklamıştır. Buradaki düşünce şudur: İslam'da gelirin ya emek ürünü olması ya da bir risk, bir teşebbüs, bir tehlikeyi benimsemi karşılığında elde edilmesi lazımdır.³²

İslam'da faize bakış şüphesiz ki, Kur'an ayetleri ışığında teşekkül ettiğinden öncelikle "Kur'an'da faiz yasağı"nı detaylı bir şekilde inceledikten sonra sırasıyla "Sünnet'te faiz yasağı" ve "İslam bilginlerine göre faiz yasağı" meselelerini izah etmeye çalışacağız.

A. KUR'AN'DA FAİZ YASAĞI

Kur'an'da, faiz ile ilgili olarak dört farklı surede olmak üzere sekiz âyet nazil olmuştur. Bunlardan beşi Bakara süresinde, Al-i İmran, Nisa ve Rum surelerinde de birer âyet bulunmaktadır. Nüzul tarihleri farklı olan bu âyetler faizin yasaklanmasında tedrici bir yol izlendiğini göstermektedir. Kur'an'ın benimsediği bu yöntem içkinin dört ayrı âyetle haram kılınmasına benzemekte olup, bunun da İslam'ın yaygınlık kazanmış sosyal hastalıklara uyguladığı metodun tabii bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

K.Kerim'de faizin yasaklanma aşamalarını şöyle özetleyebiliriz:

Kur'anda faizle ilgili olarak nazil olan âyetlerin nuzul tertibi ve yasaklama aşamaları şöyledir:

Birinci aşama; Rum Suresi 39. Âyeti Mekke'de nazil olmuştur. Bu âyette faizin haramlığına delalet olmamakla birlikte, faizin Allah katında güzel karşılanmayacağına dair işaret vardır. Dolayısıyla bu âyet faiz hususunda soyut bir öğütten ibarettir.

İkinci aşama; Nisa Suresi 161. âyeti Medine'de nazil olmuştur. Bu âyette, müminlere hitaben, Yahudilere faiz yasaklandığı halde faizli muamelelerde

³² Demirci, Rasih, Ekonominin Temelleri, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996, s.156

bulunmalarından dolayı Allah'ın gazabını hak ettikleri ifade ediliyor. Bu âyette müminlere yönelik kesin bir tahrim olmamakla birlikte, ima yoluyla müminler ikaz edilmektedirler.

Üçüncü aşama; Al-i İmran 130. âyeti, faizin haramlığına sarîh olarak delalet etmekle birlikte, bu yasak külli ve genel değil, cüz'î ve kısmidir. Yani bu aşamada yasaklanan faiz türü, ilk borca vadesinde ödenmedikçe, yeni faizler eklenmek suretiyle ana parayı katlayarak çoğalan fahiş faiz yasaklanmıştır.

Dördüncü aşama; Mekke'nin fethi veya veda haccı esnasında nazil olduğu hususunda değişik rivâyetler bulunan Bakara suresi 275-279. âyetleri ile faizin her çeşidi genel ve kesin bir şekilde yasaklanmış, bundan sonra faizden vazgeçmeyenleri ise Allah ve Resulü'ne savaş ilan etmiş olarak nitelendirilmiştir. İbn Ömer ve Cabir'in rivâyetine göre, H.10. yılda gerçekleşen Veda Haccı'nda Allah Resulü:

“Cahiliyyeden kalma her türlü faiz kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım faiz de Abbas b.Abdülmuttalib'in faizidir.”³³ buyurmuştur. Ve bundan 81 gün sonra, H.11.yılı içerisinde Hz.Peygamber vefat etmiştir. İbn Abbas'ın “Allah Resulü'ne indirilen âyetlerin en sonuncusu faiz âyeti idi.”³⁴ şeklindeki açıklaması ile bu hususta Hz.Ömer'in “En son nazil olan âyetlerden birisi de faiz âyetidir. Resulullah onu bize açıklamadan vefat etti. O halde faiz ve faiz şüphesi taşıyan şeyleri terkedin.”³⁵ şeklinde onu desteklemesi, faizle ilgili son âyetin veda haccı esnasında nazil olduğunu göstermektedir. Bundan anlaşılıyor ki, faiz âyetlerinin ilk tatbikatı bu hutbede ilan edilmiş ve âyetin hükmü gereğince o ana kadar alınan faizler tenfiz edilmiş, fakat o ana kadar alınmamış olan faizler de iptal edilmiştir.”³⁶

Faizin yasaklanma sürecinin ilk etabı Rum suresi, 39'ncü âyetle başlamaktadır:

“İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekata gelince bunu yapanlar-sevaplarını ve mallarını- kat kat arttıranlardır.”³⁷

³³ Müslim, Hacc, 147 ; Ebu Davud, Büyü, 5, Menasik, 56

³⁴ Buhari, Büyü, 25 ; İbn Kesir, 1,328

³⁵ İbn Kesir, 1,328

³⁶ Emalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, II,973 vd.

³⁷ Rum, 30/39

Âyette riba ile zekat arasında yapılan mukayese dikkat çekmektedir. Ribanın anlamı çoğalma ve gelişme, zekatın da anlamı çoğalma, gelişme ve berektir.

Dolayısıyla âyetin iki şıkkı arasında açık bir karşılaştırma var; mallarının çoğalmasını isteyen iki insan; biri Allah'ın rızasını gözeterek, onun nezdinde mallarının bereketlenmesini uman müzekki (zekat veren), biri de insanların malları içinde malının çoğalmasını bekleyen, onların sırtından geçinmeye çalışan mürabi (faizci).

Biri insanlardan daha fazlasını almak üzere verirken, diğeri Allah'tan daha fazlasını almak üzere insanlara yardımcı oluyor. Birinin malı görünürde çoğalırken, diğerininki ise sosyo-ekonomik hayata olumlu katkılarından dolayı gerçekte çoğalıyor.

Bazı müfessirler, Mekke'de nazil olan bu âyette geçen ribanın Kur'an'ın yasakladığı faiz olmadığını ileri sürmüşlerse de, çoğunluğun görüşü, sözkonusu âyette Araplar arasında son derece yaygın olan faizin kastedildiği yönündedir. Âyette, açık ve net bir yasak olmamasına rağmen, Allah'ın riba uygulamasından hoşnut olmadığı ve terkedilmesi gerektiğine işaret vardır.

Faiz yasağının ikinci aşamasında Yahudilere gönderme yapılmak suretiyle külli yasağa zemin hazırlanmıştır:

“Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine (daha önce) helal kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık; ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık”³⁸

Âyetten anlaşıldığı gibi, faiz daha önce yahudilere yasaklanmıştı. Bu yasağın muhtevasıyla ilgili bir ayrıntı olmamakla birlikte Yahudiler, bu yasağı kendi aralarındaki muamelelerle sınırlı değerlendirmiş ve yabancılarla faizli muamele yapabileceklerini söylemişlerdir. Fakat bunun, Kur'an âyetlerinin işaret ettiği “tahrif” olduğu anlaşılmaktadır:

“Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik.”³⁹

³⁸ Nisa, 4/160-161

³⁹ Bakara, 2/59

“Elleriyle bir kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için “Bu Allah katındandır” diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından ötürü vay haline onların! Ve kazandıklarından ötürü vay haline onların!”⁴⁰

Üçüncü aşamada, Araplar arasında yaygın olan fahiş faiz uygulamasının açıkça yasaklandığı anlaşılmaktadır:

“Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁴¹

Cumhur müfessir ve hukukçulara göre âyette geçen “kat kat” tabirinin yasaklanan faizin vasfı olmayıp, cahiliye devrindeki uygulamaya işaret etmekte, o günkü vakıayı dile getirmektedir. Bu âyetle faizin katlı şeklinin yanında diğer bütün şekilleri de yasaklanmıştır. Ayrıca âyetten açıkça anlaşıldığı gibi “kat kat” ifadesi ana paranın değil faizinin vasfıdır. Buna göre kat kat tabiri hükmün taalluk ettiği şart olmayıp bunun bir vakıayı ifade ettiği, sadece Arap yarımadasında görülen faiz şeklini değil, yüzde oranı ne olursa olsun faiz nizamının işletildiği her dönem ve yerdeki bütün faizli işlemleri kapsadığı söylenebilir. Dolayısıyla bu âyetle sadece fahiş faizin yasaklandığı söylenemez. Nitekim, fahiş olan ve olmayan veya birleşik faiz-basit faiz ayırımları daha çok faizle ribanın arasını ayırma amacıyla sonraki dönemlerde yapılmıştır. Zira âyetin nazil olmasından sonra hiç bir sahabi, âyette geçen ribadan neyin kastedildiğini veya bu katlamaların haddini sormaksızın faiz yasağına uymuştur.⁴²

Bazı müfessirler de, ilke olarak buna karşı çıkmamakla birlikte, bu âyeti faizin yasaklanma sürecinin bir aşaması olarak külli yasak aşamasından önceki cüzi yasak aşaması olarak değerlendirmiş ve bunu içki yasağındaki aşamalardan “İman edenlerin, sarhoşken namaza yaklaşmalarının yasaklanması” durumuna benzetmişlerdir.⁴³

Dördüncü aşamada faiz kesin ve net bir şekilde haram kılınmıştır:

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız, mevcut faiz alacaklarını terkedin. Şâyet böyle yapmazsanız, bunun Allah’a ve Resulü’ne açılmış bir savaş olduğunu bilin. Eğer tevbe ederseniz sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne

⁴⁰ Bakara, 2/79

⁴¹ Al-i-İmran, 3/130

⁴² Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, s.204; Diyanet İslam Ansiklopedisi, s.112

⁴³ Sabuni, Ayatu’l-Ahkam, s.390

de haksızlığa uğramış olursunuz. Eğer (borçlu) darlık içerisinde ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer anlarsanız, bunu sadakaya saymanız sizin için daha hayırlıdır. Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.”⁴⁴

Âyette işaret edilen borcun te'cili veya sadaka olarak affedilmesi hususunda Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

“Kim ki, saye-i ilahiden başka gölgelenecek bir yer bulunmadığı kıyamet gününde Cenab-ı Hakk'ın arş-ı inâyeti altında gölgelenmiş olarak mesrur olmak isterse, o kimse ya sıkıntı içindeki bir borçlunun borcunu geniş bir zamana te'cil etsin, ya da bu musibeti zavallının boynundan kaldırıp atsın”⁴⁵

Bu mevzuda, Ahmed b. Hanbel'in Süleyman b. Büreyde'den yaptığı rivâyet ise şöyledir: Bir kere Allah Resulü'nün :“Kim sıkıntı içindeki bir borçlunun borcunu eli genişleyinceye kadar te'cil ederse, o kimseye te'cil edilen her gün için borcun iki misli sadaka sevabı verilir” buyurduğunu işittim. Bunun üzerine Resul-i Ekrem'e:

- Ya Resulallah! Fakir bir borçlunun borcuna verilen vadenin her günü için bir kere borcun bir misli, bir kere de borcun iki misli sevap verilir, buyurduğunuz işittim. Bu iki kelamınızın açıklaması nedir ? dedim. Allah Resulü cevaben:

- “Her gün borcun bir misli kadar sadaka verilmesi, borcun vadesi girmeden önceki günlere aittir. Borcun vadesi gelipte, alacaklının onu te'cil ettiği günler için de borcun iki misli sevap verilir.” buyurdu.

İbn Abbas (ö.68/687)'in “İnen son âyet” olarak nitelendirdiği bu âyetle faiz kesin olarak yasaklanmıştır. Hz.Ömer (ö.23.H), bu görüşünde ibn Abbas'ı şöyle desteklemektedir:

“Riba âyeti en son inen âyetlerdendir. Hz.Peygamber onu bize tam olarak açıklamadan ruhunu teslim etmiştir. O halde ribayı da riybeyi (faiz şüphesi) de bırakınız”⁴⁶

⁴⁴ Bakara, 2/275-281

⁴⁵ Miras, Kamil, Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, D.İ.B.Yayınları,VI,383, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982

⁴⁶ Age.s.384

Faizden vazgeçilirse ana paranın borç verene ait olduğunun vurgulanması, ana paraya yapılacak az veya çok her türlü ilavenin faiz kapsamına gireceğini ifade etmektedir.

Faizle ilgili bu âyetin yorumunda merhum Muhammed Hamidullah (1908-2002) şöyle demektedir:

“ İslam’da yasaklanan yalnızca faiz değildir. Aksine herhangi bir çıkar beklentisiyle karşı tarafa verilen en ufak bir ödünç bile bu kapsamda değerlendirilmelidir. Zira tek taraflı çıkar temeline dayalı, riskin tek taraflı olduğu her türlü alışveriş yasaktır.”⁴⁷

Mevdudi de, bu âyetin tefsirinde “Şeytan çarpması” hadisesini şöyle izah etmektedir:

“Kur’an faizle borç vereni akıl hastası bir adama benzetir. Deli adam nasıl dengesizliği sebebiyle hakimiyetini kaybederse, aynı şekilde borç veren kişi de para verirken o denli dengesini kaybeder ki, şuurunu yitirir. Onun akılsızlığı o denli büyüktür ki, bencilliğinin ve açgözlülüğünün nasıl insan sevgisine, insan kardeşliğine ve dostluğuna kökten bir darbe vurduğunu ve insanlığın genel maslahatına nasıl zarar verdiğini farketmez. Bir çok şeyi feda ederek zengin olduğunun farkına varamaz. İşte o da bu dünyada deli bir adam gibi davranır. Ahirette de aynen bu dünyadaki gibi deli olarak dirilecektir. Çünkü herkes hangi konumda ölmüşse ahirette o konumda dirilir.”⁴⁸

Seyyid Kutub ise bu hususta şöyle bir izah yapmaktadır:

“Şeytan çarpan kimseler nasıl kalkarsa öyle kalkarlar”

“Bu canlı ve hareketli resmin canlandırdığı manzara insan hissiyatına yaptığı tesir bakımından eşi bulunmaz bir tehdit ifadesini taşımaktadır...Şeytan çarpmasıyla sar’aya tutulmuş insan şekli...İnsanlar arsında pek çok rastlanır bu tip kimselere. Âyet-i kerime insan hissini uyandırmak ve gereken ilhamları ima etmek için sar’aya tutulmuş insan manzarasını gözler önüne seriyor. Sırf kapitalistlerin hissiyatını harekete geçirmek ve onlar iktisadi hayatlarında alışagelmış oldukları adetlerinden uzaklaştırmak için tir tir titretiyor ve faizden elde ettikleri kâr hırsından uzaklaştırmak

⁴⁷ Hamidullah, Muhammed, Aziz Kur’an, Beyan Yayınları, İstanbul, s.194

⁴⁸ el-Mevdudi, Ebu’la’la, Tefhimu’l Kur’an, İnsan yayınları, I/217

için bu tehdit tonunu ihtiva ediyor...Bir çok tefsirde buradaki kalkıştan kastedilen “Kiyamet gününde kabirden kalkıp dirilmektir” şeklinde izahlar kayıtlıdır. Bizim kanaatımıza göre bu “Şeytan çarpılmışlık hali” bu dünyada ve beşer hayatında bizzat vuku bulan bir surettir. Hem bu dünyada olduğunu daha sonraki âyette yer alan “Allah ve Resulü’ne karşı bir harbdir” ifadesi de bunu göstermektedir. Biz Allah’a karşı girişilen harbi bizzat müşahede ediyoruz. Bu savaşın, faiz nizamının ağına düşmüş, hummaya tutulmuş, çarpılmış ve yolunu sapıtılmış zavallı insanlığın başına musallat olduğunu bizzat görüyoruz.”⁴⁹

B. SÜNNETTE FAİZ YASAĞI

Hz.Peygamberin risaletinden önce de faiz gelirin kötü ve çirkin bir kazanç olarak bilindiğini, Kabe’nin, aralarında Hz.Muhammed’in de bulunduğu Mekke’liler tarafından tamiri esnasındaki şu olay açıkça ortaya koymaktadır:

Kureyş, tamir etmek üzere Kabe’yi yıkmaya karar verince, Ebu Vehb adında biri yıkma işine başlayıp bir taş aldı. Fakat o taş elinden kurtulup tekrar yerine gitti. Bunun üzerine Ebu Vehb:

“Ey Kureyş! Kabe inşaatına temiz olan mallarınızdan başkasını koymayın. Ona gasbedilmiş veya faiz yoluyla kazanılmış para girmesin. Eşkiyanın soygunculukla elde ettiği para da bu işe karışmasın!” dedi.⁵⁰

Faizle ilgili bazı hadislerin meali şöyledir:

Ebu Hureyre (ö.59/677)’nin rivâyet ettiği hadise göre Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

“Muhakkak insanlara öyle bir zaman gelecek ki, o vakit kişi eline geçirdiği malı helaldan mı, yoksa haramdan mı kazandığını düşünmeyecektir”⁵¹

Allah Resulü, bir başka hadisinde, ümmetini bekleyen tehlikelerden birinin faiz belası olduğunu şöyle haber vermektedir:

⁴⁹ Kutub, Seyyid, Fizilal-il Kur’an, Hikmet yayınları, İstanbul, II,121,

⁵⁰ İbn Hişam, Sire, I/194

⁵¹ el-Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b.İsmail, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, (Terc. Mehmet Sofuoğlu) Ötüken Yayınları, IX,4235, İstanbul, 1987

“Öyle bir zaman gelecek ki, herkes faiz yiyecektir. Faiz yemese bile onun tozundan (buharından) payını alacaktır.”⁵²

Günümüzdeki memurların, işçilerin ve genelde bankalarla iş yapanların veya bankaya işi düşenlerin ve hatta yaşayan bütün herkesin doğrudan veya dolaylı bir şekilde paralarına faiz bulaştırdıkları veya bulaştırmak zorunda kaldıkları inkâr edilemez bir gerçektir.

İbn Mes’ud ’dan rivâyet edildiğine göre Resulullah (a.s) faiz yiyeni, yedireni, şahitlerini ve yazıcısını lanetlemiştir.⁵³

Başka bir hadiste şöyle buyrulmaktadır:

“Bir adamın bilerek yediği bir dirhem faiz, otuz altı zinadan daha fenadır”⁵⁴

Buhari (ö.256/870)’nin Semure b. Cundeb’e dayanarak rivâyet ettiği bir hadiste Hz.Peygamber şöyle buyurmaktadır:

“Ben bu gece rüyamda iki adam gördüm; onlar yanıma gelip beni düz bir yere çıkardılar. Birlikte yürüdük nihâyet kandan bir nehir üzerine geldik, o nehir içinde dikilmiş bir adam vardı. Nehrin kıyısında da önünde taşlar olan bir adam duruyordu. Nehirdeki adam sahile doğru çıkmaya yeltendikçe, sahildeki adam onun çenesine bir taş atıyor, onu eski haline döndürüyordu ve nehirdeki adamın her çıkma teşebbüsünde aynı durum tekrarlanıyordu. Ben o iki meleğe:

- Bu nedir? dedim.

Meleklerden biri:

- O nehirde gördüğün kimse riba yiyendir, dedi.

Müslim’in, Ebu Hureyre’ye dayandırdığı bir hadise göre;

“Helak edici yedi günahtan sakınınız” buyuran Allah Resulü, bu günahlardan birisi olarak faizi de zikretmiştir.⁵⁵

⁵² Age.VI,2610

⁵³ Age.VI,2615

⁵⁴ Age.s.2617

⁵⁵ Age.s. 2615

Veda haccında da Allah Resulü şöyle buyurmuştu: “....Ve bütün faizler düşürülmüştür.Yalnız size anaparanız vardır. Ne zulmedesiniz ne de zulme uğrayasınız.”⁵⁶

Faizle ilgili ahkam hadislerinden anlaşıldığına göre önceleri yalnız faizli borçlar yasaklanmıştı. Üsâme b. Zeyd (ö.58 h.)’in rivâyet ettiği bir hadiste Hz.Peygamber:

“Ertelemeli işlemlerden başkasında faiz yoktur” buyurmuştur.

Buna göre, ödenmesi hak edilen bir borcun ödenmesinin yeni bir vadeye ertelenmesi dolayısıyla alınan faiz olan “nesie (vade) faizi” dışında bir faiz türünden sözedilemez. Ayrıca cahiliyye döneminde en yaygın olan bu faiz türünün Kur’an nassıyla yasaklandığı hususunda şüphe yoktur. Fakat harama götüren bütün yolları kapatmak isteyen Allah Resulü, faizin kapsamını genişletmiş ve daha sonraları:

“Bir satış akdinde cinslerin bir olması halinde şer’i ölçü üzerinden bir malın aynını fazla olarak vermek” demek olan “fazlalık faizi veya fark faizi” diye adlandırılan faiz türü ortaya çıkmıştır. Bunun yasaklanması ise nesie faizine kıyasen ve seddu’z-zera’i kabilinden sünnetle olmuştur.

İbn Abbas (ö.68/687), Üsâme b.Zeyd, Zübeyr, İbn Cübeyr gibi bir çok şahsiyet İslam’da haram kılınan faiz türünün sadece nesie faizi olduğunu kabul etmişlerdir. Delilleri de yukarda zikrettiğimiz ve Müslim ve Buhari’nin rivâyet ettiği Üsâme hadisidir. Fakat İbn Abbas’ın daha sonra bu görüşünden döndüğü ve: “Daha önceki görüşümden dolayı Allah’a sığınırım”dediği rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla fazlalık faiziyle ilgili hadisleri de dikkate alan İslam alimleri her iki faiz türünün haramlığı hususunda icma etmişlerdir.

Ubade b. Es-Samit’ten rivâyet edildiğine göre Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

“Altını altın ile; gümüşü gümüş ile; buğdayı buğday ile; arpayı arpa ile; hurmayı hurma ile; eşit ve denk olmak üzere elden ele değişiniz. Eğer bu cinsler muhtelif iseler elden ele olmak üzere istediğiniz gibi satabilirsiniz”⁵⁷

Ebu Said el-Hudri ise Allah Resulü’nden şu hadisi rivâyet etmektedir:

⁵⁶ el-Mısri, Refik, Masraf et-Tenmiye el-İslami, s. 96-127

⁵⁷ el-Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b.İsmail, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, (Terc. Mehmet Sofuoğlu) Ötüken Yayınları,IX,1930, İstanbul, 1987

“Altını altın ile, gümüşü gümüş ile; buğdayı buğday ile, arpa arpa ile, hurmayı hurma ile, tuzu tuz ile eşit ve denk olmak üzere peşin değişiniz; kim fazla verir veya fazla alırsa faize girmiş olur. (günahta) alıcı da verici de eşittir”⁵⁸

Yine Ebu Said el-Hudri’den rivâyetle Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

“Tam denk olmadıkça, altını altın ile satmayınız. Birini diğerinden fazla kılmayınız. Tam denk olmadıkça dirhemi dirhem ile satmayınız. Birini diğerinden fazla kılmayınız. Gaip olanını da hazır olanına satmayınız”⁵⁹

Ebu Hureyre’nin naklettiği bir hadiste Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

“Hurma hurma ile, arpa arpa ile, buğdayı buğday ile, tuzu tuz ile eşit ve denk olmak üzere peşin değişiniz. Kim fazla alır veya fazla verirse faiz yapmış olur. Ancak cinsleri farklı olanlar bundan hariçtir”⁶⁰

Yine Ebu Said, naklettiği bir hadiste şöyle demektedir:

“Çeşitli hurmaların karışımından azıklanırdık. Bunun da iki ölçeğini bir ölçeğe satardık. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

“İki ölçeğe bir ölçek, iki dirheme bir dirhem olmaz” demek suretiyle bizi bundan menetti.

Ebu said’in rivâyetine göre, Hz. Bilal Allah Resulü’ne bir miktar hurma getirmişti. Peygamberin bunları nerden getirdiğini sorması üzerine Bilal:

“Elimizdeki iyi olmayan hurmaların iki ölçeğiyle bunların bir ölçeğini satın aldım”dedi. Bunun üzerine Allah Resulü şöyle buyurdu:

“Eyvah, faizin ta kendisi. Sakın bir daha yapma. Eğer satın almak istersen hurmalarını sat ve satınalmak istediğini al”

Anlam ve içerik bakımından buna yakın Ebu Said’in bir başka rivâyeti de şöyledir:

“Allah Resulü Hayber’e bir adam görevlendirdi. (Sevad b.Guzye el-Ensari) Bir müddet sonra Allah Resulü’ne güzel hurmalarla döndü. Allah Resulü:

⁵⁸ Age.IV,1969

⁵⁹ Age. IV,1969

⁶⁰ Age. IV,1969-1998

- Hayberin bütün hurmaları böyle mi ? diye sordu.

- Hayır, bunlardan bir sa'ı iki, üç sa' karşılığında alıyoruz, deyince Allah Resulü:

- Hepsini dirhemle sat. Sonra dirhemle iyilerini al,dedi.⁶¹

Müslim'in rivâyetine göre ise Allah Resulü, miktarı belli olmayan bir yığın hurmanın miktarı belli bir hurma karşılığında satmayı yasakladı.

Ma'mer b. Abdullah ise Allah Resulü'nden:

“Ta'am (yiyecek maddesi) ta'am karşılığında ancak denk ve eşit bir şekilde satılır “duyduğunu rivâyet ettikten sonra:

“O günkü yiyeceğim arpa idi”demektedir.

Ebu Cuhayfe'nin oğlu Avn şöyle demektedir:

“Babam Ebu Cuhayfe Haccam (hacamat yapan) bir köle satın almıştı. Sonra Ebu Cuhayfe'nin emriyle onun kan alma aletleri kırıldı. Ben babama bunun nedenini sorunca şöyle cevap verdi:

“Peygamber köpek bedelinden, kan alma ücretinden nehyetti. Dövme yapıcılıktan, dövme yaptırmaktan, faiz yemekten de nehyetti. Suret yapıcı musavvire de lanet eyledi.”⁶²

Hadis literatüründe Kur'an'ın ele aldığı borç faizi yanında alış-veriş faizi veya fazlalık faizinden sözedilmektedir. Borç faizi yeterince bilindiğinden bu faiz türüyle ilgili hadisler çok azdır. Alış-veriş faizi Arapların daha önce bilmedikleri, ilk defa Peygamber tarafından açıklanan bir faiz çeşididir. Borç faizi Medine döneminin ikinci veya üçüncü yılında yasaklanırken alış-veriş faizinin yasaklanma süreci bundan dört-beş yıl sonra başlamıştır.

Alış-veriş faiziyle ilgili hadislerden anlaşıldığına göre aynı cins para veya malların birbiriyle peşin mübadelesinde bedellerin birindeki fazlalık faizdir. Buna fazlalık faizi denir. Bu malların birbiriyle vadeli olarak mübadelesinde de ister tek

⁶¹ Age.V,2144

⁶² Age.V,2071; el-Askalani, el-Hafız ibn Hacer, Buluğu'l-Meram, s.177, Çağrı yayımları, İstanbul, 1986;

bedel ister iki bedel de vadeli olsun yine faiz sözkonusu olur; cinslerin aynı veya farklı, miktarların aynı veya farklı oluşu durumu değiştirmez. Bu hususta misli mallarla kıyemi mallar arasında da fark yoktur. Bu faiz türüne de veresiye faizi denir.

Fazlalık faizi, aynı cinsten iki malın veya paranın peşin mübadelesinde bedellerde birinde bir fazlalığın bulunması halinde gerçekleşir. Bu fazlalık mallar arasındaki kalite, ayar veya işçilik farkından dolayı verilse bile faiz kapsamına girmektedir.

Veresiye faizi ister aynı ister farklı cinsten olsun faize konu olan iki malın mübadelesinde bedellerden birinin veya her ikisinin vadeli olması halinde gerçekleşir. Bedeller eşit tutulmuş olsa bile vade halinde faiz doğar. Fakat aynı işlemin ödünç akdine konu olması halinde faiz sözkonusu olmaz. Zira ödünç akdi teberru mahiyetinde olup konan vade bağlayıcı değildir. Bedellerden birinin para olması durumunda vadeli satışlar caizdir.

C. İSLAM BİLGİNLERİNE GÖRE FAİZ YASAĞI

Faiz konusunda klasik fıkıh literatüründe yer alan yorum ve tartışmalar İslam'da faizin niçin yasaklandığı, faizin ferdi ve ictimai hayatta yol açtığı zararların neler olduğu konusundan ziyade faizli işlemlerin ve faiz yasağının hukuki çerçevesinin çizilmesi ve bu hususta açık ve objektif kriterlerin geliştirilmesi noktasında yoğunlaşmıştır.

Fıkıh kitaplarında mezhep imamlarının faizle ilgili değerlendirmelerinde hareket noktası, Ubade b. Samit (ö.34 h.) ve Ebu Said el-Hudri (ö.74/693)'nin rivâyet ettikleri "altı eşya hadisi" diye meşhur olan hadistir. Bu hadiste Hz. Peygamber altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun birbiriyle mübadelesinde hangi şartlarda faizin tahakkuk edeceğini açıklamıştır. Bu altı maddede faizin cereyan ettiği ittifakla benimsenmiştir. Ancak mezhep imamları ve fakihler, bu altı maddenin o günün şartlarında en çok mübadele edildiği ve diğer maddeler için ölçü olabilecek özellikler taşıdığı için örnek olarak mı zikredildiği, yoksa faizin sadece bu altı maddenin mübadelesinde mi sözkonusu olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir.

Kıyası delil olarak kabul etmeyen Zahiriye mezhebiyle sadece bu meselede kıyas yapmayan Osman el-Betti (ö.145/760), ayrıca Katade b. Di'ame (ö.117/705),

Tavus b. Keysan (ö.106/724), Mesruk b.Ecda', Şa'bi ve Hanbelilerden ibn Akil (ö.515/112)'e göre faiz yalnız bu altı maddenin peşin veya veresiye mübadelesinde sözkonusudur.

Dört mezhebin de içinde bulunduğu büyük çoğunluğa göre ise faiz bu altı maddeye münhasır kalmayıp başka mallarda da cereyan eder. Ancak bu altı maddede ve bunlara kıyasen diğer mallarda faizin cereyan etmesine sebep teşkil eden özelliğin ne olduğu hususunda ihtilaf edilmiş, bu ise "faizde illet" meselesini ortaya çıkarmıştır. Faize konu mallarda faizin illeti denilince faiz hükmüne esas teşkil eden ve o malda bulunan açık, belirli ve hisedilebilir vasıf kastedilir. Bu vasfından dolayı o malda faiz hükmü geçerli olur.⁶³ Faizde illet meselesini, ilgili bölümde detaylı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

VI- FAİZ -TOPLUM İLİŞKİSİ

A. İKTİSAT İLMİNDE FAİZİ ORTAYA ÇIKARAN SEBEPLER

Şüphesiz faizin en çok yaygın olduğu toplumlar fertleri arasındaki ilişkinin daha çok menfaat ve çıkar dayalı olduğu, manevi ecir duygusuna dayalı rabitanın en zayıf olduğu toplumlardır. Buna bağlı olarak sosyal ve iktisadi hayatta, egoizm (bencillik), pragmatizm (fayda ve çıkar ilişkisi) ve aşırı güvensizlik gibi ferdi ve ictimai hastalıklar bu tür toplumları kemirmekte, çöküşe doğru götürmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi bu tür toplumların iktisadi hayattaki en belirgin özelliği aşırı servet edinme hırsına bağlı olarak faizciliğin, tefeciliğin ve kumarcılığın yaygın olmasıdır. Bu toplumu oluşturan fertlerin akıl ve iradeleri madde putuna teslim olmuş, dini ve insani değerler adeta kaybolmuştur.

Dolayısıyla genelde belli bir ihtiyacı karşılamak için talep edilen ödünç işlemi bile sermaye sahibi için bir çıkar vasıtası olmaktan kurtulamaz hale gelmektedir. Halbuki sözü edilen ihtiyaç ya şahsi ve zaruridir yada toplumun muhtaç olduğu iktisadi bir yatırıma yöneliktir. Birincisinde borca ilave bir fazlalığın talep edilmesinin sebep olduğu haksızlık açıktır. Zira borçlu aldığı borcu işletip nemalandırmamış, sadece şahsi bir ihtiyacını karşılamıştır. İkincisinde ise sermaye sahibinin de yararlanacağı toplumsal

⁶³ Özsoy, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz md. s.112

bir ihtiyaç giderilmiştir. Ayrıca sermayenin işletilmesi sonucu zarar riskiyle birlikte kâr ve kâr oranının belirsizliği yüzünden borç verilen sermayeye ilave sabit bir fazlalığın garanti edilmesi hiç bir şekilde adil değildir. Kanımızca faiz işleminin en büyük ve temel sebebi yukarıda sözünü ettiğimiz toplumsal hastalıklardır. Bununla birlikte, genelde halk arasında yaygın olan faizi ortaya çıkaran sebepleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Sermaye sahibi, kendisinin yararlanabileceği bir parayı başkasını tercih ederek, onların istifadesine sunduğundan hareketle ödüllendirilmeyi hak ettiğini düşünmektedir. Bu ödül de verdiği borcun belli bir fazlalıkla iade edilmesidir, yani faizdir.

2. Sermaye sahibi, özellikle enflasyonist ortamlarda faiz almakla, en azından sermayesinin değerini ve alım gücünü koruduğunu düşünmektedir. Türkiye gibi, zamanla paranın alım gücünün azaldığı ülkelerde halkın büyük çoğunluğunun faiz almalarındaki en yaygın gerekçeleri budur.

3. Bazı elitler de faizi, hiç bir emek ve çaba sarfedilmeden elde edilen, rahat bir finans kaynağı olarak görmektedir. Bunların halk içindeki demografik oranları az olmakla birlikte iktisadi hayattaki varlıkları ağırlıktadır.

Ayrıca faizli muameleleri bilimsel-iktisadi bir takım gerekçelere dayandıran bazı teoriler de ortaya atılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

a. Bazıları faizi menkul ve gayr-i menkullerin kirasına benzetmektedir. Onlara göre faiz de sermayenin kirasıdır. Bu görüş Merkantilist ve Fizyokratların görüşüdür.

b. Bazıları da faizin haklılığını borçluya tanınan “zaman ve mühlete” bağlamaktadır. Mesela Böhm-Bawerk’e göre zaman meselesi faizin ağırlık merkezidir. Ona göre insanın elindeki 100 lira meçhul geleceğin 110 lirasından daha değerlidir. İşte faiz bu iki zaman arasındaki farkı ortadan kaldırmak için ödenmektedir.

c. Bazı ekonomistler de, faizi, ödünç alanın sermayeden sağlayacağı kâr için, sermaye sahibine ödediği kârşılık olarak değerlendirmişlerdir. Bu görüş Adam Smith ve Ricardo gibi klasik ekonomistlerin görüşüdür.

d. Bazı iktisatçılara göre sermaye üretkendir. Dolayısıyla faiz, kredi kullanımıyla ilgili elde edilen üretim artışının karşılığıdır. Bu görüş ilk olarak J.B.Say tarafından ortaya atılmış ve J.Maitland Lauderdale tarafından geliştirilmiştir.

e. Bazı iktisatçılar ise faizi “para tasarrufundan yapılan fedakakârlığa” bir karşılık olarak görmüşlerdir. Bu iktisatçıların başında Afred Marshall (ö.1924) ve Senior (ö.1864) gelmektedir. Bu görüş Keynes (ö.1964)’in “faiz, para biriktirmekten vazgeçirmek maksadıyla para sahibine ödenen fiyattır” şeklindeki görüşüne çok yakındır.

Aynı zamanda faizi haklı göstermek için ileri sürülen nazariyeler olarak da bilinen bu açıklamalarla ilgili tenkit ve anti-tezlere değişik münasebetlerle temas edilecektir.

B. İSLAM’DA FAİZİN ZARARLARI VE YASAKLANMA HİKMETLERİ

İslam’da faizin yasaklanma hikmetlerini şöyle özetleyebiliriz:

a) Toplum içinde kapitalistlerin gittikçe daha zengin olmaları ve ekonomiden idareye kadar her şeyi kontrolleri altına alarak menfaatleri istikametinde yönlendirmelerinden sorumlu olan faizdir. Azami menfaat ve kazançta yönelik kapitalist ekonomide sermayeyi ellerinde bulunduranlar, faizcilikte az verip çok almak, toplumda sun’i talep meydana getirmek; sigara, alkol gibi zararlı maddeleri üretmek tekel ve kârteller kurup rekabeti önlemek suretiyle topluma zararlı olmaktadır.

b) Faiz kaynakların tam olarak kullanılmasını önleyerek işsizliğe sebep olmaktadır. Tasarruf yapanlar, cari faiz nisbetinin altında kazanç sağlayan ekonomik faaliyetlere katılmak istemeyeceklerinden yatırımlar azalır ve böylece üretim olumsuz yönde etkilenmektedir.

c) Üretime kendilerinden bir katkıda bulunmaksızın yalnızca paralarının faiziyle yaşayan kapitalistler yalnızca kendi çıkarlarını düşündükleri için, yüksek faiz nisbetinden dolayı ortaya çıkan maliyet enflasyonu altında ezilen yoksul ve dar gelirli tüketicinin zararlarına aldırmamaktadırlar.

d) Aslında genelde yoksul ve ihtiyaç sahibi kimseler borçlanmaktadır. Dolayısıyla anapara üzerine bir de faiz yüklemek kardeşlik ve yardımlaşma prensiplerine ters düşmekte, sevgi ve şefkati yoketmekte, bencil insanlar türetmektedir.

e) Dış borçların faizleri kalkınmakta olan ülkelerin daha iyi ve daha çabuk kalkınmalarını engellemekte, giderek ekonomik istiklallerini gölgelemektedir.⁶⁴

Ör. 47 katrilyon olarak hesaplanan Türkiye'nin 2000 yılı bütçesinin 21 katrilyonunun faiz borçlarına gideceği düşünülürse, faizin bir ülkenin kalkınması için ne denli engeller teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, işsizliği önleyici ve enflasyonu düşürücü yatırımların gerçekleştirilmesi bir yana, yapılan hesaplara göre henüz doğmamış bebekler bile borçlu doğmak zorunda kalmaktadır.⁶⁵

f) İslam'a göre sermayede bilmukve bulunan nema hakkında daha fiile çıkmadan verilen kesin hüküm her iki taraf için de isabetsiz ve doğru değildir. Buna göre kredi kullanımı neticesinde ortaya çıkacak kâr veya zarar miktarının önceden bilinmemesine rağmen faiz nisbetinin baştan tesbit edilmesinin, kredi kullanımından elde edilen sonucun taraflar arasında adil ve dengeli bir şekilde paylaşılma imkanını ortadan kaldıracığı açıktır.⁶⁶

Onun için belli bir faiz yüzdesinin baştan tesbit edildiği bütün kredi işlemleri, ismi ve şekli ne olursa olsun Kur'an ve Sünnet tarafından kesin olarak yasaklanmıştır.

C. İSLAM'DA FAİZE KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

İslam'da faiz yasaklanmakla kalmamış aynı zamanda faizi bertaraf edecek vasıta ve çareler de gösterilmiş bulunmaktadır. Devlete, borca batmış olanların imdadına yetişme görevi verilmiştir. Nitekim Halife Hz.Ömer zamanında devlet hazinesinin özel bir bölümü ödünç verme işlemlerine tahsis edilmişti. Bu kalemden ihtiyacı olanlara iade edileceğine dair teminat gösterilmesi halinde, faizsiz olarak ödünç verilmiştir.⁶⁷

1- Karz-ı Hasen, Zekat ve Muhtelif Şirketler

İslam'da faize alternatif olarak genelde karz-ı hasenden sözedilmektedir. Sözlükte bir şeyi kesmek anlamına gelen karz, malından bir miktar ayırıp birine vermeği, para ve mal yardımını ve verilen ödünçü ifade eder. Karz-ı hasen (güzel borç)

⁶⁴ Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, s.218

⁶⁵ Yeni Şafak Gazetesi, 29.10.2000 tarihli sayısı

⁶⁶ Age.225

⁶⁷ Demirci, Rasih, Ekonominin Temelleri, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996, s.156

ise; karşı taraftan herhangi bir menfaat beklemeksizin, sadece Allah rızası gözetilerek, maddi sıkıntı içerisinde bulunanlara verilen ve tahsilinde kolaylık sağlanan nakit veya misli mallara denir.

Kur'an-ı kerim'in altı yerinde karz-ı hasenden övgüyle bahsedilmiş ve genelde Allah yolunda harcanan bütün her şey kastedilmiştir:

“Kim Allah’a güzel bir ödünç verecek olursa, Allah da onun karşılığını kat kat verir ve ayrıca onun için değerli bir mükafat da vardır.”⁶⁸

“Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah’a güzel bir borç verecek yok mu? Darlık veren de bolluk veren de Allah’tır. Sadece ona döndürüleceksiniz.”⁶⁹

“Eğer Allah’a (rızası için) ödünç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat arttırır ve sizi bağışlar. Allah çok mükafat verendir, ceza vermekte acele etmeyendir.”⁷⁰

“...O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekatı verin, Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha üstün ve mükafatça daha büyük olmak üzere. Allah'tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”⁷¹

Müfessirlere göre âyetlerde geçen “karz-ı hasen” faiz veya herhangi bir maddi beklenti olmaksızın, sadece Allah rızası gözetilerek verilen ve tahsilinde de kolaylık sağlanan ödünçtür. Allah, karz-ı hasen yoluyla insanların sıkıntılarını giderenlerden övgüyle bahsetmiş ve mükafatlarını kendi katında kat kat arttıracığını vadedmiştir. Şüphesiz mümin kullar için en büyük mükafat Allah katında giderek artan mükafattır.

Ayrıca bu âyetlerde, faiz yoluyla mallarına mal kattıklarını sananlarla, gerçek mükafatı Allah'tan bekleyip karz-ı hasen yoluyla ödünçte bulunanlar arasındaki mükayese gözden kaçmamaktadır. Faizcilerde bencillik, insanların mallarını kat kat faiz yoluyla sömürme ve aşırı menfaatçılık olmasına karşılık, karz-ı haseni tercih edenlerde

⁶⁸ Hadid, 57/11

⁶⁹ Bakara, 2/245

⁷⁰ Teğabün, 64/17

⁷¹ Müzemmil, 73/20

ise fedakârlık, insanlara yardımcı olmak suretiyle Allah katında mükafatlarını kat kat arttırma arzusu ve diğergamlık vardır.

Müslüman toplumun bariz vasıflarından biri de aralarında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan zekat müessesesidir. Farziyyeti Kitap⁷², Sünnet⁷³ ve İcma ile sabit olan zekat, İslam'ın beş temel esasından biri olup toplumun sosyal güvenlik sistemine yönelik en önemli kurumu teşkil etmektedir.

Kelime olarak temizlemek, çoğalmak, büyümek ve bereketlenmek gibi anlamlara gelen zekat kelimesi terim olarak ; belli bir mal varlığının belli bir kısmını belirli yerlere vermekten ibaret, sosyal güvenliği sağlayıcı ekonomik bir ibadettir. Zekat, toplumdaki muhtaç ve yoksulların bir hakkı olarak dini ölçülerde zengin olan her müslümana farzdır.

Zekat müessesesi sadece korunmaya muhtaç kimselere ait değil, toplum yararına olan bir çok hizmetleri de gerçekleştirebilecek güçtedir. Para, ticari eşya, zirai ürün, küçük ve büyük baş hayvanlar, su ürünleri, satılmak üzere alınan arsa ve inşaatlardan zekat verilmesi gerektiğini düşünürsek gerçekleştirilecek sosyal hizmetlerle toplumdaki eşitsizlikler dengelenir ve yoksulluk ortadan kaldırılır.

Zekat, malın toplum içindeki varlıklı insanlardan fakir insanlara aktarılmasını öngörmekte, dolayısıyla orta sınıfın çoğalmasına sebep olmakta, bu da ekonomik yönden bir rahatlık ve gelişme sağlamaktadır.

İslam dini insanların ahiret saadetini teminat altına almayı hedeflediği gibi, kendine özgü sosyal güvenlik sistemi oluşturmakla da özellikle güçsüz ve kimsesiz insanların hayatlarını koruma altına almayı da ihmal etmemiştir. Buna yönelik prensipler hem Kur'an-ı Kerim'de hem Hz.Peygamber'in sünneti'nde hem de Sahabenin pratiğinde açıkça görülmektedir. Aynı zamanda bu prensipler üzerinde ümmet'in icması gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Sosyal güvenliğin amacı, kişilere belli riskler karşısında ekonomik güvence sağlamaktır. İslam'da sosyal güvenliğe yönelik prensip ve uygulamaların bazıları ihtiyari bazıları da zorunlu ve ilgili şahsın yerine getirmesi gereken bir borçtur.

⁷² Bakara, 2/ 34,83,10; Nisa 4/77; Nur 24/52, Müzemmil,73/ 20

⁷³ Sahih-i Buhari, II,104 vd, 1311 vd.

Sadaka, vakıf, vasiyet, kefarete, adak, kurban, nafaka ve akile sistemi ihtiyari uygulamalardan bazılarıdır.

Hz.Ömer dönemi ile Emevi halifesi Ömer b.Abdülaziz dönemi bu düşüncemizin canlı birer örnekleridir. Hz. Ömer döneminde, toplumda fakir ve muhtaç herkese maaş bağlanmış, Ömer b. Abdülaziz döneminde ise, kısa bir süre içinde israflar önlenerek toplumda zekat verilecek fakir durumda tek bir kişi bulunamayacak kadar yüksek ekonomik refah seviyesine ulaşılmıştır.⁷⁴

Muhtelif faizsiz ortaklıklar tesis edilerek bir şirket bünyesinde de ekonomik faaliyetler sürdürülebilir. Bir İslam toplumunda inananların tasarruflarını birleştirerek büyük yatırımlara girişmesi ve bu yolla sağlıklı bir ekonomik yapılanmaya katkıda bulunması mümkündür. Ortaklık iki veya daha çok kişi arasında ortak iş yada ticaret yaparak elde edecekleri kârı paylaşma ve ortaya çıkabilecek zarara da katlanma esasına dayanır. Şirket akdinin rüknü sözleşme veya anlam olarak icap ve kabülden ibarettir.

İslam'da şirket Kitap⁷⁵, Sünnet⁷⁶ ve Sahabe uygulamasına dayanır.

Müteşebbise finansman kaynağı sağlayan şirket çeşitlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

Müfavada kâr ortaklığı kurmak demektir. Terim olarak da; iki veya daha çok kimse, aralarında tam eşitlik üzere, şirket sözleşmesi yaparak, şirket anaparası olabilecek bütün mallarını ortaklığa tahsis ettikleri halde, sermaye miktarları ve kârdan olan payları eşit olursa, buna “müfavada şirketi” denir.

Müfavada ortaklığı, kardeşler ve birbirlerine çok güvenen sermaye sahipleri arasında kurulabilir. Ortaklar birbirlerinin hem vekili hem de kefilidir. Hz. Peygamber bu ortaklığı teşvik etmiş ve bunda bereket bulunduğunu bildirmiştir.

İnan şirketi de iki veya daha çok kimsenin sermaye koyarak ticaret yapmak ve elde diledik kârı aralarında paylaşmak üzere ortaklık kurmasıdır. Burada sermayelerin eşit olması gerekmediği gibi, kârın da sermaye oranlarına göre paylaşılması şart

⁷⁴ Yavuz, Yunus Vehbi, Bir sosyal Güvenlik Kuruluşu olarak Zekat, ,Tuğra Neşriyat, s.21, İstanbul,1992

⁷⁵ Sad, 38/24; Nisa 4/12

⁷⁶ Ebu Davud, büyü, 26

değildir. Ancak ortaklar zarara sermaye oranlarına göre katlanırlar. Burada ortaklar birbirinin yalnız vekili olup kefil sayılmazlar.

Vucüh şirketi ise sermayesi olmayan fakat toplumda itibarı bulunan iki veya daha çok kimsenin veresiye mal alıp peşin satmak ve elde edecekleri kârı aralarında paylaşmak üzere kurdukları bir ortaklıktır. Böyle bir ortaklıkta, başlangıçta karşılık bulunmaksızın ödünç alınan para veya veresiye mal alımından doğacak olan borçların ödenme rizikosunu ortaklar eşit veya farklı oranlarda üstlenirler. Kârın paylaşılması da bu borç üstlenme oranlarına göre olur.

İş ve taahhüt ortaklığı da iki veya daha çok kişinin bir işi yapmayı taahhüt etmesi ve elde edilecek kazancı aralarında paylaşmak üzere anlaşmasıyla meydana gelen ortaklıktır. İnşaat müteahhitliği, ortak mühasebe bürosu ve ortak mali danışmanlık ve benzeri taahhüt işleri bu niteliktedir. Burada ortakların aynı meslekten olması şart değildir. Ancak aynı meslekten olanların böyle bir ortaklık kurması daha kolaydır. Nitekim Malikilere göre iş ortaklığının geçerli olması için “meslek birliği” şarttır.

Çoğunluk İslam alimlerine göre iş ortaklığı caizdir. Delil teamüldür. İmam Züfer ve Şafiilere göre ise, yapılan işin tesbiti mümkün olamayacağı için iş ortaklığı batıldır.

İş ortaklığında her bir ortağın taahhüt ettiği iş diğer ortağı da bağlar ve kârın paylaşılması yapılan işe göre değil, taahhüdü tazmin yükümlülüğüne göre olur. Mesela, bir inşaat şirketinde bir ortak, taahhüt işinin üçte ikisinin, diğer ortak üçte birinin sorumluluğunu üstlense, kârı da bu oranda paylaşmaları gerekir. Bu esasa aykırı olan sözleşme hükümleri geçersizdir.

Mudarebe şirketi bir kimsenin belli miktar sermayesini, işletmeciye ticaret amacıyla vererek elde edilecek kârı anlaşma esaslarına göre paylaşmaları ve meydana gelebilecek zarara ise sermaye sahibinin katlanması esasına dayanan ortaklık çeşidine “mudarebe” denir.

Müdarebenin meşruluğu Kitap, Sünnet, Sahabe uygulaması ve teamül delillerine dayanır.

Mudarebede kârın paylaşılması yüzde olarak belirlenir. Hesap dönemi sonunda, masraflar ve borçlar düşüldükten sonra, önce anapara ayırtd edilir. Kâr olarak kalan kısım işletmeci ile sermaye sahipleri arasında yapılan anlaşmaya göre paylaşılır. İslam'da kârın paylaşılma oranı serbest bırakılmıştır. Günümüz faizsiz finans sektöründe işletmecinin kârdan alacağı pay %20 dolayındadır.

Sermaye, işletmecinin elinde emanet (vedia) hükümlerine tabidir. İşletmeci, mudarebe sözleşmesindeki şartlara uymaz veya kusurlu yahut kasıtlı davranışlarıyla sermayenin telef olmasına neden olursa, tazmin etmesi gerekir. Böyle bir durum sözkonusu değilse tazmin gerekmez, hesap dönemi sonunda ortaya çıkacak zarar sermaye sahibine ait olur. Bu durumda varsa, borçlar da anaparadan karşılanır. Ancak işletmecinin hakkı yalnız kâr üzerinde olduğu için, zarar durumunda onun emeği karşılıksız kalmış olur.

Murabaha da, peşin parayla mal alıp vadeli satma yoluyla finansman kullandırma yoludur. Finans kuruluşu, faiz ve enflasyon oranlarını dikkate alarak vadeli satışa belli bir kâr ekler. Günümüzde finans kuruluşları fonlarını % 90 oranında bu yöntemle kullandırmayı tercih etmektedir.

Müşareke ise “sermaye ortaklığı” demektir. Finans kuruluşu bazı projeler için kendi öz sermayesi ile vadesi uygun olan katılım fonundan da sermaye koyarak yatırım yapabilir. Elde edilen kâr ana sözleşmedeki ölçülere göre paylaşılır.

İcar (leasing) da finansal kiralama yöntemidir. İslam'da taşınır veya taşınmaz malların kiraya verilmesi meşru görülmüştür. Finans kuruluşları, kiraya konu olan malı sonuçta satmayı hedeflemektedir. Ancak doğrudan satış yerine, kiralama süresi sonunda mülkiyetin alıcıya geçmesi esası taraflar için bir takım mali kolaylıklar sağlamaktadır. Finans kurumuna ödenen aylık taksitler, mal bedeli ile aylık kira toplamını kapsamaktadır.

Müzara'a; iki veya daha çok kişinin tarım alanında ortaklaşa iş yapması ve elde edilecek ürünü paylaşmasıdır. Yani bir taraftan arazi diğer taraftan çalışma olmak üzere, çıkacak ürünün belli oranlarda paylaşılması şartı ile yapılan bir ortaklık sözleşmesidir.

Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Ahmed b.Hanbel, Hz.Peygamber'in Hayber toprakları üzerindeki uygulamasına dayanarak bu tür ortaklığı caiz görmüşlerdir. Ebu Hanife, Şafii ve Malik ise, toprak sahibine verilecek bedelde bilinmezlik sözkonusu olduğundan bunu caiz görmemişlerdir.

Müsakat ise meyve bahçesi sahibi ile, bu bahçenin sulama ve bakım işlerini üstlenecek kişi arasında, elde edilecek ürünü paylaşmak üzere yapılan bir ortaklık sözleşmesidir. Sözleşme sırasında elde edilecek meyvelerin paylaşılma oranı yüzde olarak belirlenmelidir.

Müsakata Malikiler, Şafiiler ve Hanbelilerle birlikte İmam Muhammed (ö.189/796) ve Ebu Yusuf (ö.182/798) caiz görürken, Ebu Hanife (ö.150/767) yine "bilinmezlik" gerekçesiyle bunu caiz görmemiştir.

Muğarese de meyve bahçeleri için ortaklık caiz olduğu gibi, meyvesi olmayıp, yalnız kerestesinden yararlanan kimi ağaç türleri üzerinde de ortaklık sözleşmesi yapılabilir.⁷⁷

2- Faizsiz Ekonomi ve Banka

İslam ülkeleri özellikle IX. ve XX. yüzyıllarda faize dayalı kapitalist-Batı ekonomisinin gerek doktrin gerekse uygulama ve kurumlaşma açısından ağır tesiri altında kaldığından çok defa bu ülkelerde faizsiz bir ekonominin mümkün olmayacağı kanaati gündeme gelmekte ve bu düşünce zaman zaman bazı müslüman iktisatçıyı da etkilemektedir. Halbuki bu gün bazı İslam ülkelerinin ekonomilerini faizden arındırmaları ve bir çok İslam ülkesinin bu alanda giderek mesafe katetmesi, faizin ekonominin vazgeçilmez şartı olduğu iddiasını fiilen çürütmektedir. Ancak bütün altyapısı ve kurumları faize dayalı kapitalist ekonomiye göre şekillenmiş ve fertleri bu yönde eğitilmiş ve şartlandırılmış toplumlarda faizsiz ekonomiye geçmenin zorluğu da ortadadır. Bundan dolayı fertlerin öncelikle İslam inanç, ahlak ve düşüncesiyle yetişmiş olması, faizsiz ekonomiye geçiş yönünde ciddi azim, talep ve girişimlerin bulunması gerekir.

⁷⁷ Döndüren, Hamdi, Ticaret Rehberi, s.79 vd.

Şüphesiz tasarruflar ve yatırımlar için kredi temininin tek yolu faiz değildir. Bundan dolayı XX.yüzyılın ortalarından itibaren faizsiz ekonomik model arayışları hızlanmış, sermaye sahibiyle yatırımcıyı kâr ve zararda ortaklık esasına göre bir araya getiren aracı kurumların nasıl oluşturulabileceği, ayrıca faizsiz sermaye birikimi ve faizsiz kredi gibi ekonomik konular İslam iktisatçıları arasında tartışılmaya başlanmıştır.

İslam ülkelerinde çeyrek asırlık geçmişi bulunan faizsiz banka, özel finans kurumları veya İslam bankası uygulamaları bu çabaların sonucudur. Bu tür alternatif banka modellerinin, değişik açılardan faizli ekonomiden tamamıyla ayrı düşünülemeyeceği görüşleri de mevcut olmakla birlikte, bu kurumların topladıkları tasarrufları, fıkıh literatüründe yer alan ve kural olarak meşru görülen murabaha, mudarebe, müşareke ve icar usulüyle nemalandırdıkları gözönüne alındığında yaptıkları işlemlerin prensip itibarıyla faizli işlem sayılmaması gerekir.⁷⁸

D. FAİZLE İLGİLİ BAZI TARTIŞMA KONULARI

Faiz meselesinde klasik cumhur ulemanın görüşlerine aykırı olarak bir takım görüşler beyan eden bazı İslam alimleri hararetli tartışmaların yaşanmasına zemin hazırlamışlardır. Faiz meselesinde ehl-i Sünnet klasik anlayışına muhalif seslerden bazıları aşağıya çıkarılmıştır.

Faizle ilgili tartışmalardan biri de Kur'an'da yasaklanan faizin katlı veresiye faizi olduğu meselesidir. Mısırlı Abdülaziz Çaviş 1908'de bu yönde kanaat beyan ettikten sonra, bu fikrinde İsmail Hakkı İzmirli de onu destekleyerek Kur'an'da geçen mutlak faiz âyetlerinin "kat kat" tabiriyle sınırlandırıldığını savunmuştur. Süleyman Uludağ da bu yaklaşımı esas alıp savunmaktadır.⁷⁹ Abdülaziz Çaviş'in açtığı bu çığırın en önemli takipçisi olan Reşit Rıza da haram olan faizin katlı bileşik faiz olduğu görüşündedir. Abduh'un banka faizini helal gördüğü ve mudarebe kârına benzettiği yönündeki yaygın kanaat doğru olmayıp, bu tür fetvaların Reşit Rıza'ya ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁸ Özsoy, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz md. s.125

⁷⁹ Uludağ, Süleyman, İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988 s.111

Maruf Devalibi ise haram olan faizin zenginlerin fakirleri istismar edip yüksek faizle onları ezdikleri tüketim kredilerinde sözkonusudur. İktisadi şartların değişip şirketlerin yaygınlaştığı günümüzde ise kredilerin çoğu üretim kredisidir. Şartlardaki bu değişme hükümlerdeki değişimi gerekli kılmaktadır. Bundan dolayı makul olması kaydıyla üretim ödücüne izin verilmelidir. Bu hükmü zaruret ve kamu maslahatını özel maslahata tercih esası üzerine bina etmek mümkündür. Şeyh Abdülcélil İsa da bu görüşlerinde Devalibi'ye katılmıştır.

Pakistanlı alim Fazlurrahman ilk akiddeki fazlalığın faiz olmayacağını söyleyerek Reşit Rıza'ya tabi olmuştur.

Abdürezzak es-Senhuri'ye göre faizin her çeşidi istisnasız haram kılınmakla birlikte Kur'an'da esas olarak yasaklanması hedeflenen türü bu gün mürekkep faiz denilen, sermayenin bir kaç yılda katlandığı cahiliye ribasıdır. Faizin diğer şekilleri ise temel hedef olarak değil, asıl faize doğru giden yolları kesmek için yasaklanmıştır. Haram olmakla beraber bunlar istisnai hallerde caiz görülebilir. Bu gün bütün dünyada hakim olan kapitalist ekonomik düzende umumi sermaye ihtiyacının temini için makul bir faiz istisnai olarak caiz görülebilir. Bu düzenin değişmesi, dolayısıyla ihtiyacın ortadan kalkması halinde bu faiz de haram olur.⁸⁰

Faiz geliri ile ticaret kârı da zaman zaman birbirine karıştırılmaktadır. Faizle ilgili ayetlerden anlaşıldığına göre cahiliye döneminde de bu şekilde düşünen insanlar çoğunlukta idi.

İnsanoğlu sayısız ihtiyaçlarını karşılamak için yeryüzünde dağınık vaziyette bulunan kaynakları işletmek zorundadır. Bu, ilk insan Hz. Adem'in, külfetsiz elde edilen cennet nimetlerinden uzaklaştırılıp yeryüzüne gönderilmesinden sonra başlayan ve insanoğlunun hayatta kalma veya daha iyi hayat şartlarına kavuşma arzusunun bir tezahüründen başka bir şey değildir. Aynı zamanda insanoğlunun sadece emeğinin karşılığını alabilmesi Allah'ın değişmez ve adil bir kanunudur. Külfetsiz nimet sadece cennete mahsus olup, o da aslında dünya hayatındaki salih amele bağlı olarak Allah rızasının bir karşılığıdır.

⁸⁰ Özsoy, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz md. s. 122

İnsanların yeryüzündeki kaynaklardan yararlanabilmesi için tarım, sanayi ve ticaret gibi iktisadi faaliyetlerde bulunması gerekir. Bu iktisadi faaliyetlerde emek ile birlikte sermaye ve teşebbüs de çok önemlidir.

Müteşebbisin herhangi bir hammaddeyi kendi emeği veya sermayesiyle işletip mamül hale getirmesi ve toplumun faydasına sunması karşılığında elde edeceği kazancı ifade eden kâr mefhumu İslam'da bir hak olarak meşru görülmüştür. Buna mükabil karşılıksız bir kazanç olarak gördüğü faizi ise bütün çeşitleriyle yasaklamıştır. Kalplerinde hastalık bulunanlar cahiliyye döneminde olduğu gibi günümüzde de faizin bir çeşit ticaret ve alış veriş olduğunu ileri sürmelerine rağmen, bu görüş şu açılardan tutarsızdır:

Ticaret kârı, satıcı tarafından bir malın alıcıya arz edilmesi durumunda satıcının sarfettiği emek, üretim masrafları ve teşebbüsünün karşılığıdır. Faizdeki fazlalık ise somut bir karşılığı olmayıp, verilen borca ilave olarak sadece vadeye karşılık alınır.

Faiz geliri, karşılıksız gibi görünen ve herhangi bir çaba sarfedilmeden elde edilen miras, zekat ve hediye gibi değişik gerekçelerle başkasına geçen veya aktarılan gelirlere benzetilemez. Şöyle ki;

Bu tür gelirlerin karşılıksız olduğunu söylemek yanlıştır; zira bunların gerçekleşmesini sağlayan en büyük amil manevi ve dinidir. Dolayısıyla en güzel karşılık Allah indindeki mükafattır.

Miras ve zekat gibi transfer gelirlerinin dini ve sosyal boyutu yanında hukuki sebebi de sözkonusudur. Yani zekat toplumdaki muhtaçların, miras ise mevtanın varislerinin hakkıdır. Kur'an'da zekat verilecek yerler ile mirastaki hak sahipleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Üstelik Kur'an-ı Kerim zekat ve sadakayı teşvik ederek övmüş, faizi ise bir zulüm aracı olarak görmüş ve yermiştir.

Sözü geçen gelirlerin hiçbirinin haklılık ve meşruiyeti ihtilaf konusu olmamıştır. Faiz ise bütün semavi dinlerde ve felsefi doktrinlerde yasaklanmış, faiz gelirini meşru görmek isteyenler de sürekli savunma psikolojisi içerisinde bulunmak zorunda kalmışlardır.

Ticarette alıcı ile satıcı arasında karşılıklı faydalanma eşit seviyededir. Biri aldığı maldan diğeri de emek ve teşebbüsüne karşılık aldığı bedelden faydalanmaktadır.

Faizde ise karşılıklı istifade dengesi yoktur. Faizi alan bu fazlalıktan yararlandığı halde, bu fazlalığı “vade” karşılığı ödeyen ise bu zamandan ne oranda yararlanacağı veya ne oranda zarar göreceği belirsizdir. Borç aldığı sermayede anlaştıkları sabit faiz oranını aşacak şekilde büyük kazanç elde etmesi durumunda faiz alan, hiç kazanmaması hatta zarar etmesi durumunda ise faizi ödeyen açısından bir haksızlık ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle her halukarda faizin haksızlığa sebep olacağını beyan eden Kur’an-ı Kerim’in faiz hususundaki sert tutumu daha da netlik kazanmaktadır.

Ticarette kâr ne kadar olursa olsun bir defaya mahsustur. Faiz ise zaman içinde katlanarak çoğalır. Öyleki bazen borçlunun bütün mal varlığının elinden gitmesine sebep olur ki, bunun da psikolojik ve sosyal huzursuzluklara yolaçacağı ortadadır.

Sonuç olarak ticaret sosyal hayatın temeli olup, ihtiyaçların karşılanması ve refah düzeyinin yükselmesi için kaçınılmazdır. Faiz ise sosyal hayatta dengesizliklere, adaletsiz gelir dağılımına, sömürüye ve iktisadi hayatta pahalılığa sebep olan bir hastalıktır.⁸¹

Vade farkı da faizden ayrı değerlendirilmesi gereken bir husustur. İktisadi hayatta belli bir malın peşin fiyatıyla vadeli fiyatının farklı olması ve genelde vadeli fiyatın peşin fiyatından fazla olduğu bilinen bir örfdür. Bu örf'e dayalı teamül, İslam'ın faiz yasağından önce var olduğu gibi faiz yasağından sonra da devam edegelmiştir. Malın vadeli fiyatında sözkonusu edilen fazlalığın İslam'ın faiz yasağı kapsamına girip girmediği doktrinde tartışılmış, olumlu ve olumsuz görüşler ileri sürülmüştür. Fakat İslam ülkelerindeki örfi teamül ile birlikte İslam hukukçularının çoğunluğu, vade farkının faiz şüphesinden uzak ve caiz olduğu yönündedir.

Nitekim vade farkını reddeden hukukçular, bir satış içinde iki satışı, bir satış içinde bir veya iki şartı yasaklayan hadislerle ve faiz şüphesine dayanmaktadırlar.⁸²

Yalnız hukukçuların çoğu bir satış içinde iki satışı “ Şu malı peşin 100 liraya, vadeli 150 liraya sattım” veya “Sana şunu 100 kg. buğday veya 150 kg. arpaya sattım”

⁸¹ el-Mevdudi, Ebu'l-Ala, Faiz, s.90 ; Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, II,26; Özsoy, İsmail, Faiz ve Problemleri, s.343

⁸² Malik b.Enes, el-Muvatta, Büyu, 72; Ahmed b.Hanbel, Müsned, 11,174-179; Darimi, Büyu, 26; Ebu Davud, Büyu, 68

şeklinde hangi bedel üzerinde anlaşmaya varıldığı yada satışın peşin mi vadeli mi yapıldığı belli olmayan satış olarak değerlendirmiş ve bu satışın caiz olmayışını da içerdiği “açık belirsizlik” olarak değerlendirmişlerdir.

Aynı şekilde “Bana evini şu fiyata satman şartıyla arsamı sana şu fiyattan sattım” tarzında, gerçekleşmesi bir başka şarta bağlanan satışlardaki şartlar fasit görülmüştür.

Bütün fihhi mezheplerde özellikle Şafii fıkhında, vade farkıyla ilgili olarak sözü edilen hadisin kritiği yapılırken, ifade ettiğimiz belirsizliğe vurgu yapılmaktadır. Akit bitmeden tek fiyat üzerinde anlaşma yapıldığı takdirde belirsizlik ortadan kalkacağından “peşin veya vadeli bir mal istenen fiyata satılabileceği” sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla vade farkı satışın sıhhatına doğradan bir engel olarak görülmemiştir.

Aynı şekilde İmam Şafii’nin “Bir malı günün fiyatından eksik veya fazla satmanın cevazına”⁸³ hükmetmesini de düşünürsek, vadeyle birlikte bir mal karşılığında alınan fazlalığın cevazı daha da açıklık kazanmaktadır. Bu anlamda normal bir alışverişte tarafların pazarlık güçlerini ve piyasa şartlarını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Şu halde bir satışta iki satışın yasaklanmasının sebebi vade farkının kendisi değil, satışın kesin olarak hangi fiyattan kesinleştiğinin taraflarca bilinmemesi veya satışın başka şartlara bağlı olarak muallakta kalmasıdır. Buna karşılık malın peşin yada vadeli fiyatlarından biri üzerinde anlaşma gerçekleştiği takdirde bu satışın hadislerde geçen yasak kapsamına girmemektedir.

Ebu Hureyre (ö.59/677)’nin rivâyeti olan “Kim bir satış içinde iki satış yaparsa ya az olan bedeli alır yahut faiz olur”⁸⁴ hadisi ise; her ne kadar Şevkani (H.1173-1250), hadis uzmanlarına dayanarak bu rivâyetin sağlam olmadığını ifade etse de, vade farkının faize yol açabileceği tehlikesine dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Yani, vadeli satılan bir malın bedelinin zamanında ödenmemesi durumunda vadenin yeniden uzatılması karşılığında fiyatın arttırılmasıyla, biri vadesi dolan ilk fiyat diğeri de ikinci

⁸³ eş-Şafii, Muhammed b.İdris, el-Ümm, Mısır, II,20 vd.

⁸⁴ el-Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b.İsmail, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, (Terc. Mehmet Sofuoğlu) Ötüken Yayınları, Büyü, İstanbul, 1987

ve yüksek fiyat olmak üzere iki satış ortaya çıkmış olacak ki, hadise göre bu ikinci fazlalık faiz olup, klasik İslam hukukunun faiz anlayışı ile de örtüşmektedir.⁸⁵

Kısacası şu açılardan vade farkı faiz kapsamına girmemektedir:

a. Bedellerden biri para biri de mal olup vade farkı, piyasa şartları gözönünde tutularak yapılan pazarlık sonucu ortaya çıkmaktadır.

b. Bedelin peşin oluşu ile vadeli oluşu aynı değildir. Vadeli bedelin geç ele geçmesi ile birlikte hiç ödenmemesi riski de sözkonusudur. Bu sebeple vade farkı mal sahibini ikna etmek ve gönül huzuruyla malını satmasını sağlamak için meşru görülmüştür.

c. Vadeli satış borç (nesie) faizine girmemektedir. Zira bu satışta ne bir ödünç işlemi ne de vadenin uzatılmasına karşılık yeni bir ilave sözkonusudur. Vadeli satış alış-veriş faizi kapsamına da girmemektedir. Zira bedellerden biri para diğeri de maldır.

d. Faiz işleminde vadeye göre daha önce şart kılınmış ve örfleşmiş sabit bir oran sözkonusudur. Vade farkında ise böyle bir durum olmadığı gibi tarafların pazarlık gücüne bağlı olarak bir esneklik vardır. Hatta malın peşin fiyatına vadeli almak da mümkündür.

e. Vade farkı bir alım satımda malın peşin fiyatıyla vadeli fiyatı arasındaki fark olup ilk bakışta bir benzerlik göze çarpar. Çünkü peşin fiyatı 100 lira olan bir malı bir ay vadeli 110 liraya satmak ile bir ay vadeyle borç verilen 100 liraya karşılık bir ay sonra 110 lira almak birbirine benzer iki muameledir. Ama hiç bir zaman benzerlik aynı oluşu gerektirmez:

“Faiz yiyenler ancak şeytan dokunuşunun sersemlettiği kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu böyledir, çünkü onlar, “ Zaten ticaret de faiz gibidir” derler. Oysa Allah ticareti helal, faizi haram kıldı.”⁸⁶

Merkezi Cidde’de bulunan “İslam Fıkıh Akademisi”nin Şaban 1410 tarihli altıncı oturumunda “taksitli satış” meselesi tartışılmış ve şu sonuca ulaşılmıştır:

⁸⁵ Özsoy, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz md. s.122; Özsoy, İsmail, Faiz ve Problemleri, s.325

⁸⁶ Bakara, 2/275

“Malın vadeli satışında, peşin fiyatına göre vadeli fiyatındaki fazlalık caizdir. Bunun gibi belli vadelerde taksitle ödenmek üzere, malın fiyatının peşin zikredilmesinde bir sakınca yoktur. Fakat iki tarafın, alışveriş’in peşin mi yoksa vadeli mi gerçekleştiği hususunu, akit esnasında netleştirmeleri şarttır. Böyle bir netlik ve kesinlik sözkonusu olmadığı zaman böyle bir akit fasit olur.⁸⁷

Vadeli satışların ve vade farkının, İslam hukukçularının tesbit ettiği borç (nesie, tehir, vade) faizinin illeti ile ilişkisine gelince;

Hanefi mezhebine göre, borç faizinin gerçekleşmesi için illetin her iki maddesinin (cins ve ölçü birliği) birlikte bulunması şart olmayıp yalnızca ölçme birliğinin veya cins birliğinin bulunması yeterlidir. Dolayısıyla buğday, fasulye, nohut, demir, kireç gibi mallar hemcinsleriyle olduğu gibi, yekdiğeriyle de veresiye olarak mübadele edilemezler.

Şafii mezhebine göre trampa edilen malların her ikisi de yiyecek veya semen ise veresi mübadele halinde nesie faizi tahakkuk eder, bu sebeple caiz değildir; bu malların aynı cinsten olup olmamaları önemli değildir. Örneğin, hurma ile arpanın veya hurma ile hurmanın veresi mübadelesi caiz değildir; çünkü iki karşılık da yiyecektir. Bunun gibi altın ile altının, altın ile gümüşün veresiye mübadelesi caiz değildir; çünkü her ikisi de semendir.

Buna mukabil biri semen, diğeri yenmeyen iki maddenin, keza biri semen olan diğeri mal olan iki maddenin veresi mübadelesi caizdir. Mesela buğday ile demir, demir ile demir, demir ile bakırın veresiye ve farklı mübadelesinde faiz cereyan etmez.⁸⁸

Devlet faizi hakkında da bir takım muhtelif görüşler ortaya atılmıştır. Hanefi mezhebine göre köle ile efendisi arasında faiz cereyan etmez. Dayandıkları delil de “Köle ile efendisi arasında faizin cereyan etmediğini” ifade eden hadistir. Gerekçe ise kölenin mali zimmetinin efendisinden bağımsız olmaması ve sahip olduğu bütün malların efendisine ait olmasıdır. Aynı gerekçeyi biraz daha genişleten Şia-İmamiye mezhebi ise faizin baba-oğul ve karı-koca arasında da cereyan etmeyeceğini ileri

⁸⁷ el-Alemu'l-İslami, (Haftalık gazete) H.18-24 Safer, 1421/M.22-28 Mayıs 2000,s.13

⁸⁸ Karaman, Hayrettin, Mukayeseli.İslam Hukuku, s.213

sürmüşlerdir.⁸⁹ İmamiyye'nin aksine Hanefiler babaya karşı oğlun ve kocaya karşı kadının mal ayrılığı rejimine tabi olduğu için zimmetini tanımış, faizin bunlar arasında cereyan ettiğini kabul etmişlerdir. Bunlara karşın Şafiiler, Malikiler, Hanbeliler ve Zahiriler faizin haramlığı hususunda böyle bir tahsisi kabul etmemişlerdir.

Hanefilerle İmamiyye'nin ileri sürdükleri gerekçenin odak noktasını “mali zimmetin bağımsız olmaması” hususu teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, mali zimmetin bağımsızlığı hususunda devlete karşı vatandaşın konumu, efendisine karşı kölenin konumuna benzemektedir. Dolayısıyla köle ile efendisi arasında faiz cereyan etmiyorsa devlet ile vatandaş arasında da cereyan etmemesi gerekir.

Ama vatandaş ile devlet arasındaki ilişkiyi köle ile efendisi arasındaki ilişkiye benzetmek temelde yanlış ve fasit bir kıyastır. Zira vatandaş sosyal ve ekonomik hak ve sorumlulukları belli, gerçek bir şahsiyettir. Ayrıca mali zimmeti devletten bağımsızdır. Devlet ise vatandaşın hukukunu korumakla yükümlü tüzel bir şahsiyettir. Devletin yapması gereken vatandaşlarının ekonomik refah seviyesinin yükselmesine yönelik yatırımları teşvik etmek ve bu hedef doğrultusunda hiç bir çıkar beklemezsizin müteşebbis vatandaşına faizsiz kredi temin etmektir.

Daru'l-harpte faiz meselesi de tartışmalı konulardandır. Ebu Hanife, İmam Muhammed, Maliki fakihlerden Abdülmelik ve İmamiyye'ye göre, müslümanın kazançlı çıkması şartıyla, daru'l-harpte müslümanla harbi arasında faizli işlemler, fasit kabul edilen muameleler, domuz eti satmak ve talih oyunları oynamak caizdir. Şafii, Maliki, Hanbeli, Zahiri mezhebi ile Hanefilerden Ebu Yusuf olarak meşhur olan Yakup b. İbrahim (ö.182/798) ve Hukukçuların çoğunluğuna göre ise bu tür işlemler her yerde haramdır.⁹⁰

Ebu hanife ve İmam Muhammed'in delilleri ise şunlardır:

a. Garip ve Mürsel olmakla birlikte Mekhul gibi güvenilir bir ravinin rivâyet ettiği, “Daru'l-harbde müslüman ile harbi arasında faiz yoktur” hadisi,

⁸⁹ el-Amili, Zeynüddin b. Ali (el-Cübe'i), er-Revdatül- Behiyye fi Şerhi'd-Dimeşkiyye, Darül-Alem el-İslami, Beyrut, ty.

⁹⁰ Özsoy, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz md.s.121; Özsoy, İsmail, Faiz ve Problemleri, s. 242

b. Resulullah'ın Bedir savaşında müslüman olduğu halde Medine'ye hicret etmeyip Mekke'de kalan ve faizle iştiğal eden amcası Hz. Abbas'ı, faiz kesin yasaklandıktan sonra bile Mekke fethine kadar bu işten vazgeçirmemesi.

c. Medine'den sürülen Kurayzaoğulları Yahudilerinin Resulullah'ın müslümanlardan olan alacaklarını iskonto ile tahsil etmelerine izin vermesi.

d. Daru'l-harbte harbinin malının helal olması sebebiyle gerek faiz gerek diğer caiz olmayan muameleler yoluyla, bir müslümanın harbinin rızasını temin etmek şartıyla onun malına sahip olabilmesi.

e. Hicretten önce Rum suresinin "Rumlar en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar, onlar bu yenilgilerinden sonra bir kaç yıl içinde galip geleceklerdir"⁹¹ âyetleri nazil olunca, Hz. Ebu Bekir Mekkeli müşriklerin teklifi üzerine, Bizans'lıların İran'lılara galip geleceği konusunda bahse girdi. Hz.Ebu Bekir'in bu durumu Hz.Peygambere bildirmesi üzerine Hz.Peygamber "Git, bahse konan parayı arttır" buyurdu. Nihâyet Bizanslılar İran'lıları mağlub etti. Hz.Ebu Bekir bahse konu olan parayı alarak getirdi ve Resulullah'ın isteği üzerine onu tasadduk etti. Hz.Peygamberin bu muameleye müsaade etmesinin sebebi Mekke'nin o zaman daru'l harb oluşu idi.

f. Aynı şekilde Hz.Peygamber'in Mekke'de Rükane isimli müşrikle güreşme hususunda bahse girmesi de bu görüşü desteklemektedir. Hz.Peygamber Rükane'yi yenerse onun koyunlarının bir kısmını alacaktı. Allah Resulü Rükane'yi defalarca yenerek koyunlarının tamamını aldı. Bunun üzerine Rükane: "Benim sırtımı kimse yere getirememişti. Beni yenen de sen değilsin" demiş ve Allah Resulü de koyunlarını ona iade etmiştir.

Faizin her yerde ve her şartta yasak olduğunu savunan Şafii, Maliki, Hanbeli mezhepleriyle Hanefilerden Ebu Yusuf gibi Cumhur fukahanın delilleri ise şunlardır:

a. Faizin haram olduğunu belirten âyet ve hadislerin mutlak ve umumi ifadeleri faizin her yerde haram olduğunu gösterir.

b.İslam'daki haramlar hususunda mekan ve ülke ayrılığının etkisi yoktur. Müslüman her yerde İslam hükümleriyle sorumludur.

⁹¹ Rum, 30/1-2

c. Faiz yalnız müslümana değil, harbiye de haramdır. Faizin daha önce Yahudilere haram kılındığını gösteren Nisa, 161. âyeti bunun delilidir.

Ayrıca İmam Şafii, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşlerine mesned kabul ettikleri hadisin sabit olmaması nedeniyle hüccet kabul edilemeyeceğini ileri sürer.

Daru'l-harbde faiz konusunda, el-Meraği, ez-Zuhayli ve Sami Hasan Hamud gibi muasır bazı hukukçular cumhurun görüşünü tercih etmektedirler. Ez-Zuhayli, cumhurun görüşünün aynı zamanda İslami prensiplerin yüceliğine ve gayrimüslimler önünde de onun kudsiyetini korumaya delalet ettiğini, böylece her yerde insanların İslami esaslardan etkileneceğini söyler. ez-Zuhayli şöyle devam eder:

“Haramdan kasıt zarardan korunma ve ondaki mefsedetten sakınmadır. Bu sebeple İslam'da haramın herkese ve her yere şamil ve umumi olması gerekir. Bundan dolayıdır ki, fakihlerin çoğunluğu harama delalet eden nassların mutlak oluşuna dayanarak faizin daru'l-islamda olduğu gibi daru'l-harbde de haram olduğunu söylemişlerdir.”

Buna mükabil Muhammed Bakır es-Sadr, Garip el-Cemal, Ömer Abdülaziz ve “Mısır Araştırma Heyeti”⁹² ise bu hususta karşıt bir görüş ileri sürmüşlerdir. Mısır Araştırma Heyeti'nin daru'l-harbde faiz hususunda aldığı karar şöyledir:

“Gayr-ı müslim bankalarındaki müslümanların paralarına gelince, müslümanların bu paralardan adlarına tahakkuk eden faizleri, müslümanların maslahatı için kullanmak amacıyla almalarının gerektiğine dair görüş, açık şer'i delillere dayanarak karar bulmuştur. Bu paralar Beytu'l-mal vasıtasıyla müslümanların kamu yararına kullanılacaktır.”

Bu teze karşı çıkan muasır müelliflerden Sami Hasan Ahmed Hamud'un görüşünden paragraflar aktaran İsmail Özsoy, sonuç olarak şöyle demektedir:

“Cumhur fukahanın görüşünün tatbiki müslümanlar açısından daha selametli olup, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşü ancak, hiç bir çıkar yolunun

⁹² 29 Şubat 1972'de İslam Ülkeleri Dış İşleri Bakanları'nın Suudi Arabistan'nın Cidde şehrinde yaptıkları toplantıya sunulan “İslami Bankacılık Sisteminin Kurulmasına dair Mısır Araştırması” adlı çalışmada alınan karardan sözedilmektedir.

kalmadığı ve her hal-ü karda müslümanların menfaatına olduğu takdirde uygulanmalıdır.”⁹³

Enflasyon farkı ile faiz problemi arasında zaman zaman kurulan bağdan dolayı bu hususun detaylı izaha ihtiyaç duyduğu açıktır. Bundan dolayı bu meseleyi biraz daha ayrıntılı işlemekte yarar görmekteyiz.

Günümüz iktisat literatüründe ise bu mesele şöyle tahlil edilmektedir:

Kağıt para rejimlerinde, paranın iç piyasadaki mal ve hizmetlere karşı, dış piyasada ise diğer paralara karşı değerinde değişiklikler meydana getiren bir takım olaylar vardır ki, bunlara iktisat literatüründe “para olayları” denmektedir.

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışlar sebebiyle, kağıt paranın iç piyasadaki mal ve hizmetler karşısındaki değerinin düşmesidir. Deflasyon ise iktisadi hayatın canlılığını kaybetmesi ve sönük bir devreye girmesi sonucu, kağıt paranın değerine enflasyonun tam zıt yönünde etki etmesidir. Yani enflasyon sonucu paranın değeri düşerken, deflasyon sonucu paranın değeri yükselir.

Devalüasyon, ülke parasının yabancı paralar karşısında değerinin düşürülmesini ifade ederken, Revalüasyon, ülke parasının yabancı paralar karşısında değerinin yükseltilmesini ifade eder.

Enflasyonun, kağıt para gibi itibari paraların değerini düşürücü etkisinden dolayı, enflasyonist ortamlarda yapılan borçlanmalarda borç, nominal (rakamsal) olarak alındığı miktar geri ödenince alacaklı, mevcut enflasyon oranınca zarara uğramış olmaktadır. Bu da borçlanma tarihindeki paranın alım gücü ile vade sonundaki aynı miktar paranın alım gücünün aynı olmamasından kaynaklanmaktadır. Para değerindeki bu değişimler, günümüz iktisat literatürüne bazı faiz çeşitlerini içeren bir takım kavramların yerleşmesine sebep olmuştur. Konunun aydınlatılması açısından faydalı gördüğümüz bu kavramlardan bazılarını kısaca temas etmek istiyoruz.

Nominal faiz; borçlunun vade sonunda ödediği anapara ve faiz toplamının değerinin borçlanma tarihindeki değerinden fazla olup olmadığı araştırılmaksızın, ana paranın üzerine rakamsal olarak eklenen faizdir. Ana para üzerindeki rakamsal

⁹³ Özsoy, İsmail., Faiz ve Problemleri, s. 242

eklemeden dolayı nominal faiz daima pozitiftir. Yalnız bazen reel anlamda pozitif olmayabilir. Reel faiz ise; borçlunun vade sonunda ödediği anapara ve faiz toplamının değerinin borçlanma tarihindeki değerinden fazla olması halinde gerçekleşen faizdir. Negatif faiz ise; enflasyonist bir ortamda kağıt parayla yapılan borçlanmalarda nominal faiz oranının enflasyon hızından düşük olması, enflasyonla eşit olması hallerinde alacaklıdan borçluya iktisadi değer (mal) 'in transfer oluşunu ifade eder.⁹⁴ Bir başka tabirle negatif faiz, faizli bir ödünç akdinde anapara ile faiz toplamı vade sonunda, vade başındaki anaparanın değerinden daha az mal ve hizmet satın alıyorsa buna negatif faiz denir. Bu durum faiz haddinin enflasyonun altında tesbit edilmesi halinde ortaya çıkar. İskonto faizi de, vadeli bir alacağın belli bir miktarının düşülerek vadesinden önce tahsil edilmesidir.

Değişik faiz çeşitlerinden kısaca bahsettikten sonra bunlarla ilgili değerlendirmeye geçebiliriz:

Her şeyden önce enflasyon faizin meşru gösterilmesine bir gerekçe olamaz. Bize göre enflasyon ile faiz iktisadi hayatın en önemli iki problemidir. Yalnız bu iki problem biri diğerinden bağımsız değildir. Zira enflasyonun sebep olduğu paranın değerinde ki düşüş sermaye sahiplerini faiz almaya zorlamakta, yüksek faiz oranları sebebiyle de enflasyonun azdığı bilinen gerçeklerdir. İslami ilkelerin hakim olduğu toplumlarda paranın değerinin korunması ve enflasyona ezdirilmemesi için adil gelir dağılımı ile yatırımların teşvik edilmesi, işsizliğin önlenmesi gibi sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi zorunludur. Sosyal devlet anlayışıyla yapılması gereken bir takım vazifelerin ihmal sonucu ortaya çıkan bazı olumsuzlukların sebep olduğu parasal dengesizliklerin telafisi uğruna, faiz gibi daha büyük felakete sebep olacağı bilinen iktisadi hastalıkların teşhis ve çözüm olarak sunulması çok büyük bir yanlışlıktır. Zira doğru olan, bir yanlışın bir başka yanlışla giderilmeye çalışılmaması veya bir yanlışın bir başka yanlış veya doğruya gerekçe olarak gösterilmemesidir.

Dolayısıyla asl olan paranın değerini koruduğu ve zamanla alım gücünden bir şey kaybetmediğidir. İslam'da faiz yasağının gündeme geldiği zaman da yaygın bir şekilde tedavülde olan dinar ve dirhemler de bu özelliğe sahipti. Enflasyon gibi arizi

⁹⁴ Gözübenli, Beşir, Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba, s. 622

durumlar ise hiç bir şekilde asl'a taalluk eden bir olguyu kesintiye uğratmamalıdır. Bununla birlikte enflasyonun önemli sebeplerinden birinin de faiz olduğu unutulmamalıdır.

Aslında faiz, taraflardan biri lehine şart koşulan fazlalığı ifade ettiğinden negatif faiz de pozitif faiz hükmüne tabidir. Çünkü faiz oranının enflasyonun altında, üstünde ve ya ona eşit olması faizin sebep olduğu haksızlığı ortadan kaldırmamaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, negatif faizin pozitif faizle aynı hükme tabi olması faiz haddinin taraflarca bilerek enflasyonun altında tesbit edilmesi durumunda sözkonusu olur. Karz-ı hasenden veya bir satım akdinden doğan borcun gecikmesi halinde enflasyon sebebiyle meydana gelen kayıp ise negatif faiz olarak değerlendirilemez. Böyle bir durumda alacaklının uğradığı zararın tazmin edilmesi gerekir.

İskontoya gelince, İslam hukukçuları iskonto işleminin caiz olup olmadığı hususunda iki guruba ayrılmışlardır. Vadeli bir alacağın belli bir miktarının düşülerek vadesinden önce tahsil edilmesi anlamındaki iskontoyu, bazıları, vadenin uzatılmasına paralel olarak alınan faize benzeterek karşı çıkmışlardır. Bazıları da iskontoyu faizin tam zıttı olarak ve caiz görmüşlerdir. Zira faizde arttırma, iskontoda ise zimmetin borcun bir kısmından kurtulması, yani azaltma sözkonusudur.

Günümüzde bir çok hukukçu, vadenin uzatılmasına karşılık borca yapılan ilave ile vadenin kaldırılması için borçtan yapılan indirimin aynı mahiyette iki işlem olduğu ve faiz kapsamına girdiğini iddia etse bile;⁹⁵ kanımızca şöyle bir izaha gidilmesinde fayda vardır:

Eğer borç, bedellerden biri mal olan normal vadeli bir alış-verişten kaynaklanıyorsa, vadenin kaldırılması karşılığında iskontoya gidilmesinde bir sakınca olmamalıdır. Zira daha önce ifade ettiğimiz gibi, malın vadeli satışından dolayı peşin fiyatının üstünde bir fiyatla satışının cevazına yönelik ileri sürülen gerekçelerin iskonto için de geçerli olması gerekir. Çünkü şekil ve mantık olarak ikisi arasında bir fark yoktur. Yani malın satışında, vadeden dolayı sözkonusu edilen fazlalık bu sefer vadenin kaldırılmasıyla fiyattan düşülmek istenmektedir. Vadeli satışından dolayı malın fiyatına

⁹⁵ Özsoy, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz md.s.119-120

belli bir fazlalığın konulması caiz ise- ki bunun caiz olduğuna dair bilgileri yukarıda vermiştik-aynı şekilde vadenin kaldırılmasıyla fiyattan belli bir iskontonun yapılması da caizdir. Bunun faizle alakası görünmemektedir.

Fakat sözkonusu borçta, faizli işlemlerden kaynaklanan ve vadeye bağlanan bir durum sözkonusu ise, vadenin uzatılması karşılığında borca ilave edilen fazlalık ne ise, vadenin kaldırılması karşılığında yapılan indirim de odur. Yani caiz değildir. Çünkü bu muamele, faizli bir işlem için olması gereken bütün unsurları ihtiva etmektedir.

Klasik Fıkıh Literatüründe ise bu mesele şöyle tahlil edilmiştir:

Kesad : Geçersiz olmak manasına gelen kesad kelimesi, paranın paralık vasfını yitirmesi ve piyasada para olarak kullanılamamasıdır.Yani paranın tedavülden kaldırılmasıdır. Bu durum daha çok itibari paralar için sözkonusudur. Zira altın ve gümüş gibi madeni paralar tedavülden kaldırılrsa bile, maden değerleri ile aşağı yukarı iktisadi değerlerini korurlar.

İtibari bir para dan doğan bir borç işlemi, sözkonusu paranın kesada uğraması durumunda borç nasıl ödenecektir ?

Ebu Hanife'ye göre eğer borç alışverişten kaynaklanıyorsa, alışveriş batıl olur. Bu durumda, satılan mal mevcut ise müşterinin iade etmesi gerekir. Eğer mal mevcut değilse; misli mallardan ise mislini, kiyemi mallardan ise kiyemetini ödemesi icab eder. Şâyet borç ödünç işleminden kaynaklanıyor ise, kesada uğramış olsa bile mislini ödemesi gerekir, paranın kiyemetini ödemesi gerekmez. Bu hususta Malikilerle Şafiilerin görüşü de Ebu Hanife'nin görüşüne yakındır.

Hanefilerden Ebu Yusuf'a göre ise kesada uğrayan paranın, ödünç borcu ise kabzedildiği, alışveriş borcu ise akid günündeki değerinin esas alınarak, başka bir para ile ödenmesi gerekir. Hanefî mezhebinde fetvaya konu olan bu görüş, aynı zamanda Hanbeli mezhebinde tercih edilen ve Maliki mezhebinde de şöhret kazanmayan görüştür.

İnkıta; Paranın geçerli olduğu halde piyasada bulunmaması, piyasadaki çekilmesi anlamına gelen inkıta'yı, Hanefî müctehidler her yönüyle kesad gibi değerlendirmişlerdir. Maliki, Şafii ve Hanbelilere göre ise inkıta durumunda borcun

ödenmesi mümkün olmayınca bu paranın kıymetinin ödenmesi gerekir. Ancak hangi tarihteki kıymetinin ödeneceği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Gala (paranın değerinin yükselmesi) ve Ruhs (değerinin düşmesi) durumunda, itibari paralarla yapılan borçlanmalarda, borçlu, alacaklıya bu paralarla nominal olarak (sayısal) borç aldığı parayı mı ödeyecektir, yoksa borçlanma tarihindeki bu miktar paranın reel değerini mi ödeyecektir ?

Paranın değerindeki, borçlanma tarihiyle vade sonundaki bu değişimden dolayı negatif veya pozitif faiz sözkonusu olur mu? Bu tür sorular müctehid İmamları da meşgul etmiş ve günümüzde de değişen şartlara göre güncelliğini korumaktadır.

Müctehid İmamlar döneminde itibari paraların asli para olmadıkları, dolayısıyla fazla yaygın olmadıklarını dikkate alarak yoğun bir şekilde ictihadlarına konu olmadıklarını düşünürsek, daha sonraki dönemlerdeki müctehidlerin konuya daha çok ihtimam gösterdikleri ve günümüzde bu konunun daha çok önemsenmesinin gereği ortadadır.

Yaygın dört mezheb ve İmam Ebu Yusuf'a nisbet edilen birinci görüşe göre, para borçlanmalarında, borç geri ödenirken, bu paralarda meydana gelebilecek her durumda (kesat, inkıta, gala ve ruhs) borçlanılan miktar kadar (Nominal misliyet sağlanarak) ödenmesi gerekir.

İmam Ebu Yusuf'un bu konudaki ikinci görüşüne göre ise, itibari paralarla yapılan borçlanmalarda, borç ödenirken; ödünç borcu ise kabz günündeki, alışveriş borcu ise akid günündeki değerinin tesbit edilerek, itibari paranın reel değerinin dikkate alınması gerektiği yönündedir. Bu paranın kabz veya akid günündeki değeri ise, o günkü değeri değişmeyen bir para esas alınarak tesbit edilir. Kaynaklara göre, İmam Ebu Yusuf, o günkü şartlarda, değerini istikrarlı bir şekilde korumakta olan dirhemin esas alınmasını teklif etmiştir. Yine kaynaklarda bu konuda Hanefi mezhebinde fetvaya esas olan görüşün bu görüş olduğu ısrarla vurgulanmaktadır.⁹⁶

Zaruret hali ile faiz arasında kurulan bağ ise alimler tarafından şöyle izah edilmektedir:

⁹⁶ Gözübenli, Beşir, Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba, s. 624

“Zaruret, bir kimse memnu’u (haram ve yasak olan şeyi) tenavül etmediği(almadığı) taktirde helakı (ölümü) müstelzim olan (gerektiren) haldır.”⁹⁷

Böyle bir durumda kalanın darlığı gideren ve mevcut tehlikeyi uzaklaştıran miktarı aşmamak kaydıyla, haram olan şeyleri yiyebileceğini ifade eden âyetler İslam’da zaruret prensibinin esasını teşkil etmektedir.⁹⁸

İslam müctehitlerine göre zaruret halindeki mübahlık mutlak olmayıp, bu durumda haram ancak zarureti giderecek kadar alınabilir.

Sözü edilen âyetin tefsiri münasebetiyle müfessirler ve fakihler, zaruret halinin gerçekleşmesi için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir:

- a. Tehlikenin mevcut ve kaçınılmaz olması,
- b. Tehlikenin meşru yollardan giderilme imkanının olmaması,
- c. Zaruret halinde alınan haramın asgari kifâyeti aşmaması.

Günümüzdeki faizli muamelelerin, İslam’daki zaruret prensibiyle meşru gösterilebilmesi için, leş ve domuz etinin yenilmesini helal kılan zaruret hali şartlarının tahakkuku şarttır. Fakat faizle ilgili olarak günümüzde zaruret halinin gerçekleştiğini iddia etmek tutarsız olduğu gibi, İslam’daki bir haramı hafife alma tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Zira zaruret hali şartlarının tahakkuk ettiğini ifade etmek çok zorlama yorumlar olup, tedrici bir şekilde faizin helal olduğuna yönelik aralanmış birer kapı gibidirler.⁹⁹

⁹⁷ Ali Haydar Efendi, Mecelle Şerhi, s.213

⁹⁸ Bakara,2/ 173, En’am, 6/ 119

⁹⁹ Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, II,225; Baktır, Mustafa, İslam Hukukunda Zaruret Hali ve Faiz, Oturum, s.753 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKU'NDA İLLET KAVRAMI VE İLLETİ TESPİT YOLLARI

I. İSLAM HUKUKU'NDA İLLET KAVRAMI, ANLAM VE ÖNEMİ

İllet'in sözlük anlamı hastalık demektir. Bir isim olarak ise, hastalık ve müessir sebep anlamına gelir. Hastalığa illet denmesi de insan bedeninde değişiklik meydana getirmesidir. Arap dili literatüründe "illet harfleri"ne de bu sebeple bu ad verilmiştir. Çünkü bu harfler buldukları kelimelerin yapılarında değişiklik meydana getirirler. İlletin bundan başka özür, araz, bahane, sebep, bais gibi manaları da vardır. Aynı kelimenin bir başka türevi olan "ta'lib" ise "allele" fiilinin mastarı olup "herhangi bir hükmün illetini ortaya çıkarma ve açıklama" anlamına gelir.¹

İllet tabiri aşağıdaki hususları içerir:

a) Herhangi bir fiil sonucu ortaya çıkan mefset; Ör. zina fiiline terettüp eden nesillerin karışması durumu ve öldürme fiili sonucu ortaya çıkan "canların heba olması" durumu.

b) Her hangi bir hükmün meşru kılınmasına terettüp eden maslahat; recm ve kısasın meşru kılınmasına terettüp eden nesil ve canların korunması gibi.

c) Ona dayanarak hükmün meşru kılınması durumunda insanlara yönelik maslahatın gerçekleşeceği sınırları belli, açık nitelik. Zina ve öldürme eylemlerinin bizzat kendileri gibi. Bu durumda "kısasın meşru kılınmasının illeti öldürme eyleminin kendisidir" denebilir.²

İllet, günümüz beşeri hukuklarında bir kanun yapma tekniği olarak başvuru alan "Mücerret metod" un İslam Hukuku'ndaki benzeridir. Çünkü bir şer'i hükümde yer alan emir ve yasağın konulma nedenini tesbit ettikten sonra aynı niteliği taşıyan benzer problemlere bu hükmü uygulamak mümkün hale gelir.³

Genelde usul alimleri illetin tarifini şöyle yapmışlardır:

"İllet, asl'da var olan hükmün üzerine bina edildiği bir vasıftır"⁴

"İllet, hükmün konulmasını münasip kılan durumdur"⁵

¹ Yavuz, Yunus Vehbi, Makale, s.5

² Şelebi, Mustafa Mahmud, Talilü'l-Ahkam, s.13

³ Döndüren, Hamdi, Makale, s.1

⁴ Attar, Fahreddin, Usul el-Fıkh, s.63

İlletin değişik tanımları “Usulcülere göre illet” bölümünde kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

II. ŞER’İ HÜKÜMLERDE İLLETİN GEREKLİLİĞİ

İllet, İslam Hukuku’nun ana kaynaklarından kabul edilen kıyasın en önemli rüknüdür. Şöyleki; kıyasın gerçekleşmesi için usul alimlerinin üzerinde ittifak ettikleri bir takım unsurlar vardır, bunlar olmadan kıyastan sözedilemez. Bu unsurlar da şunlardır :

1) Asıl: Hükmü nass veya icma tarafından belirlenmiş mesele. Buna “el-Mekisün aleyh” veya “el-Müşebbehu bih” de denir.

2) Fer’: Hükmü nass veya icma tarafından belirlenmemiş mesele. Buna “el-mekis” veya “el-müşebbeh” de denir.

3) Aslın hükmü: Asıl hakkında sabit olan ve kıyas yoluyla fer’a da uygulanmak istenen hüküm.

4) İlet : Asl’a ait hükmün konulmasına sebep olan özellik.⁶

Kıyas yoluyla uygulanacak hükmün akıl tarafından idrak edilebilecek bir illetinin olması şarttır. Çünkü kıyasın temelini aslın hükmüne ait illet teşkil etmektedir. Bu illet akılla kavranabilmelidir ki, asıl ile aralarında illet birliği bulunan bütün olaylara aslın hükmü uygulanabilsin. Şu halde aklın, aslın hükmünün niçin konulduğunu kavraması mümkün olmadığı durumlarda kıyas da imkansızdır.

Buna göre taabbudi hükümlerde kıyas yapılamaz. Çünkü bu hükümlerin niçin konulduğunu yalnız şari’ bilir ve bunların illetlerini detaylarıyla bilme gücünü insanlara vermemiştir. Namazın rekatları, zekatın nisab miktarları ve mükedderat gibi hükümler bu nev’idedir. Bunların illetlerini aklın kavraması mümkün değildir, o halde bunlarda kıyas yapılamaz.⁷

⁵ Şaban, Zekiyuddin, Usul el-Fıkh, s.147

⁶ Age.s.138

⁷ A.g.e. sh.140

Bu noktadan hareketle, kıyası, İslami hükümlerin bir kaynağı olarak gören çoğunluk müctehitlerin, kıyasın hüccet olduğuna dair getirdikleri nakli ve akli deliller illet'in gerekliliği için de geçerlidir.

Cumhurdan tedkik ve tahkik ehli arasında yerleşmiş olan kanaate göre şer'i hükümler, meşru kılınmalarına amil olan sebepleri ve gerçekleştirmeleri istenmiş maksatları bulunmayan boş ve manasız şeyler değil, bilakis kısa ve uzun vadede kulların maslahatı için meşru kılınmışlardır. Kastedilen bu maslahat; ya kullar için menfaatların temininden veya kullardan sıkıntılı durumları uzaklaştırmaktan ibarettir. K.Kerim, ekseriyetle hükümle birlikte hükmün teşri edilmesine amil teşkil eden maslahatı da beyan eder. Bunun K.Kerim'deki örnekleri çoktur.⁸

A. DİNİ HÜKÜMLER VE İLLET

Allah ve Resulü'nün emir ve yasaklarının mu'allel olup olmadığı hususu İslam alimleri için bir tartışma zemini olagelmıştır. Cumhura göre dini hükümlerde aslolan ta'lildir, bütün dini hükümler bir takım illet ve maslahatlara bağlanmıştır. Bu illetlerin bir kısmı açık ve net olduğu halde bir kısmı da ichtihadla ortaya çıkar.

Bazı alimler de "Dini hükümlerde asl olan ta'lil değil taabbüd ve tahakkümdür, nasslar ta'lili değil taabbüdidir" demişlerdir. Yani dini hükümlerden temel maksat insanları kulluğa, hüküm ve emir altına almaya alıştırmaktır. Allah'la insan arasındaki münasebet efendi ile kölesi arasındaki ilişkiye benzer. Kula yaraşan, maksadını anlasın veya anlamasın efendisinden aldığı emri olduğu gibi uygulamak, illet ve maksadını araştırmamaktır. Gerçi Allah'ın emir ve yasaklarında bir takım maksat ve hikmetlerin bulunduğu hususunda şüphe yoktur. Ama hiç bir şekilde dini hükümlerin ilk ve ana gayesi bu maksat ve gayeler değildir. Bunlar ancak tali ve fer'i gayelerdir. Bu görüşte olanlar her şeyden önce kıyası da rededenlerdir.⁹

Taabbüdi ve cezai hususların dışındaki nassların genellikle birer illet ve maslahatla mu'allel olması esastır. Bu bakımdan nasslar iki kısımda mütala edilmiştir:

Gayr-ı mu'allel nasslar; Bunlar ibadetler, keffaretler ve cezai nasslardır. Bunlar kıyasa konu olmazlar. Müctehit bu hususlardaki nassların delalet ve işaretleriyle amel

⁸ Zeydan, Abdülkerim, Usul el-Fıkh, s.189

⁹ Uludağ, Süleyman, İslamda Emir ve Yasakların Hikmeti, s.21

eder. Namazların rek'at sayısı, had cezalarının miktarı bunun birer örneğidir. Genellikle nassların zahirine bağlı kalmayı tercih eden Zahiriye mezhebi ve bazı tasavvufi akımlar, muamelat dahil olmak üzere, dini hükümlerde ta'lili kabul etmezler.

Şu da bir gerçektir ki, mutlak manada ibadetlerin ta'lil edilemeyeceği görüşü de tartışmalıdır. Herşeyden önce bütün dini hükümlerin odak noktasını teşkil eden peygamberlerin risalet hikmetinin mu'allel oluşu 10 genel olarak ibadetler dahil bütün dini hükümleri kapsamaktadır. Ayrıca ibadetlerin başı olarak bilinen namaz bile Kur'an'da "Çirkinlik ve kötülüklerden uzaklaştırma, Allah'ı zikretme"¹¹ gibi açık illetlerle birlikte ifade edilmiştir. Bunun gibi zekat, oruç ve hacc gibi ibadetlerin dünyevi ve uhrevi bir takım illetleri doğrudan veya dolaylı bir şekilde zikredilmiştir.

Dolayısıyla ibadetlerin ta'lil edilemeyeceği tezini sadece bazı ibadetlerin şekil, zaman ve sayıları gibi Şari'in takdir ettiği hususlarla sınırlı tutmak daha tutarlı görünmektedir. Aslında ibadetlerle ilgili sözü edilen hususları da ferdi ve sosyal hayatta insanlar için kaçınılmaz olan düzen ve uyumu sağlamaya yönelik olarak değerlendirmek de mümkündür.

Muallel nasslarda asl olan ta'lil ve kıyasa konu olmaya müsait olmalarıdır. Muamelatı ilgilendiren nassların hükümleri genellikle birer illete istinat etmektedir.¹²

İbadetler Allah'ın hakkı olup bunlarda maslahatlara itibar edilmez. İbadetlerin zamanı, mekanı ve niteliğinin tesbit ve tayini sadece şar'i'e ait bir haktır ve bunun kıyas veya ta'lil yoluyla değiştirilmesi, sınırlandırılması veya kapsamının genişletilmesi onun hakkına tecavüzdür.

Muamelat kısmında ise asl olan insanların maslahatlarını temin etmektir. Şer'i hükümler de bu maslahatlara tabidir. Bundan dolayı şartların değişmesine bağlı olarak aynı şey haram veya helal niteliklerini kazanabiliyor. Ör. paranın para karşılığında vadeli alım-satımı yasaklanmışken aynı işlem ödünç olunca caiz görülmüştür.

Ayrıca bütün zaman ve mekanlara hitap eden evrensel ilkelerin taşıyıcısı olan bir hukuk formu, değişen ve gelişen ferdi ve toplumsal yapılanmaları belli bir takım

¹⁰ Nisa, 4/165

¹¹ Ankebut, 29/45

¹² Atar, Fahrettin, Usul el-Fıkh, s. 61

sınırlı nasslara mahkum etmesi düşünülemez. Allah'ın ahkamını tebliğ ve tebyin ile yükümlü olan Resulullah, Ashabı ve Tabiun alimleri de bu gerçeği böyle kavramış ve ona göre hareket etmişlerdir.

B. DİNİ HÜKÜMLERDE AMAÇ İLLET İLİŞKİSİ

Bilginlerin büyük çoğunluğu, Yüce Allah'ın koyduğu bütün hükümlerde mutlaka bir takım ana gayeleri hedeflediği ve bu gayelerin sonuç itibarıyla insanlar için fayda sağlama, onlardan zararı savma olduğu hususlarında görüş birliğine varmışlardır. Bu gayelerin bilinmesi, gerek nassların anlaşılması ve olaylara uygulanmasında gerekse hakkında nass bulunmayan durumlara ait hükümlerin istidlal edilmesinde en önemli vasıtalarından olduğuna göre, cüz'i delillerden şer'i hükümleri istinbat etmek isteyen kimsenin, herşeyden önce nassların derin manalarını ve şari'in hüküm koyarken gözettiği ana gayeleri etraflı bir şekilde kavramış olması gerekir.¹³

Az önce de ifade ettiğimiz gibi İslami hükümlerin maksadı önce kulların maslahatlarını gerçekleştirmek, daha sonra bu maslahat ve menfaatların korunmasını sağlamaktır. Bunlar üç nevidir; Zaruri maslahatlar, hâcî maslahatlar ve tahsini maslahatlar, ayrıca her bir maslahatın kendisine göre tamamlayıcıları vardır:

1- Zaruri maslahatlar

Zaruriyat, toplumun varlığını koruyabilmesi için kaçınılmaz olan değerlerdir. Bunlar yitirildiği takdirde hayatın düzeni kaybolur, bozgunculuk ve kötülükler her tarafa yayılır. Bu zaruri değerler din, nefis, akıl, nesil ve mal güvenliğidir.

İslam'da nefis güvenliği kisasın meşru kılınmasıyla, din güvenliği hak ve özgürlüklere tecavüz etmek isteyenlere karşı savaşın meşru kılınmasıyla, akıl güvenliği sarhoş edici kötülüklerin yasaklanmasıyla, mal güvenliği herhangi bir tecavüz durumunda tazminatın meşru kılınmasıyla, nesil güvenliği de zina cezasıyla teminat altına alınmaya çalışılmıştır.

Bunların yanında bir de bu teminatları tamamlayan hususlar vardır ki bunlara da “zaruri maslahatların tamamlayıcısı” denir.

¹³ Şaban, Zekiyuddin, Usul el- Fıkh, s. 413

Örneğin, can güvenliğinde katil ile maktul arasında “eşitlik” olması, din güvenliğinde bidatların haram kılınması ve bıdatçıların cezalandırılması,

Akıl güvenliğinde sarhoş edici maddelerin azı veya çoğunun aynı hukme tabi olması, mal güvenliğinde faizin yasaklanması, nesil güvenliğinde yabancı kadınlara bakmanın yasaklanması gibi hususlar tamamlayıcı unsurlardır.¹⁴

2- Hâcî maslahatlar

Hâcîyât, insanların yaşantılarını kolaylık içinde sürdürebilmeleri için muhtaç oldukları düzenlemelerdir. Bunların bulunmaması durumunda hayatın düzeni bozulmaz fakat insanlar genelde zorluk ve sıkıntı ile karşı karşıya gelirler. Muamelat, ukubat, adat, ibadat ile ilgili hükümler bu kapsamda değerlendirilir. İslamda icar, müdarebe, şirket gibi hususlar bu tür maslahatlara örnektir.

3- Tahsini maslahatlar

Tahsiniyat veya kemaliyat, güzel ahlak ve örfilere uygun düşen, iyi ve faziletli olma gayesine yönelik her türlü durum ve davranışı içine alır. Temizliğin muhtelif çeşitleri, nafile ibadetler, setr-i avret, adab-ı muaşeret, ahde vefa gibi güzel görülen her şey buna dahildir.¹⁵

C. İLLETİN ŞARTLARI VE KISIMLARI

1- İletin Şartları

Bilindiği üzere kıyasın unsurlarından biri de illettir. İletin kıyas ile olan yakın ilişkisini daha önce ifade etmiştik. Kıyasın gerçekleşmesi için kıyasa konu olan asl'ın bir takım nitelikleri bulunur. Asl'da bulunan her nitelik onun hükmü için birer illet olmaya uygun değildir. Hükmün dayandırıldığı niteliğin bazı şartları taşıması gerekmektedir. Böylece hakkında nass bulunan hükmün sadece o mesele hususunda varid olmadığı, sözkonusu hükmün illetinin gerçekleştiği bütün hadiselerde geçerli olduğu anlaşılmış olur.

¹⁴ Şaban, Zekiyuddin, Usul el- Fıkh, s. 413; Atar, Fahrettin, Usul el- Fıkh, s.295, Zeydan, Abdülkerim, Usul el- Fıkh, s. 353

¹⁵ el-Cüveyni, el- Burhan Fi Usul el-Fıkh, s. 478; el-Muvafakat, Şatibi, 2,364; İrşad el-Fühul, Şevkani, s. 216

İlk dönem usul eserlerinde illetin şartları tek tek sayılmamış ancak nelerin illet olabileceği üzerinde durulmuştur. Sonraki dönemlerde illetin taşınması gereken şartlar fakihler tarafından açıkça ortaya konulmuştur. Ör. Fahreddin er-Razi (ö;1255/1839) illetin şartları olarak onbeş, el-Amidi (ö. 631-1232) yirmi meseleyi münakaşa ederken, eş-Şevkani (ö.1173-1250) bu sayıyı yirmidört'e çıkarmıştır. el-Amidi'ye göre usulcüler, illet'in tereddütten uzak ve açık bir nitelik olması gerektiği konusunda görüş birliğine varmışlardır.¹⁶

İlletin taşınması gereken şartları şöyle sıralamak mümkündür;

a. İllet anlaşılır, açık nitelik olmalıdır. Asl'daki nitelik akılla kavranabilen ve duygularla hisedilebilen bir nitelik olmalıdır. Örneğin, içkideki “sarhoş edicilik” niteliği, içkinin haram kılınmasına açık bir illettir.Yine nesebin sübutu için illet nikah akdidir. Zira, cinsi münasebet “gizli bir keyfiyet” olduğundan illet olmaya elverişli değildir. Şari', onun yerine, yine ona delalet eden ve açık bir nitelik olan “nikah akdi”ni ikame etmiştir. Bunun gibi alış verişin sıhhati için illet “karşılıklı rıza” olamaz. Çünkü rıza, kalbi ve gizli bir durumdur. Şari' onun yerine, rızaya delalet eden ve açık bir nitelik olan “icab ve kabulü” ikame etmiştir.

b. İllet munzabıt (sınırları belli) bir nitelik olmalıdır.Yani illet yer, zaman ve kişilere göre değişiklik arzmemeli, ifade ettiği anlam sınırlı olmalıdır. Ortaklığın, şuf'a hakkına sahip olmanın illeti olması buna örnektir. Dolayısıyla şuf'a hakkı, komşudan gelmesi muhtemel zarara bağlanamaz. Zira bu zarar sınırları belli, açık bir nitelik değildir.¹⁷

Bunun gibi yolcunun namazı kasredebilmesi hikmünün illeti “meşakkat” olamaz, çünkü meşakkat, kişi ve durumların değişikliğine göre farklılık arzeden rölatif ve elastiki bir durumdur. Ancak meşakkati de ihtiva etmesi kuvvetle muhtemel olan “yolculuk hali” bunun illeti olarak karşımıza çıkmakta olup, bu da açık ve belirli bir niteliktir.¹⁸

Aynı şekilde “sarhoş edicilik” içkinin haram oluşunun illetidir ve sınırlı, belirli bir hakikatı vardır, o da akla arız olan bozukluk olup bu gerçek içkinin kendisinde

¹⁶ Döndüren, Hamdi, Makale, s.3

¹⁷ Atar, Fahrettin,Usul el- Fıkh, s. 65

¹⁸ Şaban, Zekiyuddin, Usul el- Fıkh, s.157

mevcuttur. Dolayısıyla her hangi bir sebepten bir kimsenin sarhoş olmaması bu hükmü değiştirmez. Zira bu durum “sarhoş edicilik” vasfının varlığına ve mahiyetine etki etmez.¹⁹

c. İllet, hüküm için münasip bir nitelik olmalıdır.

Allah (c.c.), ahkamı bir takım maslahatların tahakkuku için vaz'eder. Bu maslahatlar “menfaatların celbi, mefsedelerin terki” prensibine dayanır. Örnek: İskar, içkinin haram kılınması için, kasden adam öldürme kisasın vücubu için ve hırsızlık elin kesilmesi için birer illettirler. Birincisiyle aklın muhafazası, ikincisiyle nefsin muhafazası ve üçüncüsüyle de malın muhafazası sağlanmış olur.²⁰

Bu şartın gereği olarak hüküm ile aralarında münasebet bulunmayan niteliklere göre ta'lil yapılamaz. Ör. içkideki haramlık hükmü şarabın kırmızı veya akıcı bir madde oluşu gibi niteliklerle, yine hırsızlık suçunun cezalandırılması hükmü hırsızın zengin ve mağdurun fakir olması nitteliğine göre, aynı şekilde kasden adam öldürme suçuna uygulanan kisas cezası katilin cinsiyeti veya rengi gibi niteliklere göre ta'lil edilemez.²¹

d. İllet kâsır (asla mahsus) bir nitelik olmamalıdır.

Yani illet, başka madde ve meselelere de sirâyet (müteaddi) olmalıdır. Asl'ın hükmü ta'lil edildiğinde tesbit edilen niteliğin başka olaylarda da bulunabilmesi gerekir. Bu nitelik asla mahsus ise ta'lil mümkün değildir. Çünkü kıyasın esası fer'in asl'a hükmün illetinde iştirak etmesidir.

Ör. yolcu için namazları kasredebilme hükmünün hikmeti kullardan sıkıntıyı gidermektir. Fakat bu hüküm yolculuk haline bağlanmıştır, yolculuk ise sadece yolcuya mahsustur. Şu halde ağır şartlarda çalışan kimse gibi yolcu olmayan kimselerin yolcuya kıyas edilip aynı hükme tabi olmaları mümkün değildir. Ramazanda hastanın oruç tutmaması da bunun gibidir, bu illet sadece hasta ile ilgilidir, başkasına sirâyet edemez.

¹⁹ Zeydan, Abdülkerim, Usul el- Fıkh, s.193

²⁰ Atar, Usul el- Fıkh, sh.66

²¹ Şaban, Usul el- Fıkh, sh.157

Yalnız dikkat edilirse içkinin haram kılınmasına illet teşkil eden “iskâr” böyle değildir. İskâr içkide olduğu gibi başka maddelerde de bulunursa haramlık hükmü onlara da sirâyet eder.²²

2- İletin Kısımları

İlet’in şartlarını izah ederken hüküm ile illet sayılabilecek vasıf arasında bir münasebet bulunması gerektiğini belirtmiştik. Usulcülere göre, aynı zamanda illet’in nev’ileri olan bu münasebet dört çeşittir;

a. el-Münasibu’l-müessir المناسب المؤثر

Nass’la belirlenen ve hükme doğrudan etkili olan illet olup, hükümlerde etkili olan en kuvvetli illet budur. Çünkü hüküm koyucu, bunun uygun bir illet olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Örneğin, “Sana hayızdan sorarlar; de ki; hayız rahatsızlık veren bir olgudur. Dolayısıyla hayız anında kadınlara yaklaşmayınız.”²³ âyetinde eziyet, hayız halindeki kadınla cinsi münasebetin yasaklanmasının illeti olarak belirtilmiştir.

b. el-Münasibu’l-mülayım (المناسب الملايم)

Hükme dolaylı yoldan etkili olan illet olup, ortak nitelik bulunmakla birlikte illetin fer’i meseleyi kapsamaması dolaylı yoldan sabit olan durumu ifade eder. Babanın çocuğunun malı üzerindeki velâyetinin illeti çocuğun “acziyyeti”dir. Fakihler, bu illeti şahıs üzerindeki velâyet için de elverişli bir illet olarak kabul ederler. Çünkü şahıs üzerindeki velâyet de mal üzerindeki velâyet cinsindedir. Dolayısıyla mal üzerinde sabit olan velâyet şahıs üzerinde de sabit olur. Bu sebeple küçük çocuğun velisi onu nikahlama yetkisine sahip olur.

c. el-Münasibu’l-mürsel (المناسب المرسل)

Ne muteber olduğuna ne de ilğa edildiğine dair şer’i bir delil bulunmayan illettir. Bu illet ihtilafıdır. Maliki ve Hanbelilerin kabul ettikleri “el-maslahatü’l-mürsele” delili budur. Hanefi ve Şafi’iler ise bunu kabul etmemişlerdir. Kur’an’ın toplanıp bir kitap haline getirilmesi, devletin para basması, hapisanelerin inşası gibi hususlar buna birer örnektir.

²² Zeydan, sh.1 Usul el- Fıkh, 55, Şaban Usul el- Fıkh., sh.158, Atar, Usul el- Fıkh, sh.66

²³ Bakara, 2/222

d. el-Münasibu'l-mülga (المناسب الملقى)

Şari' tarafından illet'in ilga edildiğine dair işaret ve delalet bulunan niteliklidir. Ör; ölenin, oğlu ile kızı varisleridir. Mirasçı olmalarının illeti hısımlıktır. Mirasta oğul iki, kız bir hisse almaktadır. Aynı yakınlığa sahip olmalarına rağmen kızın erkekle eşit hisse alması ilga edilmiştir. Hiç bir fakih, “ Kıza da erkeğe verilen hisse kadar verelim” diyemez. Çünkü hisseler Şari' tarafından tesbit edilmiş olup hiç bir zaman değişmez.²⁴

D- İLLETİ BULMA METOTLARI VE İLGİLİ BAZI TERİMLER

İlleti bulma yollarının önemlileri şunlardır; Nass, İcma, Sebr-u taksim, Münasebet

1. Nass

Âyet ve hadisler, hükmün illetini açıkça bildiriyorsa bu illetlere “mansus illetler” denir. Nass'ın bir niteliği illet olarak göstermesi ya sarih ya da ima yoluyla olur. Sarih delalet, nass'ın, illeti bu anlam için konulmuş lafızla göstermesidir. Bu lafızlar genelde şunlardır; (li, in, key, li ecli, min ecli)

“Biz peygamberleri müjdeciler ve korkutucular olarak gönderdik, ta ki peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın”²⁵ Bu âyette peygamberlerin gönderilme illeti açıkça bildirilmiştir.

Sarih olmayan nass'la sabit olan illette ise muhatap, nassı duyar duymaz hemen illetini bulabilir.

“Katil mirasçı olamaz” hadisinde katl'in, “Varise vasiyet yoktur” hadisinde verasetin, “Hakim gazaplı iken hükmetmesin”²⁶ hadisinde ise gazabın hükmün illeti olduğu hemen anlaşılmaktadır.

2. İcma

Hükmün illeti bazen icma ile sabit olur. Bir çocuğun nikahında ve malında velâyetin cari olduğu bilinmektedir. Bu velâyetin illeti sıgar olup bu da icma ile sabittir.

²⁴ Amedi, el-İhkam fi Usul-el Ahkam, III,285

²⁵ Nisa, 4/165

²⁶ Buhari, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, Terc.Mehmet Sofuoğlu, Kitabu'l-Ahkam, VI,2589, XV,7042-7054

3. Sebr-u taksim

Sebr, lugatta derinliği ölçmek, tecrübe etmek anlamına gelir. Taksim ise hükme illet olabilecek vasıfları sıralanıp, bunların teker teker gözden geçirilmesi ve hükmün illetinin bulunmasına kadar bu araştırma işinin devam etmesidir. Bir hükmün illeti nass ve icma ile sabit olmayınca sebr-u taksim yoluna başvurulur. Mesela müctehit, aralarında riba cereyan ettiği bildirilen buğday ve arpanın niteliklerini sıralar ve uygun olan niteliği illet olarak alır. Buğday ve arpanın nitelikleri arasında yenilebilir, tartılabilir, ölçülebilir ve saklanabilir oluşları zikredilebilir. Müctehit bu vasıfları bir araya topladıktan sonra bunlar arasında kendisine göre en uygun olanını “illet” olarak tesbit eder. Bu yolla, her müctehit, farklı bir niteliği illet olarak gördüğünden farklı sonuçlar sözkonusu olmaktadır.²⁷

4. Münasebet

Yani, illet olarak kabul edilen nitelik ile hüküm arasında öyle bir uyum olmalı ki, hükmün bu nitelik üzerine bina edilmesiyle, Şari’in bu hükmü koyarken kastettiği maslahatın gerçekleşmiş olduğu kanaatine varılsın. Bu metoda, ancak hükmün illetini gösteren bir nass veya icma bulunmaması halinde başvurulabilir. Şüphesiz bu yolla tesbit edilecek illetlerin, peygamber ve sahabeden intikal eden illetlere ve illet tesbitine uygun olmalıdır. Çünkü onlardan nakledilen illetler, hikmetlerin gerçekleşmesini sağlayacak niteliklere sahiptir.

Ör. “Kedi, sizin etrafınızda dolaşan hayvanlardan biridir”²⁸ hadisi, kedinin artığı olan suyun temiz olduğunu gösterir. İlet, kedinin insanlar etrafında dolaşan hayvanlardan oluşudur, aksi halde insanlar için sıkıntı sözkonusu olurdu. Zarurete binaen bu su temiz kabul edilmiştir. Buna “ Kadının ihtiyaç halinde avretini doktora göstermesinin caiz oluşu” kıyas edilebilir. İki meselede müşterek nokta “zaruret hali”nin bulunmasıdır.²⁹

İlet bulma metotlarıyla ilgili bazı terimler ve sözkonusu terimlerin izahını da şöyle yapabiliriz:

²⁷ Atar, Fahrettin, Usul el- Fıkh, s. 69; Zeydan, Usul el- Fıkh, sh. 202

²⁸ Buhari, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, Terc.Mehmet Sofuoğlu, Vüdu’, II,3498-3499

²⁹ Age. II,70

Tahricu'l-menat : Bir usul terimi olarak tahricu'l-menat, nass veya icmada yer alan bir hüküm için uygun olan bir niteliği ortaya çıkarmak üzere yapılan ictihattır. Burada nass veya icmada hükmün illetine temas edilmez, bilakis müctehid hükümde gizli gibi olan illeti ortaya çıkarmaya ve diğer meselelere teşmil etmeye çalışır. Faizin “Tu'm (yiyecek oluş)” ile t'alil edilmesi bunun örneklerinden biridir.

Tenkihu'l-nenat: Nass veya icma ile sabit olan bir illet'in,hakkında nass bulunmayan hadiselerde bulunup bulunmadığını tesbit etmek üzere yapılan ictihadi ifade eder.

Örneğin; hayızlıyken kadınlarla cinsi münasebette bulunamamanın illeti eziyettir. Bu illet'in nifas (lohusalık)'ta bulunup bulunmadığını müctehit tetkik eder. Eğer bulunduğu görüşüne varırsa, kıyasta bulunarak aslın hükmünü fer'a da geçirir.

Tahkiku'l-menat : Asl'ın illetinin sabit olup bilinmesinden sonra bu illetin aynısının başka bir olayda da bulunduğundan emin olmak üzere yapılan incelemeyi ifade eder. Mesela, nebbaşa (kefen soyucu) hırsızlık cezasının uygulanabilmesi için, hırsızlık vasfının nebbaşın eyleminde bulunup bulunmadığını inceleyip, bu vasfın bulunduğu kanaatına ulaşmak da bir tahkiku'l-menat ictihadıdır. Kısacası asıldaki illetin ortaya çıkarılması tahricu'l-menat, bu illetin fer'i meselelerde tesbit edilmesi tahkiku'l-menat ictihadıdır.³⁰

III. KUR'AN-I KERİM'DE TA'LİL VE TA'LİL ÖRNEKLERİ

Kur'an-ı Kerim ahkamı vaz'ederken dolambaçlı ifadelerden kaçınmış, genellikle hükümle birlikte illetlerini de zikretmiştir. İletleri vaz'ederken muhatayı usandırmamak için tek düze bir yol izlemek yerine çeşitliliği tercih etmiştir. Bu anlamda bazen illetlere mücmel bir şekilde değinirken bazen detaylı olarak ifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, ta'lil hususunda genelde takip edilen metotları şöyle özetlemek mümkündür:

Kendisine hüküm terettüb ettiği bir niteliği zikretmek suretiyle “niteliğin olduğu her yerde hükmün de olacağı” gerçeğini muhataba bildirmesi

³⁰ Zerkeşi, el-Bahru'l-Muhit,5/257

Örnekler:

“Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”³¹

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dininde onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir grup da onlara uygulanan bu cezaya şahit olsun”³²

“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kafirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kafirler sizin apaçık düşmanınızdır.”³³

“Müşrikler ancak necistirler, bu yıldan sonra artık Mescid-i harama yaklaşmasınlar.”³⁴

Hükümle birlikte, sebebiyet ifade eden harflerden herhangi birisiyle illetini de açıklaması

Örnekler:

“Kendileriyle savaşılmalara, zulme uğramış olmaları sebebiyle izin verildi. Şüphe yok ki, Allah onlara yardıma mutlak surette kadirdir”³⁵

“İşte bu yüzdendir ki, İsrailoğulları’na şöyle yazmıştık: Kim, yeryüzünde cana karşı can ve bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı yaşatırsa bütün insanları yaşatmış gibi olur.”³⁶

“Allah’ın (fethedilen) ülkeler halkından peygamberine verdiği ganimetler Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Ta ki o mallar içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.”³⁷

Bir şeyi emrettikten hemen sonra o şeyin olumlu niteliklerinden bahsetmesi

Örnekler:

³¹ Maide, 5/38

³² Nur,24/ 2

³³ Nisa, 4/101

³⁴ Tevbe, 9/28

³⁵ Hacc, 22/39

³⁶ Maide, 5/32

³⁷ Haşr, 59/7

“Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır”³⁸

“Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteğin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır”³⁹

“Orada hiçbir kimse bulamadıysanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size “geri dönün” denilirse, hemen geri dönün. Çünkü bu sizin için daha güzel bir davranıştır. Allah yaptığınızı bilir”⁴⁰

Emrettiği bir şeyle birlikte maslahatlarını ve nehyettiği bir şeyle birlikte de kötülüklerini açıklaması

Örnekler:

“Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihad için beslenip bağlanan atlar hazırlayın ki, onunla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği kimseleri korkutursunuz.”⁴¹

“Allah’tan başkasına tapanlara sövmeyin; Sonra onlar da bilmeyerek Allah’a söverler”⁴²

“Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi ?”⁴³⁻⁴⁴

IV. SÜNNET’TE TA’LİL VE TA’LİL ÖRNEKLERİ

H.z.Peygamberin bir elçi olarak görevi kendisine indirilen vahyi, hem tebliğ hem de tebyin (açıklama, yol gösterme) idi.

³⁸ Nur, 24/30

³⁹ Ahzap, 33/53

⁴⁰ Nur,24/ 28

⁴¹ Enfal, 8/ 60

⁴² En’am, 6/108

⁴³ Maide 5/90-91

⁴⁴ Şelebi, Mustafa Mahmud, Ta’lil el-Ahkam, s.14

Hz.Peygamber'in takip ettiği ta'lil metodu ile K.Kerim'in ta'lil metodu bir çok yönden benzerlik arz etmektedir: Bazen, “Allah şunu haram kılmıştır, şunu helal kılmıştır” demekle yetinirken, bazen de hükümlerle birlikte illetini veya hükme terettüb eden dini veya dünyevi maslahatını beyan ettiğini görmekteyiz. Zira insanların zihinsel yapıları ve idrak kabiliyetleri farklılık arz etmektedir.⁴⁵

Hz.Peygamber'in ahkamı vaz'ederken veya ahkamı beyan ederken takip ettiği metodu şöyle özetlemek mümkündür:

Kimi emir veya yasaklamadaki yarar ya da zararı açıklamıştır. Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Ey gençler topluluğu ! Sizden kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin. Çünkü evlilik gözü haramdan ve iffeti zinadan en iyi koruyucudur. Kimin buna gücü yetmezse oruç tutsun, çünkü oruç şehveti kırar.”⁴⁶

Burada evlenme; gözü ve iffeti haramdan koruma, oruç tutma ise şehveti kırma illetine bağlanmıştır.Yine hadiste şöyle buyrulmuştur:

“Sizden biri kardeşinin alış verişi üstüne alış veriş yapmasın ve onun dünürlüğü üstüne dünür göndermesin”⁴⁷

Burada illet açıklanmamış olmakla birlikte, “çıkabilecek anlaşmazlık ve kırımlıkları önlemek amacı”nın illet olduğu anlaşılmaktadır.

Kimi meşru amellere “zararlı sonuçları” dikkate alınarak sınırlama getirilmiştir.

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, aşırı ibadet yüzünden ailevi görevlerini ihmal etmişti. O, gündüzleri oruç tutar, geceleri de namazla geçirirdi. Allah'ın elçisi ona:

“Sen böyle yapma. Oruç tut, tutmadığın da olsun, gece ibadet et ve uyu. Şüphesiz senin üzerinde bedeninin, gözünün, eşinin ve ziyaretçilerin hakkı vardır”⁴⁸ buyurdu.

Hz.Peygamber döneminde imamlık yapan Muaz b.Cebel'in namazı çok uzattığı şikâyet edilince Hz.Peygamber:

⁴⁵ Age.s.112-119

⁴⁶ Buhari, Savm,10, Nikah, 2,3; Müslim, Nikah, 1-3; Ebu Davud, Nikah, 1; Tirmizi, Nikah,1

⁴⁷ Buhari, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, Terc.Mehmet Sofuoğlu, Kitabu'l-Ahkam, 2589-7042-7054 Nikah, 45, Buyü', 58 ; Müslim, Buyü', 8, Nikah, 38-39; Ebu Davud, 17; Tirmizi, Nikah, 38

⁴⁸ Buhari, Savm, 55,57,59; Müslim, Sıyam, 182,186,192

“Ey insanlar, siz usandırılıyorsunuz. Sizden kim insanlara namaz kıldırırsa hafif tutsun. Şüphesiz onların içinde hasta, zayıf ve ihtiyaç sahibi kimseler bulunabilir.”⁴⁹

Kimi fiilleri zararlı görerek yasaklamak istemiş, ancak zararlı olmadığı öğrenince yasaklamaktan vazgeçmiştir.

Bunun en tipik örneği emziren kadınla cinsel temas meselesidir. Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Gebe olan yahut çocuğu süt emmekte olan kadınla cinsel ilişkiyi yasaklamak istedim. Ancak İran’lıların bunu yaptıkları halde çocuklarına bir zarar gelmediğini duydum.”⁵⁰

Bazen sahabenin daha güzel bir önerisini dikkate alınmıştır.

Seleme b.Ekva’ın naklettiğine göre, Hayber’in fethedildiği günün akşamı askerler ateş yakıp et pişirirken Allah’ın elçisi, onların “evcil eşek eti” pişirdiklerini öğrenince:

-“Etleri dökün ve kazanları da kırın” dedi. Bunun üzerine Hz.Ömer:

“Ey Allah’ın elçisi, etleri döküp kapları yıkasak olmaz mı” diye sorunca Hz.Peygamber:

“O zaman öyle yapın”⁵¹ dedi.

Yine Bedir gazvesinde suya uzak bir yere konaklamak istenince Habbab b.el-Münzir “Ey Allah’ın elçisi ! Bu vahy mi yoksa kendi görüşünüz mü ?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Kendi re’yimdir” deyince, Habbab:

“Öyleyse, suya yakın bir yere konaklamamızı uygun bulurum”dedi ve öyle yaptılar.⁵²

Maslahat gereği kimi prensiplere istisnalar getirilmiştir.

Abdullah b. Vâkıd’dan rivâyet edildiğine göre, Allah Resulü, önceleri kurban etlerinin üç günden fazla bekletilmesini yasaklamıştı.⁵³

⁴⁹ Buhari, İlm, 28, Ezan, 63 - Müslim, Salat, 182

⁵⁰ Müslim, Nikah, 140-141

⁵¹ Buhari, Meğazi, 38

⁵² es-Serahsi, Usul, Kahire, 1372 ,2, 91

⁵³ Müslim, Edahi, 24

H.z.Peygamber, sahabenin su tulumlarını kurban derilerinden yapmaya ve yağlarını da eritmeye başladıklarını görünce bu yasağı kaldırmış ve:

“Bayram günlerinde çölden gelen yoksul bedevilerin yararlanması için böyle bir yasak koyduğunu” belirtmiş ve “bundan böyle yiyin, biriktirin ve tasadduk edin” buyurmuştur. H.z.Aişe’den nakledildiğine göre, bu yasaklama, insanların aç kaldığı bir yıla ait olmak üzere yapılmıştır. Çünkü o yıl insanlar bir koyunun ayağını saklar ve onbeş gün sonra yerlerdi.⁵⁴

Aynı şekilde H.z.Peygamber önceleri kabir ziyaretini yasaklamış ve bunun nedenini şöyle açıklamıştır:

“Allah Yahudi ve Hıristiyanlara lanet etsin, nebilerinin kabirlerini mescid edindiler” Daha sonra inançlar kökleşince kabir ziyareti serbest bırakılmış ve bu ziyaretlerin ahireti hatırlatacağı da belirtilmiştir.⁵⁵

H.z.Peygamber’in, zarar durumunu dikkate alarak şahsa göre farklı muamelede bulunduğu da olmuştur.

H.z. Aişe’den gelen rivâyete göre, Allah elçisi oruçlu iken eşini öper ve onunla mübaheretle bulunurdu. Ebu Hureyre şöyle der:

“H.z.Peygambere yaşlı bir adam gelip, oruçlu iken eşiyile cinsel temas dışında ilgilenip ilgilenemeyeceğini sordu. H.z. Peygamber, ona bunu yasaklamadı. Aynı soruyu genç biri sorunca olumsuz cevap verdi”⁵⁶

Abdullah b. Ömer’in naklettiğine göre, H.z.Peygamber:

“Giysisini büyüklerek yerde sürüyene Allah bakmaz.” buyurmuştur. Bunun üzerine H.z. Ebu Bekir:

“Dikkat etmezsem kimi zaman benim giysim de sürünüyor” deyince H.z. Peygamber:

“Sen onu büyüklerek yapanlardan değilsin” dedi.⁵⁷

⁵⁴ Müslim, Edahi, 28 – Ebu Davud, De’ava, 10, Buhari, Et’ime, 27

⁵⁵ Müslim, Mesacid, 19-22 - Muvatta, Sefer, 85, Ebu Davud, Cenaiz, 77

⁵⁶ eş-Şevkani, Neylu’l-Evtar, Mısır, 4,236

⁵⁷ San’ani, Sübülü’s-Selam, IV,158

Hız. Peygamber ortaya koyduğu kimi hükümler yüzünden Allah tarafından uyarılmıştır.

Bedir esirlerine yapılacak muamele hususunda önce âyet inmemiştii. Hız. Ömer öldürölmelerini, Hız.Ebu Bekir ise fidye karşılığı serbest bırakılmalarını teklif etmişti. Bu konuda ikinci görüş uygulanınca, daha sonra inen âyette şöyle buyruldu:

“.....Bu konuda daha önceden Allah’tan gelen bir hüküm olsaydı, aldıklarınızdan ötürü size büyük bir azap erişirdi”⁵⁸

Bunun üzerine Allah’ın elçisi çok üzölmüş ve şöyle buyurmuştu:

“Fidye alındığı için sizlere azap şu ağaç kadar yaklaştı. Eğer azap gelseydi Ömer’den başkası kurtulamazdı”⁵⁹

Burada dünya maslahatı gözetilerek karar verilmiş, fakat âyette ahiret maslahatına öncelik verilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Yine münafıkların başkanı Abdullah b.Übey hastalanınca, Peygamberi çağırmış ve kendisi için dua etmesini istemişti. Ancak Allah onu afetmeyeceğini bildirdi ve Peygambere gereksiz yere dua etmemesini emretti.⁶⁰

Hız. Peygamber işleri ehil olan insanlara bırakmıştır.

Hız.Peygamber ticaret işinden anlar, fakat tarımla uğraşmazdı. Medine’ye hicret edince insanların hurmaları aşıladıklarını görmüş ve bunun yarar sağlamayacağını düşünerek, “aşılanmazsa daha iyi olacağını” söylemiştir. Bunun üzerine bir kısım sahabe aşı yapmadı. Ama yapmayanların iyi ürün almaması üzerine:

“Ben bir zanda bulunmuşum. Bundan dolayı beni sorumlu tutmayın. Dünya işlerini siz benden daha iyi bilirsiniz”⁶¹ dedi.

Hız. Peygamber ümmetine hep kolaylık dilemiştir.

Hız.Aişe’den rivâyet olunduğuna göre, Allah Resulü bir gece mescitte namaz kıldı, bazı insanlar da onunla birlikte namaz kıldı. Ertesi gece yine namaz kılınca mescitte insanların sayısı çoğaldı. Üçüncü veya dördüncü gece insanlar toplanmaya

⁵⁸ Enfal, 8/67-68

⁵⁹ İbn Hişam, Siret, II,499

⁶⁰ Tevbe, 9/ 80

⁶¹ Buhari, Teheccüd, 5, Savm,1

başlayınca, Hz.Peygamber artık gece namazı için mescide çıkmadı. Sabahlayınca ashabına şöyle buyurdu:

“Ne yaptığınızı gördüm, size farz kılınır korkusundan başka bir şey beni mescide çıkmaktan alıkoymadı.”

İmam Malik (ö.179/795)'in Muvatta'da naklettiğine göre, Sa'd b.Ebi Vakkas şöyle demektedir:

“Veda haccı yılında, bende başgösteren şiddetli bir hastalıktan dolayı Allah Resulü beni ziyarete geldi. O'na dedim ki:

“Ey Allah'ın Resulü, hastalığının şiddetini görüyorsun. Benim malım var ve sadece bir kızım var, malımın üçte ikisini tasadduk edeyim mi?”

Allah Resulü: “Hayır” dedi. Dedim ki:

“Yarisini ?”

“Hayır” dedi.Ve devamla şöyle buyurdu:

“Üçte bir, o da çoktur, varislerini zengin olarak bırakman, insanlara muhtaç durumda bırakmandan daha hayırlıdır.”⁶²

V. SAHABE UYGULAMASINDA TA'LİL VE TA'LİL ÖRNEKLERİ

Hz.Peygamber kimi hükümleri belirli bir niteliğe bağlamış, sahabe ise bu niteliğin hikmetini araştırarak kapsamı genişletmiştir

Ör. hadiste “seferde el kesilmez” buyrulmuş, Tirmizi'de ise “sefer” yerine “gaza” sözcüğü yer almıştır.⁶³ Buna göre burada hırsızın elinin kesilmemesi “sefer” ve “gaza” illetine bağlanmış, ancak bunun hikmeti açıklanmamıştır. Ashab-ı kiram bu illetin hikmetini araştırmış ve hükmün kapsamını genişletmiştir. Ebu Yusuf'un naklettiğine göre Zeyd b. Sabit şöyle demiştir:

“Düşmana sığınmasından korkulduğu için, daru'l-harpte haddi gerektirecek bir suç işleyen müslümana had cezası uygulanmaz.”

⁶² Age. Savm, 1

⁶³ Ebu Davud, Hudud, 19, Tirmizi, Hudud, 20

Diğer yandan Zeyd b.Sabit, el kesme cezasının kapsamını da tüm hadlere teşmil etmiştir. Hz.Ömer de ordu komutanlarına, düşman üzerine gidildiği sırada askere had cezası uygulamamalarını bildirmiştir.⁶⁴ Huzeyfe b.Yeman ise, ordu komutanı Velid b. Ukbe'nin, Rum topraklarında içki içmesi üzerine had cezasının uygulanmamasını "Düşmana cesaret verme" endişesine dayandırmıştır.

Kimi zaman, gösterilen yararlılıklar yüzünden had cezası afedilmiştir.

Kadisiye savaşı sırasında içki içen Ebu Mihcen'i, ordu komutanı olan Sa'd b. Ebi Vakkas tutuklatmıştı. Savaş bütün şiddetiyle devam ederken, tutuklu bulunmak Ebu Mihcen'e ağır gelmiş ve Sa'd'ın eşine yalvararak serbest bırakılmasını sağlamıştı. Sonra düşman saflarına dalarak kahramanca çarpışmıştı. Savaşın sonunda verdiği söze sadık kalarak, cezanın uygulanacağı yere gelmişti. Bunu gören Sa'd haddi uygulamayarak onu serbest bırakmış, o da artık kesin olarak içki içmemeğe karar vermiştir.

Sahabe hem illeti hem hikmeti ortadan kalkan hükmün de ortadan kalkacağı kanaatine varmıştır.

Hz.Ömer, aralarında bir Hristiyanın da bulunduğu toplulukla istişare ederek, içkinin hangi durumda nitelik değiştireceğini araştırmış ve şu sonuca ulaşmıştır:

" Köpürmüş olan üzüm suyu üçte ikisi gidinceye kadar kaynatılırsa, içki olmaktan çıkar."

Hz. Ömer bu şekilde kaynatılmış şıranın üzerine üçte iki oranında su karıştırarak içmiştir. Böyle bir durumda artık içki, nitelik değiştirerek ya meyve suyu, ya pekmez ya da sirke gibi başka bir çeşit sıvı halini alır.

Sahabe, nassa dayanan kimi hükümleri meşru saymakla birlikte kötü sonuçları önlemek amacıyla uygulamamışlardır.

Yolculuk sırasında namazın kısaltılması Hz.Peygamber, Ebu Bekir ve Ömer dönemlerinde uygulanmıştır. Hz.Osman halife iken bir hac yolculuğu sırasında, Mina'da namazları tam olarak kıldırılmış ve bunun gerekçesini hacılara şöyle açıklamıştır:

⁶⁴ Şelebi, Mustafa Mahmud, Ta'lil el-Ahkam, s.156

“Bu yıl hacda anlayışsız ve bilgisiz insanlar çoğaldı. Onların namazın kısalacağını sanarak sürekli olarak iki rekat kılmalarından korktum.”

Hz.Ömer, Ehl-i Kitap bir kadınla, Müslüman bir erkeğin evlenmesini caiz görmeye birlikte, Yemame’ye vali olarak gönderilen Huzeyfe’nin bir Yahudi kızıyla evlenmesi üzerine, bu evliliğin Müslüman kadınlar aleyhine kötü sonuçlar verebileceğini düşünerek yasaklamış ve ayrılmalarını istemiştir.

Yine ilgili nasrlara göre Ehl-i Kitap’ın kestikleri yenir ve kendileriyle haram olmayan her türlü alış-veriş yapılabilir. Fakat Hz.Ömer, halifeliği sırasında bir genelge yayınlarak Yahudi ve Hıristiyanların sarraflık ve kasaplık mesleklerinden uzaklaştırılmalarını istemiştir. Gerekçesi şudur:

“Yüce Allah Müslümanları onlara muhtaç olmaktan kurtarmıştır. Onlar faizle amel eder, domuz eti yer ve dindarlarına bunları satarlar. Bunları Müslümanların arasına da sokmaya kalkışabilirler.”

Sahabenin ta’lil örnekleri arasında “Müellefe-i kulub”a zekattan hisse vermemeleri, Irak ve Şam arazisini askerler arasında ganimet olarak taksim etmeyip haraca bağlamaları, fitne endişesiyle kadınların mescide çıkıp cemaatle namaz kılmalarını yasaklamaları, teravih namazını cemaatle kaldırmaya başlamaları gibi hususlar zikredilebilir.⁶⁵

VI. TABİİLERİN UYGULAMASINDA TA’LİL VE TA’LİL ÖRNEKLERİ

Tabiun nesli Hz.Hasan’ın, İslam birliğini sağlamak amacıyla hilafeti Muaviye’ye bırakmasıyla başlar ve (M. 661-750) yılları arasında olmak üzere toplam 89 yıl sürer. Bu neslin en bariz özelliği, illeti ortadan kalktığı için uygulamadan kaldırılan bir takım nasrları yeniden uygulamaya koymuş olmalarıdır.

Bu dönemde nasrların ta’lili hususunda iki ekolün ortaya çıktığını görmekteyiz: Hicaz ekolu ve Irak ekolu.

Başlarında İbrahim en-Neha’i olmak üzere, Irak ekolu mensupları, dini hükümlerin bir takım hikmet ve maksatlarla geldiğini, bazı sebep ve illetlere

⁶⁵ Şelebi, Mustafa Mahmud, Ta’lil el-Ahkam, s.151

dayandığını, çok az ahkam hariç olmak üzere çoğunun akılla kavranabildiğini ilke olarak benimsemişlerdir. Bu görüşte olanlar, nassları kabul etmekle birlikte ta'lil ve kıyas yoluyla nassların kapsamını genişletmiş veya daraltmışlardır.

Başlarında Said b. el-Müseyyeb (ö.94/712) olmak üzere, Hicaz ekolu mensupları ise, sahabenin çoğunun ikamet yeri ve hadis rivâyetinin fazla olduğu bir yerde olmalarına ilave olarak, medeni bölgelerden uzak olmaları dolayısıyla yeni problemlerle sık sık karşılaşmamaları yüzünden nasslarla yetinmeyi ve ta'lile pek fazla yer vermemeyi tercih etmişlerdir.

Sahabe neslinin ta'lilde takip ettikleri metodu şöyle özetleyebiliriz;

Tabiiler, Sahabe döneminde illeti ortadan kalktığı için hükmü askıya alınan kimi nassları yeniden uygulama yoluna gitmişlerdir.

Hz.Ömer'in müdahalesiyle Hz.Ebu Bekir döneminde Müellefe-i kulub'a zekat uygulaması durdurulmuştu. Emevi Halifesi Ömer b.Abdulaziz (ö.101-719), Patrik'e bin dinar vermiş ve yine bazı hristiyanlara bu fondan para aktardığı nakledilmiştir. Burada âyetin illeti "Müslümanların zayıf olması" yerine "Kalblerin İslam'a ısındırılması" olarak algılandığı görülmektedir.

Tabiiler, illeti ortadan kalktığı için, kimi nassların açık anlamını terketmede sahabe yolunu takip etmişlerdir.

Abdullah b. Ömer'in oğlu Vâkıd, Hz.Peygamber kadınların mescide çıkmalarına izin vermesine rağmen, şartların değiştiğini ve bu durumun kötüye kullanılabileceğini öne sürerek, özellikle gece namazlarına izin verilmemesi gerektiğini savunmuştur.⁶⁶

Yine Enes b.Malik'ten nakledildiğine göre Medine'de eşya fiyatları yükselince Allah'ın Resulü'ne çeşitli zamanlarda narh koyması için başvurmuş fakat, o her zaman bu istekleri geri çevirmiştir. Buna rağmen tabiun'dan Said b.el-Müseyyeb, Rabia b.Abdurrahman ve Yahya b.Said el-Ensari, maslahata dayanarak, toplumun ihtiyacı olan bazı maddelere narh konulabileceğine fetva vermişlerdir.

⁶⁶ Müslim, Salat,139

Aynı şekilde Hz. Peygamber döneminde hadislerin Kur'an'la karışması endişesinden dolayı, özel izin verilen çok az sahabe dışında hadis yazımını yasaklanmıştı. Böyle bir endişe ortadan kalktığı için Emeviler döneminde Sünnetin yazıyla tesbiti çalışmaları başlatılmıştır. Hadisi tedvin edenlerin başında İmam Zühri (ö.124/741) gelmektedir.

VII. USULCÜLERE GÖRE İLLET VE TA'LİL ÖRNEKLERİ

Usul alimleri, hakkında nass bulunmayan pek çok problemi, düzenli ve detaylı bir şekilde tartışmış ve icthad yoluyla çözüme kavuşturmuştur. Usul alimlerinin kelami görüş farklılıklarından olsa gerek, illetin tanımı hususunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.

Ebu Bekir el-Cassas illeti şöyle tarif etmiştir:

“Ortaya çıkmasıyla hükmün de ortaya çıktığı manadır. İlet varsa hüküm vardır, illet yoksa hüküm de yoktur ”

Sadru'sh-Şeria (Ubeydullah b. Mesut) ise illeti şöyle tarif eder:

“İlet, hüküm koyucuyu hükmü teşri etmesine sevkeden durumdur, ama illetin varlığı şar'i için gerekli değildir.”

Gazali'nin(ö.505/1111) tarifi:

“İlet, Allah'ın kılması ile hükümde müessir olan bir niteliktir.”

Amidi (ö.630/1233) ve İbn Hâcîb'in tarifi:

“İlet, hükmün konulmasına bais (sevkedici) niteliktir.”

İmam Serahsi (ö.977/1569)'nin tarifi:

“Şer'i hükümlerde illet, nasslarda bulunan bir mana olup halin hükmünü değiştirir ve icthad yoluyla ortaya çıkarılır.”⁶⁷

Mutezile'ye göre illet, hükümde bizatihi müessir olan vasıftır.

⁶⁷ Yavuz, Yunus Vehbi, Makale, s. 5

Hükmü bilmeye vesile olması itibarıyla illete kıyas ve delil de denilmektedir. Fakihlerin çoğunluğuna göre, itikadiyat, taabbudiyat ve mukadderat konuları hariç şer'i hükümlerin ta'lili caizdir.

Kur'an ve sünnet'te hükümlerin ta'lil edildiğini, Sahabe ve Tabiun'un da bu iki kaynağı izleyerek nassları ta'lil'e tabi tuttuklarını, buna dayalı olarak bazı hükümleri ihtiyaçlar, maslahat ve zaruretlar çerçevesinde değiştirdikleri görülmektedir.⁶⁸

Usul alimlerinin ta'lil metotlarını şöyle özetlemek mümkündür;

Bazı müctehitler nassın açık anlamı yanında hükmün hikmetini dikkate alarak yeni şartlara göre hüküm çıkarma yoluna gitmişlerdir.

Bu hususla ilgili bazı örnekler:

- Hz. Peygamber hangi maldan ne kadar zekat verileceğini açıklamıştır. Zekatın bu malların kendi cinslerinden verilmesi gerekirken Hanefiler, yoksulun maslahatını dikkate alarak bedel olarak da verilebileceğini söylemişlerdir.⁶⁹

- Hz. Peygamber, Haşimoğulları'na zekat verilemeyeceğini bildirmişken, Ebu Hanife (ö.150-767) toplum şartlarının değiştiğini, beytulmalden olan hakların sahiplerine gitmediğini gerekçe göstererek Haşimoğulları'na zekattan pay verilmesinin gerektiğine fetva vermiştir.⁷⁰

Kimi müctehitler nassın açık anlamı ile amel etmek bazı zararlar ortaya çıkâracaksa, açık anlamı terketmenin gerekli olduğunu söylemişlerdir.

Hız. Peygamber kervanların şehre girmeden yolda karşılanıp, mallarının alınmasını yasaklamışken, Ebu Hanife ile el-Evzai'ye göre, satıcı ve şehir halkına bir zararı yoksa bu şekilde karşılama caizdir. Aksi halde mekruh olur ve satıcı aldanmışsa malı geri isteyebilir.⁷¹

Müctehitler nassın genel anlamını maslahata göre tahsis etmişlerdir.

Hız. Peygamber şigar (trampa) evliliğini yasaklamıştır. İmam Şafi'i ve Malik'e göre mehirsiz yapılan bu nikah geçersizdir. Çünkü yasaklama batıl olmayı gerektirir.

⁶⁸ Döndüren, Hamdi, Makale, s.14-17

⁶⁹ es-Serahsi, el-Mebsut, 2/152

⁷⁰ Müslim, Zekat, 168 - Zeylai, Nasbu'r-Raye

⁷¹ Ebu Davud, buyü, 43 -Tirmizi, buyü,12

Hanefilere göre ise trampa şartı geçersiz olup nikah sahihtir, fakat mehr-i misl gerekir. Diğer mezhepler hadisin açık anlamını esas alırken Hanefiler maslahata göre ta'lil yapmışlardır.

Yine hadiste: “Bir kimse başkasına ait olmayan bir toprağı ihya ederse, bu yere sahip olmaya başkasından daha layıktır.”⁷² buyrulur.

Çoğunluk fakihlere göre ihya için devlet izni şart değildir. Ebu Hanife ise maslahat gereğı, devlet izninin şart olduğunu ifade etmiştir.⁷³

VIII. KELAMCILARA GÖRE İLLET

Usul alimlerinin ta'lil hususundaki görüşlerinin mensup oldukları itikadi mezheplere göre farklılık arzettiğini daha önce ifade etmiştik. Usul ilminin tedvin edildiği dönemlerdeki hararetli tartışmaların ta'lil konusuna da yansımakta olduğu görülmektedir. Bazı alimler bu konuyu inanç konuları arasında saymış, bazıları fer'i bir mesele olarak görmüş, bazıları temelinden reddetmiş ve bazıları da sınırlı bir çerçevede olmak kaydıyla caiz görmüştür.

Usul alimleri, ta'lil hususunu, hükümlerin istinbatı konusunda bir kaynak olup olamayacağı açısından tartışırken, Kelamcılar, ta'lil meselesine Allah'ın zatına yönelik “Naks ve Kemal” açısından kabul veya redetmişlerdir. Alaaddin el-Hanefi, “Mizanu'l-Usul” adlı eserinde:

“Fıkıh usulü kelamın bir parçasıdır. Dolayısıyla fıkıh usulündeki tasnif müellifin kelam anlayışına göre şekillenmektedir.” demek suretiyle bu gerçeği dile getirmektedir.

İzmiri de Haşiyesinde şöyle demektedir:

“Şer'i hükümlerde illeti kabul edenlerin görüşü “Allah'ın fiilleri hikmet ve maslahatlarla mualleldir” anlayışına dayanmaktadır.”⁷⁴

⁷² el-Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b.İsmail, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, (Terc. Mehmet Sofuoğlu) İhyaul-Mevat, II,104-107

⁷³ Şelebi, Mustafa Mahmud, Ta'lil el-Ahkam, s. 94

⁷⁴ Gölcük, Şerafettin, Bakıllani ve İnsanın Fiilleri, T.D.V.yayımları, s.168

Eşâriilerin tamamı veya bir kısmı ta'lili kabul etmemişlerdir. En azından bu husustaki rivâyetler ve tercihler farklıdır. Bazıları Mutezilenin bu husustaki görüşüne muhalefet olsun diye “ta'lilin vücubu”nu kabul etmemiş, fakat bundan “ta'lil'in cevazı”nı kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bazıları da “nass'ların başka bir şeyle kemala erme durumunda bırakılmaları” sakıncasından dolayı “ta'lil'in mümkün olamayacağı” sonucuna varmışlardır.

Maturidilere göre Allah'ın bütün fiilleri maslahatlarla mualleldir. Bu maslahatların bir kısmı açık, bir kısmı da gizlidir.

Mutezileye göre Allah'ın bütün fiillerinin ta'lil edilmesi vaciptir ve Allah gayesiz hiç bir fiil işlemez.

Bütün bu farklı görüşlerin akli ve nakli delilleri vardır.

Her şeyden önce, değişik kelimeler arasında “İnsan fiilleri, yaratma ve sorumluluk açısından insanın Allah'a karşı olan konumu” tartışma konusu olmuş, sonra aklilik ve naklilik boyutlarıyla “husn ve kubh” hususu muhtelif görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, daha sonra sözkonusu tartışma Allah için “Aslah'ı yapmak gerekli mi değil mi ?” şeklinde yeni bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla sırasıyla insanın fiilleri, husn-kubh, teklif ve aslah konularında kelamcılarının görüşlerini özetlememiz gerekmektedir.

A. FİİLLERİN YARATILMASI VE İLLET İLİŞKİSİ

Mutezileye göre insan serbest bir iradeye sahip olup kendi fiillerini kendisi meydana getirir. Bu, Allah'ın insanda başlangıçta yaratıp bıraktığı bir kudretle olur. İnsan daimi olarak kendinde mevcut olan bu güçle fiillerini meydana getirir. Dolayısıyla Allah'ın fiillerdeki rolü doğrudan değil dolaylı yoldandır.

Mutezilenin karşısında yer alan **Cebriyye** “İnsanın kudreti olmadığından kendi fiillerini yaratamaz.”demektedir. Ayrıca Cebriyye'ye göre insan fiillerinde mecburdur.

İnsana seçme hürriyeti tanıyan **tasavvuf**, yaratmayı Allah'a bırakmaktadır. İnsan yaratmayla vasıflanamaz. Tasavvuf, insana seçme hürriyeti tanıyarak Cebriyye'nin “cebr” anlayışına karşı çıkmaktadır.

Selefin en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Buhari, bu hususla ilgili olarak risalesinde “Fiillerin ve onları işleyenin Allah tarafından yaratıldığını” beyan etmektedir.

Ebu Mansur **Maturidi** (ö.333/944), kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığının samimi bir savunucusudur. Bununla birlikte insanın yaptığı işler insana nisbet edilir. Zira bunları yaparken irade sahibidir. Fakat insan asla bu fiilleri yapmaya mecbur değildir.

Ebu'l Hasan el- **Eşâri**'ye göre fiillerin yaratılmasında tek kudret sahibi Allah'tır. Allah her an yaratır, insanın fiili de Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir. Daha sonraki Eşâ'rilerden bazıları Allah'ın kudreti ve insanın kudreti diye iki kudretten bahsetmişlerdir.

el- Cüveyni (ö.478/1085) ise “Allah, kul için irade ve kudret yaratmaktadır. İnsan bu irade ve kudretle fiillerini meydana getirmektedir” demektedir.⁷⁵

B. FİİLLERİN GÜZELLİĞİ-ÇİRKİNLİĞİ VE İLLET İLİŞKİSİ

Seyyid Şerif Cürcani'ye göre Hasen: “Dünyada övgüyle, ahirette sevapla ilgili olan şey”, kabih ise: “Dünyada kötülüğü, ahirette cezayı ilgilerinden şeydir.”

Fiillerin nitelik kazanması meselesinde Kur'an-ı Kerim'de maruf, münker, hayır-şer gibi kavramlar geçmektedir. Bu kavramlar toplum düzeninin kuruluşunda ve sağlıklı işleyişinde önemli rollere sahiptir.

Kadı Abdülcebbar, el-Müğni'de, Allah'ın ancak güzeli işlediğini açıklamaktadır. Fiil failden meydana geldiğinde ya yergiye ya da övgüye layıktır. Faili nitelirmede ölçü akıldır. Şeriatın yaptığı bizim akılla bildiğimizi ortaya koymaktır. Biz akıl yoluyla güzel ve çirkin olanı biliriz, nakl onu ortaya çıkarır.

Maturidi okulunda genel anlayış, fiillerin aklen iyi ve fena oluşlarının idrak edileceği merkezindedir. Zira akıl adaletin güzelliğini, zulmün çirkinliğini kavrar.

Fiillerin güzelliği ve çirkinliğinin akıl yoluyla değil, şeriat yoluyla bilinirliği konusunda Eşâri okulu uyum içerisindedir. Aslında fiilin kendisinde güzellik ve çirkinlik yoktur. Bu nitelik Allah'ın emir ve yasaklamasından sonra sözkonusu olur.⁷⁶

⁷⁵ Age. s.168

C. TEKLİF – MÜKELLEFİYET VE İLLET İLİŞKİSİ

Teklif; akıl sahibi kullarına dini-hukuki yükümlülükler koyan Allah'ın fiilidir. Bu konu her ne kadar fıkıh usulünü ilgilendiren bir mesele ise de Kelam ilmine de konu olmuştur. Kelam ilmi, teklifi, genellikle insan fiillerini nitelemesi ve adalet-zulum ile olan ilgisi açısından değerlendirmiştir.

Mütezeleyle göre teklif konusu da tevhide bağlıdır. Onun adil oluşu fiillerinde çirkin olana yer vermeyişiyle anlaşılır. O halde adil olan ve fena iş yaratmayan Allah'ın insanın yararına teklifte bulunması gerekir. Adil olan Allah'tan insanların zararına, zulüm türünde bir teklifin gelmesi beklenemez. Ayrıca Allah güç yetirilemeyeceğini de insana teklif etmez, edemez.

Maturidilere göre teklif bir şeyi yüklemektir. Bunda fail için bir deneme ve külfet vardır. Yaparsa sevap, yapmazsa ceza vardır.

Allah hikmete uygun olanı yapar, hikmet de kendisinde güzellik, iyilik olanı düşünmeyi gerektirir. Teklifin icraya konması insanın irade ve gücüyle olduğundan insanın yapamayacağı şeyle sorumlu tutulması caiz değildir.

Eş'âri okulunda teklif meselesi temelde insanın kudretine bağlıdır. Ama bu kudret Allah'tan gelmektedir. Allah'ın insana güç yetiremeyeceği şeyi teklif etmesi caiz olmakla beraber insana yapılan teklif insanın yapabileceği ölçüdedir. Bu Allah'ın adaleti olup Allah'a her hangi bir zorunluluk ve ahlaki mecburiyet yoktur.⁷⁷

D. SALAH-ASLAH KONUSU VE İLLET İLİŞKİSİ

Fiillerin nitelendirilmesinde salah ve aslah konusunun yeri çok önemlidir. Allah'ın emir ve yasaklarındaki illet ve hikmet kavramlarıyla yakından ilgili olan bu kavramlar çerçevesinde oluşan kelami düşünceleri özetlememizde fayda vardır.

Mutezile kendi adalet ilkelerine göre, Allah salahlı yapmaya mecburdur ve insanı hayırda tutmak zorundadır. Şu halde iyilik ve fenalık arasından Allah iyiliği yapması gerekir. İyi ve faydalı olanların arasından da daha iyiyi ve daha mükemmeli (aslah) yapma zorunluluğu vardır. Hakim Allah ancak hikmeti işler, amaçsız fiil yapmaz. Hakim olan Allah bir fiili; Ya kendine yarar sağlamak, ya da başkasına yarar

⁷⁶ Age. s.169

⁷⁷ Age.s.169

sağlamak için yapar. Allah kendine yarar sağlamaktan uzak olduğundan yaptığı fiil başkasının yani insanın menfaati içindir.

Ehl-i Sünnet'e göre insanlar için salah-aslahâ riâyet Allah'a gerekmez. Çünkü ilahlık vücut ve zorunlulukla bağdaşmaz, o dilediğini yapar. Dünyada insan için aslah, hükmün sadece şeriatla tesbit oluşudur, şeriat üzerinde hakim yoktur. Allah'ın fiillerinin salaha yönelik olduğu, hayrı kapladığı inkâr edilemez ama hayrın ve salahın Allah'ın fiillerinde zorunlu olarak bulunmasının gerektiğini söylemek doğru değildir.

Maturidiler ve Eş'ârilere de göre Allah salahı yapmaya, insanları hayırda tutmaya mecbur değildir. Eğer böyle bir mecburiyet olsaydı yeryüzünde şerr ve fesadın olmaması gerekirdi. Aynı zamanda salah ve aslah nitelikleri beşer düzeyindedir, Allah düzeyinde bu nitelikler anlamsızdır.⁷⁸

IX. İSLAMİ HÜKÜMLERDE İLLET-SEBEP-HİKMET KAVRAMLARI VE ARALARINDAKİ MÜNASEBET

A. HİKMET KAVRAMI, ANLAM VE ÖNEMİ

1- Hikmetin Anlam ve Önemi

Hikmet, sözlükte adalet, eşyanın hakikatlarını olduğu gibi bilmek ve gereğine göre amel etmek, ilim ve amelde sağlam kılmak, söz ve fiilde isabet etmek, ilim ve akılla gerçeğin yerini bulması, yüce bilgi, gizli sır, illet, sebep, nübüvvet, Kur'an, İncil, fehm, takva, tefekkür, itaat, fıkıh, hilm gibi bir çok manayı ifade etmek için kullanılır. Aslında hikmet lafzı fesadı önleme, bir şeyi iyileştirme kasdıyla önleme anlamına gelen "hakem"den alınmıştır. Hayvanın ağzına takılan game, onu sağa sola sapmaktan menettiği için arapçada "hikmet" denmiştir.

Allah hakkında hikmet, eşyayı bilmek, onu sağlam ve muhkem bir gaye üzerinde vücuda getirmektir. İnsan hakkında hikmet varlıkların bilinmesi ve hayırların işlenmesi anlamındadır.

⁷⁸ Age.sh.171

Lugat-ı Naci, hikmetin ilim ve adaletin birleşmesinden meydana gelen şerefli bir sıfat olduğunu belirttikten sonra, “adab ve ahlakla ilgili kısa söz, doğru öğütten ibaret veciz kelam, gizli sebep” anlamına geldiğini kaydeder.

Pezdevi (ö.482/1089), hikmetin karşıtı olarak, aklın gereğine aykırı düşen amel anlamına gelen “sefehî” ve ilmin karşıtı olan “cehli” göstermektedir.⁷⁹

İmam el-Maturidi (ö.333/944), hikmeti “Doğruca gidip erişme, yerini bulma, her bir şeyi yerli yerine koyma” şeklinde tanımladıktan sonra bunun adalet, zıttının ise “sefeh” olduğunu belirtmektedir.

İmam Gazali (ö.505/1111) de, hikmetin iki manaya geldiğini şöyle açıklamaktadır:

a) Eşyanın düzeni ile onların ince ve yüksek manalarını mutlak olarak kavramak ve istenilen gayenin tamamlanması için gerektiği gibi onlar üzerine hükmetmek.

b) Bu birinci manaya, düzen ve tertip vücuda getirmek, iyi ve sağlam kılmak üzere kudretin isnad edilmesidir.⁸⁰

Hikmet kelimesi ayrıca şöyle tarif edilmiştir:

“Hikmet, eşyayı son derece muhkem ve sağlam bir şekilde bilmek ve tanımaktır.”

“Hikmet, en iyi ilim vasıtasıyla en iyi şeyin bilinmesidir.”

“Hikmet, kazai bir hükümde adil olmak, eşyanın hakikatını olduğu gibi bilmek ve gereğince hareket etmektir.”

“Hikmet, eşyanın sebep ve hakikatını, beşer kudretinin erişebildiği ölçüde, oldukları gibi aramaktan ibaret olan bir ilimdir.”⁸¹

Kur’an terminolojisi uzmanı Ragıp el-İsfehani, hikmeti “ilim ve akılla hakka isabet etme” şeklinde tanımlamıştır.⁸²

⁷⁹ Age.s.263

⁸⁰ Age.s.289

⁸¹ Age.s.292

⁸² el-İsfehani, Ragıp, Müfredat, “ hkm ” maddesi, s.127

2- Kur'an-ı Kerim'de Hikmet

Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerde geçen hikmet kelimesi genellikle öğüt, fehm, ilm, fikh, sünnet ve nübüvvet şeklinde tefsir edildiği görülmektedir.

Mûkatil (ö.150/867)' den yapılan rivâyete göre hikmet kelimesi;

“Size öğüt vermek için gönderdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın”(2/231) âyetinde “Kur'an öğütleri”,

“Biz Lokman'a ilim ve hikmet verdik” (31/12) âyetinde “fehm”,

“İnsanları rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et” (16-125) âyetinde “sırlarla dolu kur'an”,

“Gerçekten biz İbrahim hanedanına kitap ve hikmet verdik” (4/54) âyetinde ise “nübüvvet” anlamında tefsir edilmiştir.

Fahrudin Razi (ö.606/1210), bu manaları zikrettikten sonra, “incelendiğinde bunların hepsinin ilim manasına raci olduğunu, ilimden ise Allah'ın insanlara çok az bir şey verdiğini” hatırlatır.

“Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiş demektir” (2/269) âyetinde geçen hikmeti, Sa'leb lakaplı meşhur dil bilimci Ebû'l-Abbas Ahmed b.Yahya (ö.291/904) “fehm” diye tefsir etmiştir.

Aynı âyetle ilgili olarak Sadru'ş-Şeri'a lakaplı Ubeydullah b. Mesut, “Ta'dilu'l-Ulum” adlı eserinde:

“Hikmet, bir şeyi gerektiğine tahsistir, yani bir şeyin bir şeye tahsisi nasıl murad ediliyorsa öyle takdir etmektir.” dedikten sonra şu açıklamayı yapar:

“Hikmet, Allah'ın zati ve fiili sıfatını içeren bir sıfattır. Bunun manası gerektiği gibi işleme yönünden fail olmakla birlikte eşyanın inceliklerini bilmektir.”

Sadru'ş-Şeri'a, hikmetin ameli yönünü ihmal eden filozoflara katılmadığını şöyle izah eder:

“Çünkü amelde itkan (sağlam kılma) gereklidir. Zira hikmet ile ihkam birbirleriyle ilgisi olan aynı kökten kelimelerdir.”

Bu görüşünü desteklemek için yukardaki âyeti örnek veren Sadru'sh-Şeri'a'ya göre âyette geçen "büyük hayır" ilmiyle amel eden kimseye aittir.⁸³

Emalılı Hamdi Yazır (ö.1878-1942) da bu âyetin tefsirinde hikmetin yirmi üç farklı tarifini vermektedir. Ona göre hikmetin en esaslı manasını teşkil eden hususiyetlerin, hem ilim hem amel manasını içermesidir.

"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın "(33-34) âyetinde geçen hikmeti, İbn Abbas "Kur'anın nasihini-mensuhunu, muhkemini-müteşabihini bilmek" şeklinde yorumlamıştır. Sa'leb ise "Kitabı ve hikmeti öğretir"(2/129) âyeti münasebetiyle "hikmet bir şeyi anlamaktır (fikhu'sh-şey)" açıklamasını yapmaktadır. Dahhak'a (ö.212/828) göre bu hikmet "Kur'an ve onun fikhı", Mücahid ise bu hikmetin peygamberlik değil, "fıkıh ve ilim" olduğunu söyler.⁸⁴

3- Kelamcılara Göre Hikmet

Ehli sünnet kelamcıları hikmet sahibi olan Allah'ın fiillerinin sağlam ve muhkem olduğunu kabul ederler.

Mu'tezileye göre, hakim olan, bir fiili ancak bir hikmet ve maksat için işler. Maksatsız fiil ise boş ve manasızdır. Allah fiilini kullarının menfaati için işler.

Eşârilere göre Allah'ın fiillerinde hikmet vardır, ancak bu hikmet sahibi oluşu zorunlulukla değil cevaz suretiyledir. Allah mahlukatı yaratmasa da hikmetten çıkmaz. Bazı Eş'ariler, Allah'ın bir kısım fiillerinde hikmetin tasavvur edilemeyeceğini ileri sürerler. Mesela kafirlerin ebedi olarak cehennemde kalması, bu dünyada akrep ve yılanların yaratılması gibi...

Maturidilere göre Allah'ın fiilleri, bir zaruretle değil, hikmetinin gereği ihsan olarak meydana gelmektedir. Ayrıca aklımızın sınırlılığı sebebiyle Allah'ın bazı fiillerindeki hikmeti kavrayamayışımız hikmetin yokluğunu gerektirmez.⁸⁵

4- Usulcülere Göre Hikmet

Usulcüler genelde hikmeti şu anlamlarda kullanırlar:

⁸³ Gölcük, Şerafettin, Bakıllani ve İnsanın Fiilleri, T.D.V.yayımları, s.292-307

⁸⁴ Şelebi, Mustafa Mahmud, Ta'lil el-Ahkam, s. 97

⁸⁵ Yavuz, Yunus Vehbi, a.g.e, s.10

a) Hükümün konulmasına uygun düşen durumdur; Yolculukta meşakketin, alım-satımda bu akde duyulan ihtiyacın, kasden öldürmede can kaybının olması gibi.

b) Hükümün konulmasında amaçlanan sonuç ve korunmak istenen menfaattir. Yolculuk halinde oruç tutmama müsadeseinde meşakketin giderilmesi, alım-satımın meşru kılınmasında ihtiyaçların kârşılınması, kısasın meşru kılınmasında can kaybının önlenmesi gibi.⁸⁶

Usulde hikmet; “hükümün meyvesi” yani şer’i hükümün uygulanması sonucunda ortaya çıkacak maslahat anlamında kullanılmıştır. Usulde maslahat, yalnız iyi ve yararlı şeyler için değil, genelde “celb-i menafi” ve def’i mefasid (yarar sağlamak ve zararı kaldırmak)” anlamında kullanılmıştır.⁸⁷

Akıl sahibi bütün insanların fiillerinin belli bir gaye ve hikmete göre gerçekleştiği bilinmektedir. Maksatsız ve gayesiz fiiller ancak mecnun ve sefih insanlardan sadır olmaktadır. Allah’ın fiillerinin hikmet ve maslahatlara haiz olup olmadığı hususundaki farklı görüşleri daha önce detaylı bir şekilde ortaya koymuştuk.

Netice olarak Ehl-i Sünnet ve usulcülerin çoğunluğuna göre, Allah’ın fiillerinde ve şer’i hükümlerde bir takım hikmetler ve maslahatlar bulunmaktadır. Kur’an-Kerim’in ve Sünnet’in şer’i hükümlerle ilgili nassları incelendiğinde, gözetilen gayenin, insanların dünya ve ahiret maslahatlarını gerçekleştirmek olduğu açıkça görülecektir. Zaten “şer’i hükümler, kulların maslahatı üzerine mebnidir”meşhur sözü de bunu doğrulamaktadır.

Usulcüler, hükümün konulmasına uygun düşen durumu ihtiva eden zahir ve münzabıt vasıfla ta’lil’in caiz olduğu hususunda fikir birliği etmiş olmalarına rağmen, hikmetle ta’lil meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Bu husustaki farklı görüşlere daha sonra ilgili fasılda detaylı bir şekilde değineceğiz.

5– İlahi Fiillerde İllet ve Gaye

İslam alimleri, eşyanın gerçek nedeninin Allah olduğu hususunda ittifak ederler. Allah’ın zatına yönelik bir illiyet kabul etmemekle beraber ilahi fiillerin bir takım hikmet ve maslahatlarla sebeplendirilmesi hususunda çeşitli görüşler vardır.

⁸⁶ Döndüren, Hamdi, a.g.e, s.2

⁸⁷ Yüksel, Emrullah, İlahi Fiillerde Hikmet, s.44

a) Farabi (ö.379/950) ve İbn Sina (ö.428/1037) gibi İslam filozoflarına göre Allah'ın fiilleri bir maksatla gerekçelendirilemez. Çünkü O'nun fiillerinde amaç aranması bir eksikliklerdir. Oysa Allah tam yetkin varlıktır. Onlara göre, maksat, ancak fail-i muhtar olanın fiilinde olur. Halbuki Allah'ın fiilleri zorunlu olarak meydana gelir.

b) Mu'tezililere göre, Allah'ın bütün fiilleri birer maksat ve hikmete mebnidir. Allah'ın hikmeti, insanlara en iyiyi (aslah) işlemlerini zorunlu kılmaktadır. Böyle yapmazsa cimrilik yapmış olur ki bu da onun şanına yakışmaz.

c) Eş'arilerin çoğunluğuna göre, Allah'ın bütün fiilleri ve hükümleri maksat ve maslahatlarla gerekçelendirilemez. Çünkü böyle bir durum eksiklik olup Allah'ın şanına yakışmaz. Zira bir fiili bir maksat ve hikmete binaen işlemlerin anlamı, o maksatla eksikliği tamamlamak demektir. Bu taktirde fail, maksatla tamamlanmış olur. Başkası ile olgunlaşan zatı bakımından eksiktir. Cenabı hak bu eksiklikten münezzehtir. Ayrıca yeryüzünde zararlı ve faydasız varlıkların bulunması ilahi irade ve fiillerde hikmeti aramanın anlamsız olduğunun bir göstergesidir.

d) Maturidilere göre, ilahi fiiller, gizli ve aşikâr pek çok hikmet ve maslahatı haizdir. Bu hikmet ve maslahatlar kullar içindir. Çünkü hikmet fiilin maslahatsız olmasına aykırı düşmektedir. Fiil maksatsız ise abes olur. Allah'ın Kullara ait maslahatla olgunluk elde etmesi düşünülemez. Onun zatının kemali en uygun olanı seçmesini gerektirir, fakat herhangi bir zorunluluk sözkonusu değildir.⁸⁸

B. SEBEB KAVRAMI VE İLLET-HİKMET İLE İLİŞKİSİ

Daha önce illet ve hikmet kavramları üzerinde durmuştuk. Şimdi de sebep ve neveleri ile bunların diğer kavramlarla ilgisi üzerinde duralım.

1- Sebeb Kavramı, Anlam ve Önemi

Sebebin kelime manası, "kendisiyle herhangi bir şeye ulaşılan şeydir"⁸⁹

Sebebin illeti kapsadığı görüşünde olanlar sebebi şöyle tarif etmişlerdir:

"Hükümün konulması ile açık bir uygunluk taşıyın veya taşımasını, Şar'i'in, varlığını hükümün varlığı, yokluğunu da hükümün yokluğuna alamet kıldığı durumdur."

⁸⁸ Yüksel, Emrullah, İlahi Fiillerde Hikmet, s.46

⁸⁹ Age.s.46

Şu var ki, eğer hüküm ile uygunluk taşıyorsa hem illet hem sebep adını alır; hüküm ile kendisi arasında açık bir uygunluk görülüyorsa buna sadece sebep denir, illet denmez.

Sebeb'in illeti kapsamadığı görüşünde olanlar ise sebebi şöyle tarif etmişlerdir:

“Şar’i’in varlığını hükmün varlığına, yokluğunu da hükmün yokluğuna alamet kıldığı durum olup, bu durum ile hükmün teşri kılınması arasında açık bir uygunluk yoktur. Mesela güneşin batıya eğilmeye başlaması öğle namazının ve güneşin batması da akşam namazının vacip olmasının sebepleridir. Bu durum ile hüküm arasında açık bir uygunluk bulunduğu ise bu sadece “illet” ismini alır.”⁹⁰

Sebebi iki açıdan nevilere ayırmak mümkündür:

a- Mükellefin fiili olup olmaması açısından;

Mükellefin fiili olan ve onun gücü dahilinde olan sebep;oruç tutmamanın mübah olması için yolculuk hali, bir malın mülkiyetinin kazanılması için alım-satım sözleşmesi gibi sebepler bu neviye giren sebeplerdir.

Mükellefin fiili olmadığı gibi onun imkanı dahilinde olmayan sebep; güneşin batıya eğilmesi öğle namazının vucubu için, orucun farziyeti için hilalin görülmesi durumu bu neviye girer.

b- Sebebe bağlanan sonuç (müsebbeb) açısından;

Şer’i sebepler varolunca neticeleri de ortaya çıkâr. Mesela akrabalık miras için bir sebeptir. Sebep mevcut, şartlar yerinde ve herhangi bir mani yoksa bu sebebin neticesi olan mirasın intikali gerçekleşir. Müsebbeblerin şer’i sebeplerine netice olmaları, şar’i’in hükmüyledir, bunda mükellefin rızasının hiç bir tesiri yoktur.⁹¹

3- Sebep-İllet İlişkisi ve Aralarındaki Fark

Yukârdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, sebebin illeti de kapsadığı görüşünde olanlara göre, sebep, illet’ten daha genel ve şümullüdür. Yani her illet sebeptir, fakat her sebep illet değildir. Mesela namazın kasrı için yolculuk hali hem

⁹⁰ Age.s.47

⁹¹ Döndüren, Hamdi, Makale s.1; Yavuz, Yunus Vehbi, Makale, s.2

sebebe hem illet'tir. Ama güneşin batıya eğilmesi öğle namazının vucubu için ve hilalin görülmesi de orucun vucubu için birer sebebtirler.

İkinci görüşü savunanlara göre ise sebebe ve illet birbirlerinden tamamen ayrı şeylerdir. Biri diğerinin yerine kullanılamaz. Mesela yolculuk hali, ramazanda oruç tutmamanın caiz oluşunun illetidir. Bu durum ile hüküm arasında akılla kavranabilecek açık bir uygunluk bulunduğundan buna sebebe denemez. Zira bu durum illetin ta kendisidir. Diğer taraftan güneşin batıya doğru eğilmesi öğle namazının vacip oluşunun sebebidir, buna illet denmez. Zira hüküm ile aralarında akılla kavranabilen açık bir uygunluk yoktur.⁹²

Usul alimlerine göre, şer'i hükümler sebeplere dayalı olmayıp sebeplerin tekrarı hükümlerin tekrarını gerektirir. Ancak sebebin bulunmaması hükmün değişmesini gerektirmez, belki tekrarlanmamasını gerektirir. Fakat illet böyle değildir. Hüküm illet üzerine bina edildiğinden illetin değişmesi hükmün değişmesini gerektirir. Mesela güneşin batması akşam namazının vucubuna sebebtir, fakat bunun illeti değildir. Ana-baba çocuğun dünyaya gelmesine sebeptir, fakat onun yaratılışının illeti değildir. Bazı konularda ise sebebe ile illet birleşmektedir. Mesela satış muamelesinde akit, mülkiyetin intikali için hem sebebe hem de illettir.

Sebebe; itikadi, taabbudi ve makedderata ait hükümler için söz konusudur. Sebebe bağılı hükümler sabittir, herhangi bir sebebe ile değişme olasılıkları yoktur. Fakat illet muamelatla ilgili hükümler için sözkonusu olup illetin değişmesine bağılı olarak bu hükümler de değişir.⁹³

C. HİKMET VE TA'LİL HAKKINDAKİ İHTİLAF

1- Hikmet-İllet İlişkisi ve Aralarındaki Fark

Hikmet kavramı illet ve sebebe kavramlarından tamamen uzak bir manayı ifade etmese de mahiyet bakımından farklıdır. Hikmet sadece Allah'ın onun ilmüne vakıf olduğu sırlarla dolu gizli bir hazinedir. Herkes bu hazineyi kendi akli idrakine göre açıklamaya çalışır.

⁹² Age.s.45

⁹³ Şaban, Zekiyuddin, Usul el- Fıkh, s. 48; Yüksel,Emrullah, İlahi fiillerde Hikmet, s. 51

Şer’i hükümler hikmetlere haiz olmakla birlikte, hikmetler üzerine değil illetler üzerine bina edilmiştir. Çünkü bir hükmün kimi zaman bir çok hikmeti olduğu halde yalnız bir illeti bulunur.

İllet gerektirici olup hikmet gerektirici değildir. Mesela, namazın kasr illeti seferdir, hikmeti ise güçluktur. Yolcu güçlkle karşılaşmasa da namazını kısaltabilir. Burada illet güçlük olsaydı bütün meşakkatli durumlarda namazın kasrı sözkonusu olurdu ki, Şar’i bunu kastetmemiştir. Dolayısıyla hikmetin olmaması hükmün varlığını ortadan kaldırmaz. Fakat İslam toplumunda yaşanan sosyal ve siyasi gelişmeler ışığında illetlerin değişmesine bağlı olarak hükümler de değişmeye tabi olur.

Ayrıca hikmet subjektif bir kavram olduğu halde illet genelde objektiftir.⁹⁴

Bir fiilden meydana gelen hikmet ve maslahata dört yönden şu isimler verilmiştir;

- a. Hikmet ve maslahatın o fiilin sonunda gelmesi itibariyle “gaye”,
- b. Fiilin sonucu ve semeresi olması itibarıyla “fayda ”,
- c. Fail için o fiilden maksut ve matlup olması itibarıyla “garaz ”,
- d. Fail için o fiil üzerine sevketmeye, yönlendirmeye sebep ve saik olması itibarıyla da “illet-i gaiye” ismi verilmiştir.

Bu münasebetle felsefe ve kelimada illet tabirinin dört manada kullanıldığını ifade edelim: İlet-i failiye, illet-i maddiye, illet-i suriye ve illet-i gaiyye.

İllet ile hikmet kavramları arasındaki münasebet ve farkı, bu açıklamalar ışığında, bir misal üzerinde gösterelim:

Çocukların malları üzerinde babanın velâyet hakkının bulunması bir şer’i hükümdür. İlet çocukluktur. Çünkü çocukluk sebebiyle çocuk kendi mallarını korumaktan acizdir. Şar’i’in bu hükmü koymasındaki maksadı çocuğun mallarını koruma maslahatıdır. İşte hedeflenen bu maslahat, hikmet-i teşri’dir; o şer’i hükmün illet-i gaiyesidir. Usul alimlerinin “vasf-ı münasib” dedikleri illet, bu maslahat ve

⁹⁴ Yavuz, Yunus Vehbi, Makale, s.5; Şaban, Zekiyuddin, Usul el-Fıkh, s.263

hikmet değildir. Bilakis sözü edilen çocukluktur. Zira bu çocukluk vasfı hükmün hikmetinin tahakkukunu sağlayan bir vasıftır.⁹⁵

2- Kelamcılara Göre Hikmetle Ta'lil

Allah'ın fiillerinde gizli ve açık hikmetin bulunması sebebiyle, ilahi fiillerde bu hikmet illet olarak gösterilebilir mi ?

Ehl-i Sünnet kelamcıları, Allah'ın fiillerinin meydana gelmesini bir sebebe bağlamanın O'nun zatına bir eksiklik getirebileceğini ve onun mutlak iradesini zedeleyebileceğini düşünerek bu hususta çok hassasiyet göstermişlerdir. Onlara göre Allah'ın hiç bir fiili, zatına yönelik bir maksattan dolayı meydana gelmez. Hiç bir tecellisi, hikmet bile olsa bir şeyle muallel değildir. Bilakis O'nun fiili her şeyin illeti, nedenidir. O'nun fiili için hiç bir neden yoktur. Hikmet ve maslahatlar ilahi fiillerde bulunmakla birlikte bunlar ilahi fiillerin illeti olarak gösterilemez.⁹⁶

3- Usulcülere Göre Hikmetle Ta'lil

Hükümlerin hikmetlere göre ta'lil edilip edilemeyeceği hususunda Usulcüler, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri üç grupta toplamak mümkündür:

a) Zahir olsun olmasın, munzabıt olsun olmasın hikmetle ta'lili mutlak olarak rededen görüş; Usulcülerin çoğunun bu görüşte olduğu ifade edilmektedir.

b) Hikmetle ta'lilin yapılabileceğini mutlak tarzda kabul eden görüş,

c) Zahir ve munzabıt olması halinde hikmetle ta'lilin yapılabileceği, aksi taktirde yapılamayacağı görüşü.

Bu ihtilaf, sadece hikmetle ta'lilin caiz olup olmadığı hakkındadır. Hikmetle ta'lilin bilfiil gerçekleşip gerçekleşmediği hususuna gelince, bütün usulcüler böyle bir ta'lilin nasslarda vaki olmadığına görüş birliği içerisindeyler. Bilfiil vuku bulmuş ta'lil, hikmetlere göre değil sadece zahir vasıflara göredir. Hikmet bazı hükümlerde gizli, bazı hükümlerde gayri munzabıt olduğuna göre, hükmün hikmete göre ta'lil edilmesi doğru olmaz ve ayrıca karışıklığa sebep olur. Bu bakış açısından dolayı fakihler bu görüşlerini kural haline getirmişlerdir:

⁹⁵ Şaban, Zekiyuddin, Usul el- Fıkh, s.263; Döndüren, Hamdi. Makale, s.1

⁹⁶ Yüksel, Emrullah, İlahi fiillerde Hikmet, s.50; Şaban, Zekiyuddin, Usul el- Fıkh, s.149; Döndüren, Hamdi, Makale, s. 2

“Şer’i hükümlerin varlığı da yokluğu da hikmetlerinin değil illetlerinin var olup olmamasına bağlıdır”

Yani, illeti varsa hüküm de vardır, hikmete aykırı düşse bile; İleti yoksa hüküm de yoktur, hikmeti mevcut olsa bile.⁹⁷

⁹⁷ Şelebi, Mustafa Mahmud, Ta’lil el-Ahkam, s.296

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAİZİN İLLETİNİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRMESİ

I. FAİZ YASAĞININ FIKİH USULÜ AÇISINDAN İZAHI

Bilindiği gibi faiz Kur'an'da yasaklanan bir alışveriş şeklidir. Usul alimleri, Kur'anda yasaklamayı ifade eden edat ve kelimeleri tesbit etmiş, bunların gerektirdiği şer'i durum ile kapsam ve istisnaları üzerinde etraflıca durmuşlardır. Kur'an'da, genelde yasaklanan bir husus, faizde olduğu gibi "nehy" sığasıyla ifade edilir. Dolayısıyla usul açısından nehy ve gerektirdiği şer'i durumun, faiz yasağıyla doğrudan ilişkisini göze alarak, izah edilmesinin gereği ortadadır.

Faizin, Kur'an'da açık bir nehy sığasıyla yasaklandığı hususunda usul alimleri arasında ihtilaf olmamakla birlikte, nehyin gerektirdiği şer'i netice hususunda ihtilaf sözkonusudur. Bu ihtilaflar faizin tahrimine etki etmemekle birlikte, nehy'in sonuç itibariyle muamelenin fesadını mı, yoksa butlanını mı gerektireceği hususunda, fer'i meselelere de yansıyan bazı detaylarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu anlamda öncelikle Nehy, Sıhhat, Fesat ve Butlan kavramlarını izah etmemiz gerekmektedir.

A. NASSLARDA NEHY, ANLAM VE ÇEŞİTLERİ

Nehiy, fiilden el çekme ve fiili terk etme talebine delalet eden sözdür. Bu delalet değişik şekillerde olabilir:

Nehyi ifade eden "Lâ" sıygası ile;

"Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın"¹

"Mallarınızı, aranızda haksız yere yemeyin"²

Fiilden el çekme talebini gösteren emir sıygası ile;

"Ey iman edenler, faizi kat kat arttırılmış olarak yemeyin"³

"Ey iman edenler, cuma günü namaza çağrı yapıldığında, Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın"⁴

Nehiy masterından türetilmiş olan master ile:

¹ İsra, 17/33

² Bakara, 2/188

³ Al-i İmran, 3/130

⁴ Cumu'a, 62/9

“Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da nehyeder”⁵

Tahrim mastarından türetilmiş fiil ile:

“Size analarınız, kızlarınız... ..haram kılındı ”⁶

Helalin nefyedilmesi (olumsuzlanması) ile; ⁷

“...Onlara (kadınlara) verdiklerinizden bir şey almanız helal değildir.”⁸

Nehy aşağıda olduğu gibi değişik kısımlarda değerlendirilmiştir.

Mutlak Nehiy ; Bu nehiy türünde, nehyedilen şeydeki çirkinliğin kendisinden mi yoksa kendisi dışındaki bir husustan mı kaynaklandığına dair bir delalet yoktur. Zina, katl ve içki yasağı buna örnektir.

Lazım Vasfa Yönelik Nehiy ; Bu nehiy türünde nehy, nehyedilen şeyin aslına değilde, nehyedilen şeyin lazımlı (gerekli, kaçınılmaz) vasfına yöneliktir. Faiz yasağında olduğu gibi; bu yasak alış-verişin içerdiği fazlalıktan dolaydır, fazlalık ise alış-verişin bir parçası olmayıp, onun (alış-verişin niteliğini değiştirip faiz yapan) lazımlı bir vasfıdır. Nehiy de bu vasfa yöneliktir.

Lazımlı Olmayan Vasfa Yönelik Nehiy ; Burada nehye konu olan vasıf, işin bir ayrılmaz parçası değildir. Cuma esnasında alış-verişin nehyedilmesi gibi. Burada, alış-verişin dışında bir şey olan Allah’ı zikirden alıkoyma durumu nehyin sebebidir.⁹

B. NEHYİN DELALETİ

Cumhura göre nehiy, tahrim dışında başka bir manaya çekilmesini gerektiren özel bir kârine bulunmadıkça, nehyedilen şeyin haram kılındığını gösterir.

Bazı usulcülere göre nehiy, tahrime yönelik özel bir kârine bulunmadıkça, fiilin mekruh kılındığını gösterir.

Bir kısım usulcüye göre ise nehiy, tahrim ve kerahet arasında müşterektir. Hangisine delalet ettiği karine ile belli olur.¹⁰

⁵ Nahl, 16/90

⁶ Nisa, 4/23 Bakara,2/229

⁷ Bakara, 2/229

⁸ Şaban, Zekiyuddin, Usul el-Fıkh, s. 338; Zeydan, Abdülkerim, Usul el-Fıkh, s. 280

⁹ el- Hım, Mustafa, Eseru’l-İhtilaf fi’l-Keva’idi’l-Usuliyye fi İhtilafi’l-Ulema, s. 341 vd.

¹⁰ Şaban, Zekiyuddin, Usul el-Fıkh, s. 339

Fakat “*Faizden nehyolunudukları halde faizi alırlar*”¹¹ âyetinde, faizin Yahudilere haram olduğunu beyan etmektedir. Şu halde nehiyelerin hurmet için olduğuna dair delalet vardır.¹²

Nehy’le ilişkili veya sonucu olması bakımından bazı kavramları izah etmekte fayda mülhaza ediyoruz.

Sahih, hukukun aradığı vasıf, şart ve rükünlerin bütünü kendisinde bulunan fiildir. Şu halde şari’in bildirdiği esaslara uygun olarak ibadet, akit ve hukuki muamele sahih olarak işlem görür.

Batıl ise hukukun aradığı vasıf, şart ve rükünlerin tamamını veya bir kısmı kendisinde bulunmayan fiildir.

Fasit de hukukun aradığı şartlara haiz olduğu halde kendisinde aranılan vasıflar bulunmayan fiile denir.

Cumhura göre, fesat ile butlan hem ibadetlerde hem muamelelerde aynı şeyi ifade ettiği halde, Hanefilere göre muamelelerde fasit batıldan farklıdır.¹³

Hanefilere göre fasit akit, nehye konu olan fiilin gereklerinden olan bir vasıf sebebiyledir. Başka bir ifade ile fasit, aslında meşru olup, vafından dolayı meşruluğunu yitiren akittir. Dolayısıyla bu nehy, sadece vafin fesadını gerektirir. Amelin kendisine (aslına) gelince o meşru halde kalır. Onlara göre faiz muamelesi fasit bir akittir. Zira faiz ihtiva eden satışın yasaklanma sebebi, satım sözleşmesinin mahiyetinden dolayı değil, karşılıksız bir fazlalığın, yani haksız kazanç vafından dolayıdır. Dolayısıyla alış-veriş aslında meşrudur. Meşru olmayan, alış-verişe eşlik eden fazlalıktır. Zira nehy gelinceye kadar amellerde asl olan ibaha ve sihhattir. Nehy geldikten sonra da işin vafına yönelik geldiği açıktır.¹⁴

¹¹ Nisa, 4/161

¹² Konyalı Mehmet Vehbi, Hulasatü’l-Beyan fi Tefsir el-Kur’an, III,1111, Üçdal Neşriyat, İstanbul, ty.

¹³ Atar, Fahrettin, Usul el-Fıkh, s.118; Zeydan, Abdülkerim, Usul el-Fıkh, s. 281; Şaban, Zekiyuddin, Usul el-Fıkh, s. 341

¹⁴ el-Hin, Mustafa, Eserü’l-İhtilaf, s.344; Şaban, Zekiyuddin, Usul el-Fıkh, s.341 vd.

II. FAİZ YASAĞININ İLLET AÇISINDAN İZAHI

Faizde illet meselesi, İslam hukuk tarihi boyunca en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. İlet, hükme konu olan meselenin en önemli unsuru olup, hükmün varlık ve geçerliliği, onun varlığı ve geçerliliği ile gerçekleşir. Söz konusu mesele hükümle ilişkisi bağlamında farklılık arz etmediği halde, illetin farklı tesbit edilmesi halinde, hükme konu olan meselenin kısmen veya büyük oranda nitelik değiştirmesi mümkündür. Örneğin, seferde namazların kısaltılması ruhsatının illeti “sefer hali”dir. İletinin böyle tesbit edilmesi halinde seferdeki sıkıntının azlığı, çokluğu, seferde kullanılan bineğin türü vb. hususlar bu ruhsatın hükmünü değiştirmez. Fakat burdaki illetin “sefer hali” değil de “sıkıntı ve meşakkat” olarak tesbit edilmesi halinde, sıkıntı ve meşakkatin olmadığı seferlerde bu ruhsattan istifade hukukilik arz etmeyeceği gibi, söz konusu sıkıntının şahıs, yer ve zamana göre değişkenliğinden dolayı belli bir ölçüsünü tesbit etmek de mümkün olamayacaktır. Ayrıca, yolculuk hali dışında da sıkıntı ve meşakkatin olduğu her yerde bu ruhsatın geçerliliği söz konusu olacaktır.

Faizin illetinin tesbiti meselesi de bundan farklı değildir. Haram olduğu hususunda hiç kimsenin muhalefet etmediği faiz, illetinin tesbiti bağlamında farklı görüşler ortaya atılmış, asırlar boyunca İslam alemi bu tartışmalar içerisinde boğulmuş ve bu ihtilafların pratikte İslam alemine hiç bir faydası olmamıştır. Aksine herkes, kendi mezheb imamının görüşünü desteklemek ve muhaliflerinin görüşlerini çürütmek için olur-olmaz zorlama yorumlarla zihinleri bulandırmışlardır.

Bu arada, faizi bir sosyal ve iktisadi sömürü aracı olarak gören ve köklerini kazımaya yönelik bütün sert ifadeleri haiz Kur’an-ı Kerim’in bu hususla ilgili gerçekleştirmek istediği sosyal ve iktisadi değişim görmezlikten gelinerek ihmal edilmiş veya bu hedef bu tür tartışmalar içerisinde kaybolmuştur.

Aslında sosyal ve iktisadi bir hastalık olan faiz probleminin yasaklanma illetinin tesbiti için, Kur’an-ı Kerim’in konuyla ilgili net ve açık âyetlerinin bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Faizle ilgili hadislerin de, Kur’an-ı Kerim’deki bu bütünlük sonucu ortaya çıkan genel prensipler ışığında ele alınması durumunda, illet hususundaki farklı ictehadlar asgariye indirilmiş olacaktır.

Bundan dolayı ilk önce Kur'an ve Sünnet'te, daha sonra fıkıh eserlerinde faizin illetini ortaya koyduktan ve muasır bazı müelliflerin meseleye bakışlarını özetledikten sonra, yeni bir yaklaşımı ortaya koymaya çalışacağız.

A. KUR'AN-I KERİM'DE TİCARET İLKELERİ VE FAİZİN YASAKLANMA İLLETİ

Kur'an-ı kerim'in nüzulü esnasında bir çok sosyal hastalık gibi faiz de iktisadi hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul ediliyordu. Çünkü faiz, onlar için önemli bir kazanç kapısıydı ve bütün beşeri sistemlerde olduğu gibi, getirisi olan ve kazanç sağlayan her şey alış-veriş ve ticaretten başka bir şey değildi. Belli bir sınırlamaya tabi tutmaksızın, hedefi mal toplamak ve biriktirmek olan hırslı nefisleri, ancak büyük yüzdelerle ifade edilen faiz oranları tatmin edebilirdi. Nitekim, Kur'an-ı kerim, faizle ilgili bir âyette¹⁵ yaşanan bu vakiya işaret etmek surteyle bu gerçeği dile getirmiştir.

Faiz günümüzde olduğu gibi, o dönemde de bir sosyal tahakküm aracıydı. Şu farkla ki, cahiliyye döneminde ferdi ve sınırlı bir sömürü aracı iken, günümüzde ise sosyal ve ekonomik açıdan devletleri bile tahakkum altına alabilen bir boyut kazanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'den anlaşıldığına göre, hiç bir semavi din faizi hoş karşılamamıştır. Çünkü bütün semavi dinlerin tek kaynağı ilahi vahydir. İlahi vahye göre de faiz haksız ve çirkin bir kazançtır. Bu anlamda Allah (c.c.), Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin faiz hususundaki tavırlarını eleştirmekte ve bu konuda Tevrat'ın hükmünü tahrif ettiklerine işaret etmektedir.

Kur'an-ı Kerim, değişik münasebetlerle ve genelde faizle ilgili âyetlerde, faiz sisteminin alternatifi olarak, İslam toplumunun temel dinamikleri olan zekat, sadaka ve karz-ı hasen gibi prensiplerden bahsetmekte, haksızlık ve sömürünün olmadığı bir toplum inşa etmek istemektedir.

Kur'an-ı Kerim, daha önce ifade ettiğimiz gibi, toplumda kök salmış problemleri yasaklarken takip ettiği metodu faiz yasağında da uygulamıştır. Yani insanları alıştıra alıştıra, tıpkı içki yasağında olduğu gibi tedrici bir yol izlemiştir.

¹⁵ Al-i İmran, 3/130

Şimdi sırasıyla faizle ilgili olarak nazil olan âyetleri, illet bağlamında fakat fıkıh kitaplarındaki illet anlayışından bağımsız bir tarzda irdelemeye çalışalım.

Kur'an-ı Kerim karşılıklı alışverişi ve ticareti bazı kayıtlarla helal kılmıştır. Bu arada haksız kazancın her türlüünü yasaklamış ve karşısında durmuştur. Allah şöyle buyurmaktadır:

“Ey iman edenler! Karşılıklı rıza olmaksızın mallarınızı batıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda yemeyin.”¹⁶

Bir başka âyette de şöyle buyurmaktadır:

“Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin”¹⁷

Kur'an-ı Kerim'in haksız ve batıl yol olarak kabul ettiği yollardan birisi de şüphesiz ki, faiz yoluyla elde edilen gelirlerdir. Dolayısıyla her hangi bir kazancın helal ve temiz olabilmesi için; şer'i ölçüler içerisinde bir ticaret ve bu ticarete karşılıklı rızanın gerçekleşmesi gerekmektedir. Bununla hem Allah'ın rızası hem de kulların hoşnutluğu gerçekleşecek ve hem kendi fitratıyla hem çevresiyle uyumlu fertlerden oluşan huzurlu bir toplum ortaya çıkacaktır. Bu iki ilkeye aykırı olarak ortaya çıkan bütün alış-veriş ve ticaret şekilleri, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle haksız kazanç ve batıldır.

Faiz'in de bir alışveriş ve ticaret olduğu doğrudur, fakat şer'i ölçüler içerisinde ve Allah'ın razı olduğu bir ticaret şekli değildir. Hatta kulların rızasından sözedilebilir, fakat iman etmiş olan bir toplumun rızasını aşan veya rızasının üstünde olması gereken Allah'ın rızasından sözedilemez:

“Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resulü'ne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”¹⁸

“Hayır! Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiç bir sıkıntı duymaksızın, tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.”¹⁹

¹⁶ Nisa, 4/29

¹⁷ Bakara, 2/188

¹⁸ Ahzab, 33/36

Bir alış-veriş veya ticaret, şer'i ölçüler dahilinde olsa bile, karşılıklı rıza olmadıktan sonra yine batıldır. Çünkü Kur'an hayatı tek taraflı olarak değerlendirmez, kulların ahiret maslahatlarını dikkate aldığı gibi dünya maslahatlarını da ihmal etmez. Kulların iradelerini dikkate alarak dünya saadetini, Allah'ın üstün iradesini de dikkate alarak ahiret saadetlerini temin etmeye çalışır.

İslam'ın genel olarak önerdiği ticaret ilkelerini özetledikten sonra Kur'an-ı Kerim'de faizle ilgili ayetlerin tahliline geçelim.

Rum, 39. Âyet : Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerim faiz yasağında tedrici bir metod izlemiştir. Öyle anlaşılıyor ki, faiz yasağının ilk aşaması, inanç ve ahlaki ilkelerin ağırlıkta olduğu risaletin Mekke döneminde gerçekleşmiştir.

Allah (c.c.), Mekke'de nazil olan Rum Suresi, 39. âyetinde, dini ve insani meziyetlerle donatılmış, kalpleri inanç ve ahlak ilkeleriyle güzelleşmiş, faizsiz bir toplum oluşturmak için ilk adımını atmış olmaktadır. Bu anlamda, Allah'ın sosyal hastalıkları tedavi yöntemi çok manidardır. Aynı yöntem içki yasağında da uygulanmıştır. Bu tür hastalıkların kökünü kazımaya çalışırken, herşeyden önce kalplerin yumuşatılması ve o alışkanlığı terketmeye hazır hale gelmesini istemektedir. Faiz yasağının ilk aşamasında bile buna riâyet edilmiş ve bu âyetten önce mal ve rızıkın gerçek sahibinin Allah olduğu ve eldeki maldan fakir ve kimsesizlerin haklarının ödenmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁰

Özetle; Mal ve servetin gerçek sahibi Allah'tır. Mal ve servet insanlara Allah'ın bir emanetidir. Mümin bir toplum, emanet sahibine ihanette bulunmamalıdır. Bu emanette akrabanın, yoksulun ve yolda kalmışın hakkı vardır ve hakların sahiplerine ödenmesi gerekmektedir. Faiz geliri Allah'ın hoşnut olmadığı bir gelirdir ve ne sevap bakımından ne de mal bakımından bereketlenir. Faizin karşısında Allah'ın ikame etmek istediği sosyal müessese zekat kurumudur ve zekat, Allah'ın indinde hem sevap hem mal bakımından bereketlenir ve çoğalır.

Nisa 4/161. Âyet: Medine'de nazil olan bu âyet, faiz yasağının ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Allah (c.c.),Yahudilere gönderme yapmak suretiyle, İslam toplumunu

¹⁹ Nisa, 4/65

²⁰ Rum, 30/37

düşündürmeye ve ibret almaya teşvik etmektedir. Bu âyete geçmeden önce, Yahudiler ve Hıristiyanlar için faiz yasağıyla ilgili diğer âyetlere bakalım:

“Andolsun ki Allah, İsrailoğulları’ndan söz almıştı. İçlerinden on iki de başkan göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekatı verir, Peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah’a güzel borç verirseniz, andolsun ki, sizin günahlarınızı örterim ve sizi zemininde ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr yolunu tutarsa doğru yoldan sapmış olur. Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler) Kendilerine öğretilen ahkâmın (Tevrat’ın) önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”²¹

Bu âyetlerde açıkça Yahudilerin sorumlu tutuldukları bazı hususlar zikredilmiştir. Bunların başında, Kur’an-ı Kerim’de sürekli faizin alternatifi ve karşıtı olarak zikredilen zekat ve karz-ı hasen gelmektedir. Ayrıca Hıristiyanların da bu hususlardan sorumlu tutulduklarını, bundan sonraki âyetten dolaylı olarak anlamaktayız:

“Biz Hıristiyanlarıdanız” diyenlerden de kesin sözlerini almıştık. Ama onlar da kendilerine zikredilen (verilen emirlerin veya Kitab’ın) önemli bir bölümünü unuttular. Bu sebeple kıyamete kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık. Yakında Allah onlara yaptıklarını haber verecektir.”²²

Burada geçen “Misak (kesin söz) ”ın içeriği, Yahudilerle ilgili âyette açıkça zikredildiği halde, Hıristiyanlarla ilgili âyette içerikle ilgili bir detay olmamakla birlikte, Yahudiler’in sorumlu tutuldukları hususlardan hemen sonra gelmesi ve iki din mensubunun da sözü edilen emirlere sadık kalmamalarına vurgu yapılmış olması, Hıristiyanların da aynı veya onlara yakın hususlardan sorumlu tutulduklarını göstermektedir. Nitekim bu âyetin akabinde iki din mensuplarına da aynı hitap yapılmıştır:

²¹ Maide, 5/12,13

²² Maide, 5/14

“Ey ehl-i Kitap! Resulümüz size Kitap’tan gizlemekte olduğunuz bir çok şeyi açıklamak üzere geldi; Bir çok kusurunuzu da affediyor. Gerçekten size Allah’tan bir nur, apaçık bir kitap geldi.”²³

Nihâyet, Yahudilere faizin yasaklandığını ve Allah’ın bu emrini ihlal ettiklerini açıkça ifade eden âyet de şöyledir:

“Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, onlara yasaklandığı halde faizi almaları ve haksız yollar ile insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine (daha önce) helal kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık; ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık”²⁴ Bu âyetten hemen sonra da zekata vurgu yapmış olması dikkat çekicidir:

“Fakat içlerinde ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekatı verenler, Allah’a ve ahiret gününe iman edenler var ya; işte onlara pek yakında büyük mükafat vereceğiz”²⁵

Bu, içki yasağının ikinci aşamasını oluşturan “Sana içki ve kumardan sorarlar: De ki; İkisinde büyük kötülük ve insanlar için bir takım faydalar da vardır”²⁶ âyetine benzemektedir.

Bu âyetler ışığında şu sonuçlara varmamız mümkündür:

- Allah, haksız kazancın her türlüünü ve faizi Yahudi ve Hıristiyanlara da yasaklamış ve bu yasaklarını ihlal etmeyeceklerine dair onlardan misak (söz) almıştır.

- Allah, faiz ve haksız kazanç yerine onlara zekat ve karz-ı hasen gibi Allah’ın razı olacağı alternatifleri önermiştir.

- Yahudi ve Hıristiyanlar Allah’a verdikleri sözde durmamış, kitaplarını tahrif etmiş, batıl yollarla insanların mallarını yemek suretiyle zulmetmiş ve yasağa rağmen faizle amel etmişlerdir.

- Buna karşılık Allah onları lanetlemiş ve cezalandırmıştır.

²³ Maide, 5/15

²⁴ Nisa, 4/160,161

²⁵ Nisa, 4/162

²⁶ Nisa,4/43

- İman edip salih amel işleyen, faizi terkeden ve zekatını veren ehl-i Kitap müminlerle kardeştir.

Al-i İmran, 3/130.Âyet: “Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”²⁷

Medine’de nazil olan bu âyet, faiz yasağının üçüncü aşamasını oluşturmaktadır. Daha önce dolaylı bir şekilde faizden hoşlanmadığını ve Yahudilere yasaklandığı halde faiz almaları neticesinde onları cezalandırdığını belirtmek suretiyle müminleri düşünmeye ve ibret almaya teşvik eden Allah (c.c.), bu aşamada hitabını doğrudan müminlere yöneltmektedir. Bu âyetle faiz açık ve net bir şekilde yasaklandığı halde, sosyal hastalıkları tedavide takip edilen tedric gereği, bu aşamada vurgu yapılan ve yasaklanan faiz türü, cahiliyye döneminde çok yaygın olan ve vade dolduktan sonra borcun ödenmemesi durumunda katlanarak çoğalan “fahiş faiz”dir. Yani bu aşamada yasak henüz külli değil, cüz’idir.

Bu, içki yasağındaki aşamalardan “*Ey iman edenler! ne söylediğinizi bilinceye kadar sarhoşken namaza yaklaşmayın*”²⁸ âyetine benzemektedir. Bu aşamada içki yasağı namaz vakitleriyle sınırlandırılmış, daha sonra külli ve kesin yasak gelmiştir.

Âyette geçen “Ed’afen muda’afeten (Kat kat olarak)” ifadesi, yasaklanan faiz için ne bir kayıt (sınırlama) ne de bir şarttır. Burada cahiliyye döneminde yaygın olan faiz işleminin bir tasviri sözkonusudur. Dolayısıyla “İslam’da yasaklanan faiz sadece katlanarak çoğalan faizdir” görüşü hem ilmi gerçeklere hem âyetin nüzul sebebine hem de Kur’an-ı Kerim’in tedric anlayışına aykırıdır. İçkinin azı, çoğu haram olduğu gibi faizin de azı, çoğu haramdır. İçki yasağını sadece “namaz vakitleriyle sınırlandırmak” dini gerçeklere ne kadar aykırı ise, faizi de sadece “katlanarak çoğalan” niteliği ile sınırlandırmak ve faizin belli az bir yüzdesine cevaz vermek de bir o kadar dini ve ilmi gerçeklere aykırı ve Allah’ın hükmünü dolaylı tahriftir.

Bakara, 2/275.vd. Âyetler: Bu âyetin tahliline geçmeden, önce mal ve servetin nasıl değerlendirilmesi ve harcanması gerektiği hususundaki ilkeleri içeren ve bir açıdan İslam’ın faize karşı tutumunun temel felsefesini ortaya koyan âyetleri

²⁷ Al-i İmran, 3/130)

²⁸ Nisa, 4/43

irdeleyelim. Bu âyetlerin, faizi kesin ve külli bir şekilde yasaklayan bu âyetten hemen önce gelmeleri dikkat çekici olup, İslam'ın mal siyasetinin de bir göstergesi mesabesindeirler.

“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lutfü geniştir, o her şeyi bilir”²⁹

Bu âyetten sonraki âyetlerde Allah yolundaki infakın niteliğinden bahsetmiş ve başa kakmayı yerdikten sonra, Allah yolundaki infakı bir başka örnekle şöyle izah etmektedir:

“Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir) Allah yaptıklarınızı görmektedir.”³⁰

Allah (c.c.) sonraki âyetlerde infakın gizli yapılmasından ve iffetli fakirlerin faziletinden bahsettikten sonra şöyle devam etmektedir:

“Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler var ya, onların mükafatları Allah'ın katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler.”³¹

Mal ve servetin Allah'ın rızası doğrultusunda nasıl değerlendirilmesi gerektiğini açıklayan Allah (c.c.), nefisleri bu şekilde terbiye ettikten sonra, etkileyici bir üslupla faizi kesin, net ifadelerle ve külli bir şekilde yasaklamıştır:

“Faiz yiyenler, ancak şeytan dokunuşunun sersemlettiği kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu böyledir, çünkü onlar, “Zaten ticaret de faiz gibidir” derler. Halbuki Allah ticareti helal faizi haram kıldı. Bundan sonra kime Rabb'inden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişteki kendisinedir, onun işi Allah'a aittir. Ama kim geri dönerse işte onlar cehennemliktir, onlar orada devamlı kalırlar.”³²

²⁹ Bakara, 2/261

³⁰ Bakara, 2/265

³¹ Bakara, 2/274

³² Bakara, 2/275

“Allah faizi tüketir (faiz malının bereketini giderir) sadakaları ise bereketlendirir. Ve Allah hiç bir nankör günahkarı sevmez.”³³

“İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekat verenler var ya, onların mükafatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler.”³⁴

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terkedin.”

“Şâyet faiz (hakkındaki emirleri) yerine getirmezseniz, Allah ve Resulü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, anaparanız sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz”³⁵

Bu kesin ifadelerden sonra genelde faize konu olan borç ve borçluya sağlanması gereken kolaylık hususunda Allah(c.c.) mümin toplumun tavrını şöyle ifade etmektedir:

“Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Ama borcu bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır, keşke bilseniz!”³⁶

Bu âyetlerden şu sonuçlara varıyoruz:

- Allah için ve Allah’ın istediği yerlere sarfedilen mal, Allah nezdinde kat kat bereketlenir ve sahibinin dünya ve ahiret kurtuluşuna vesile olur.

- Allah, alış-veriş ve ticareti helal faizi ise haram kılmıştır.

- Bu kesin yasaktan sonra iman edenlerin, faizli muamelelerde bulunmamaları ve her türlü faizli işlemi terketmeleri gerekmektedir. Aksi taktirde Allah ve Resulü’ne karşı bir savaş içinde olurlar ve ahirette de onların varacağı yer cehennemdir.

- Müminlerin en bariz vasfı karşılıksız infak olan zekat, sadaka vb. hususlardır. Allah aslında bunları bereketlendirir, faiz gelirini ise yokeder.

³³ Bakara, 2/276

³⁴ Bakara, 2/277

³⁵ Bakara, 2/278

³⁶ Bakara, 2/280

- Bir borç ilişkisinde mümin'in özelliği, faiz yoluyla borçluyu sömürmek ve onu sıkıntıya sokmak değil, bilakis borcun edasında kolaylık sağlamak hatta zekata mahsuben ya da sadaka olarak borcu tamamen affetmektir.

- Yine bir borç ilişkisinde, sadece borca konu olan anapara geri ödenir. Anaparaya ilave edilen yada şart koşulan az veya çok bütün değerler faiz kapsamına girer ve haksızlık sebebidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kur'an-ı Kerim'in mal ve servetle ilgili âyetlerini bir bütünlük içerisinde değerlendirdiğimizde, faizin yasaklanma illetinin temel dinamiklerini ortaya çıkarmak için esaslı bilgilere ulaşmak ve bu bilgilerden genel ilke ve prensipleri tesbit etmek zor değildir.

Kur'an'a göre malın gerçek sahibi Allah'tır. Yeryüzündeki imtihan süreci çerçevesinde mal ve servet, insanlara Allah'ın bir emaneti olarak bırakılmıştır. Hatta yeryüzündeki imtihan sürecinin en önemli unsurlarından biri mal ve servettir. Zira mal ve servet nefislere güzel gösterilmiş hırs, tamah ve bencillik gibi hususlar çok az insanın iman ve teslimiyetle kurtulabildiği hastalıklardır. Üstelik şeytan insanları fakirlikle korkutmakta, servet biriktirmeyi ve bencilliği teşvik etmektedir.

Bu durumda iki farklı insan ve iki farklı toplum ortaya çıkmaktadır:

Allah'a ve Peygamberine icabet edip, Allah'ın kendisine emanet olarak bıraktığı fani mal ve serveti onun koyduğu ilkeler doğrultusunda kazanan ve gerçek sahibinin rızası istikametinde değerlendiren, malı Allah'a karşı azgınlık ve isyan vasıtası kılmayan, Allah'ın iradesine teslim olmuş mümin fert/toplum. Bu toplumu oluşturan fertlerin bariz özelliği hırs, tamah ve bencillik ile malı biriktirip mala tapmamak, aksine emanete riâyet ederek diğer muhtaç kimselerin hukukunu korumak, sosyal yardımlaşma ve dayanışma yarışında geri kalmamak, bilakis öncülük etmektir. Bu toplum düzeninde değişik şekilleriyle sümürü, faiz, gasp, rüşvet, ihtikâr ve hırsızlık yoktur.

Bu toplum düzeninde sosyal yardımlaşma, Allah ve Resulü'ne icabetin gereğidir. Bu toplumun fertleri arasındaki ilişki karşılıklı çıkar ilişkisi değildir. Bilakis bu ilişkinin temelinde Allah korkusu ve rızası, ahiret bilinci ve sorumluluğu yatmaktadır.

Mümin toplumun sosyal dayanışma kurumlarının başında mali bir ibadet olarak bilinen zekat gelmektedir. Bu vergi, Allah'ın bir hakkı olarak, İslam toplumunda refah seviyesi düşük olan kimselerin hakkıdır. Bununla sosyal hayattaki dengeler oturur, fakir-zengin arasındaki uçurumlar kapatılır, muhtaçlardan gelmesi muhtemel haset ve kıskançlık asgariye indirilmiş olur. Zekat müessesesiyle hem zekat verenin hem de toplumdaki diğer muhtaç insanların malları bereketlenir. Bunun yanında Allah'ın teşvik ettiği sadaka ve Allah yolundaki diğer gönüllü infak hizmetleri İslam toplumunun sosyal dayanışma öncelikleri arasında mütalaa edilir. Bunların yanında toplum içindeki borç ilişkileri ile ilgili prensipler de İslam toplumunu diğer toplumlardan ayıran en önemli hususlardandır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Kur-'an-ı Kerim'in bir çok yerinde teşvik edilen karz-ı hasen, faizin alternatifi ve zıttı olarak sunulmaktadır. Zira Allah'ın emanetini bir çıkar ve sömürü aracı olarak kullanıp, ferdi veya toplumsal bir ihtiyacı gidermek üzere borca başvuran muhtaç veya müteşebbislerden faiz almak için bir vesile kılmak Allah'ın emanetine ihanet, mal ve servetin varlık sebebine aykırıdır. Onun için Allah faizi sert ifadelerle yasaklamış ve faizcilere karşı savaş ilan etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in ikinci fert/toplum tasviri ise bunun tam karşısında olan, iman ve teslimiyet nimetlerinden yoksun, şeytan çarpması sonucu kendi benliğini kaybetmiş, mal ve serveti Allah'a isyan vasıtası kılmış, bencillik, hırs, tamah ve ikiyüzlülükle malül cahiliyye toplumdur. Bu toplumun en bariz vasfı çıkarıcılık, bencillik, faizcilik ve sömürüdür. Bu toplumun hayata bakış açısı materyalist ve pragmatisttir. Bu toplumda sadece benliği tatmin için mal ve servet biriktirilir, diğer insanların hukukuna riâyet edilmez. Çünkü bu toplumda Allah korkusu ve ahiret endişesi yoktur.

Bu açıklamalardan sonra, Kur'an-ı Kerim'de faizin yasaklanma illeti hususunda şu sonuca varmamız mümkündür:

“Bir mübadele veya borç ilişkisinde cinsi, türü ve ölçüsü ne olursa olsun, ana mal/paraya ek olarak, karşı taraftan veya borçludan menfaat sağlamaya yönelik bütün haksız ve batıl yollar faiz ve faizin illetidir ”

Dikkat edilirse Kur'an'daki ifadeler genel olup, illet hususunda herhangi bir sınırlama yoktur. Dolayısıyla Fıkıhçıların, değişik illet tesbitinde bulunurken cins ve

ölçü birliği, gıda maddesi olma ve ölçülme ile tartılma gibi kayıtlardan bahsetmiş olmaları, illet tesbitinde Kur'an-ı Kerim'in genel ilkelerinin baz alınmadığını, faizle ilgili Ubade ve Ebu Said'in rivâyet ettikleri "Altı eşya hadisi" olarak meşhur olan sadece bir hadisi baz aldıklarını göstermektedir. Her mezhep bu hadisi kendi açısından ve içinde bulunduğu sosyo/kültürel şartları dikkate alarak farklı yorumlamış ve değişik illet anlayışları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Kur'an ve hatta Sünnet'in herhangi bir açık kaydı olmadan, bazılarına göre faiz olan bir işlem diğer bazılarına göre sıradan bir ticaret ve alışveriştir. Bu anlamda zihinler karışmış, Kur'an'da açık ve net bir şekilde yasaklanan faiz gerçeğini kalın bir toz bulutu kaplamıştır.

Böyle bir ortamda yapılması gereken muhtelif ve karmaşık iktisadi olguların hakim olduğu değişen ve gelişen dünya şartlarına uygun bir faiz gerçeğinden yola çıkarak hareket etmek ve İslam'ın sunduğu toplum modelini inşaya kadir bir bakış açısı oluşturmaktır. Aksi halde yüzlerce yıl öncesinin argumanlarını aşma ve yeni ufuklara açılma imkanımız olamayacaktır. Kur'an ve Sünnet'in genel ilke ve prensiplerinden yola çıkarak günümüz iktisadi buhranlarına adil ve kuşatıcı bir çok çözüm bulma imkanımız ve kültürel mirasımız ortada iken, lüzumsuz ve faydasız bir takım tartışmalarla enerji sarfetmek ne müslüman toplumlara ne de insanlığa herhangi bir fayda sağlar.

Ekonomik ve sosyal adaletsizliğin toplumları kemirdiği bir ortamda faizin illeti çevresinde fıkıh kitaplarını dolduran muhtelif görüşler kendi içinde bile bir bütünlük oluşturamamış bir hukuk formu görüntüsü yanında sorunlara çözüm bulma noktasında da olumlu katkı sağlamaktan çok uzak olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde tezahür eden bir ilim anlayışının da üretken ve yapıcı olamayacağı açıktır. İslam dünyasının yeniden silkinmesi ve dünya milletlerine ilim, irfan ve medeniyette tekrar öncülük etmesi için beyinlerde bu ilmi devrim elzemdir.

Dünya bankası ve IMF gibi bir çok evrensel finans ve kredi kuruluşları para ve faiz silahlarıyla bir çok İslam ülkesini bilinçli bir şekilde nefes alamaz hale getirmişken, bazı ifadelerden yola çıkarak faizin niteliği, kapsamı, yer ve zamanı gibi hususların uzun bir müddet tartışma konusu olarak kalmasının insanlığa faydalı olmadığı açıktır.

Nitekim bütün bu ihtilaflar aşağıda görüleceği gibi herhangi bir sonuca bağlanmadan devam etmektedir.

Bu husus hadislerde illet bölümünde tekrar işlenecektir.

B. SÜNNET'TE FAİZ'İN İLLETİ

Allah Resulü'nün Kur'an'da mücmel veya kapalı olarak zikredilen hükümleri söz, fiil veya takrirleyle beyan ettiği, bazen Kur'an'da bulunmayan bir takım ahkamı vaz'ettiği İslam alimleri tarafından bilinen ve tartışmasız kabul edilen bir gerçektir. Bununla ilgili olarak namaz, zekat, hac ve oruç gibi İslam'ın temel ilkelerinin biçim, miktar ve zaman detayları örnek gösterilebileceği gibi, toplum ve ekonomik hayatla ilgili bir çok husus da bu kapsamda değerlendirilebilir. Şüphesiz Allah Resulü'nün beyan ettiği hükümlerden birisi de faiz problemidir. Hadislerde faiz çok titiz bir şekilde ele alınmış ve ciddi bir değerlendirmeye konu olmuştur.

Cahiliyye döneminde bile haksız ve çirkin bir kazanç olduğu inkâr edilmeyen faiz geliriyle ilgili ahlaki hadisleri şöyle özetlememiz mümkündür:

Allah Resulü ümmetini bekleyen tehlikelerden birinin faiz tehlikesi olduğunu, bu tehlikenin yaygınlaşıp ister istemez herkese bulaşacağını, o zaman helal ve haramın karışacağını bilirterek, bu kötülüğe hizmet eden herkesi lanetlemiş ve en ufak bir faiz gelirinin müteaddid zinalardan daha kötü sonuçlar doğuracağını beyan ederek bu tehlikenin büyüklüğüne işaret etmiş ve faizi helak edici hususların başında zikretmiştir.

Nihâyet Veda Haccında, herhangi bir kayıt koymaksızın bütün faiz alacaklarını geçersiz kılmış ve Kur'an-ı Kerim'in ifadelerine vurgu yaparak:

“Size yalnız anaparanız vardır. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olursunuz” buyurmuştur.

Hadislerde faiz geliri, bütün yönleriyle olumsuz değerlendirilmiş ve Kur'an'da olduğu gibi bu hususta çok sert ifadeler kullanılmıştır. Faizle ilgili ahlaki hadislerdeki ifadelerin, hem üslub hem mana bakımından Kur'an'ın üslub ve mana bütünlüğü ile örtüştüğünü görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi bu tür hadislerde de herhangi bir kayda gidilmeden, hangi cins mallarda ve hangi miktarlarda olursa olsun faizin bütün çeşitleri çirkin ve kötü bir kazanç olarak değerlendirilmiştir.

Buradan hareketle hadislerdeki faiz'in yasaklanma illeti ile Kur'an'daki faiz'in yasaklanma illetinin bir bütünlük arzettiğini ifade etmek mümkündür.

Aslında Kur'an'da genel ilke ve prensiplerle yasaklanan faiz, Sünnet'te o günün şartlarına göre somut ifadeler ve örneklerle izah edilmiştir. Dolayısıyla daha önce bilinen ve Kur'an'da yasaklanan nesie faizine ek olarak Sünnetle yasaklandığı ifade edilen fazlalık faizini bu bütünlük içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

“Bir satış akdinde, cinslerin bir olması halinde şer'i ölçü üzerinden bir malın aynı fazlalıkla geri vermek” şeklinde tanımlanan fazlalık veya fark faizi, aslında ikinci bir faiz türü değildir. Bu anlamda İslam'da iki türlü faiz şeklinden söz edilemez. Kur'an'da bütün çeşitleriyle faiz yasaklanmış, Allah Resulü de görevi olduğu vech ile faizin niteliğini beyan etmiştir.

Herhangi bir mübadele veya borç ilişkisinde “eşitlik” unsuru faizle ilgili hadislerinin üzerinde çok durduğu hususların başında gelmektedir. Ör. yukarıda zikrettiğimiz ve Ebu Said el-Hudri, Ubade b.es-Samit ile Ebu Hureyre'nin rivâyet ettiği hadislerde Allah Resulü, tıpa tıp ve elden ele olmadıkça hemcinslerin mübadeleye konu olamayacaklarını, cinslerin değişmesi durumunda ise istenen şekilde mübadele edilebileceğini beyan ile bu gerçeği dile getirmektedir. Bu durum altın ve gümüş gibi değerli madenlerde olduğu gibi, günlük hayatta kullanılan ve ihtiyaç gideren bütün mallarda da geçerlidir.

Faizle ilgili hadislerden yola çıkarak faizin illeti bağlamında şu sonuçlara varmak mümkündür:

a.Cinsleri bir olan malların mübadele edilmesi durumunda her iki karşılığın da denk ve peşin olması gerekir. Zira bu durumda olası bir fazlalığın faiz olacağı aşikârdır. Bu durumdaki vadeli mübadelenin yasaklanma sebebi de, vadeli karşılığın değerinde meydana gelmesi muhtemel düşme veya yükselmeye bağlı olarak kalpleri tatmin etmek ve faiz şüphesinden uzaklaştırmaktır. Bundan dolayı Sünnetle yasaklandığı ifade edilen fazlalık faizinin ortaya çıkma illeti, Kur'an'da yasaklanan “nesie faizine kıyasen ve seddu'z-zera'i” kabilinden olduğu söylenmektedir.

b.Cinslerin bir olması halinde mübadeleye konu olan malların tür veya kalitesinin farklı oluşu durumu değiştirmez. Zira insanlara ve şartlara göre değişken

olan bir durum sözkonusudur ki, belirsizliğe ve farklı değerlendirmelere mahal verilmemiştir.

c. Mübadeleye konu olan malların cinslerinin değişmesi durumunda yine vade caiz olmamakla birlikte, malın cinsine bağlı olarak herhangi birindeki fazlalık caizdir. Aslında burada da farklı cinslerin değerlerinin denkleştirilmesi sözkonusudur. Cinsler farklı olunca vadenin yasaklanma illeti ise -en doğrusunu Allah bilir- yukarıda ifade ettiğimiz sebepten dolayıdır. Ayrıca Allah Resülü malın mal ile takası yerine ihtiyaç duyulan malların temin edilmesinde, para (altın ve gümüş, dinar ve dirhem)'nın ölçü alınmasını teşvik ettiği ve malın mal ile mübadelesine son vermek ve buna götüren yolları kapatmak, en azından zorlaştırmak istediği anlaşılmaktadır. Yukardaki Ebu Said'in rivâyet ettiği hadiste bu açıkça görülmektedir. Hz.Bilal'in elindeki güzel hurmaları gören Hz.Peygamber, bunları nereden getirdiğini sorması üzerine Hz.Bilal:

“Elimizdeki kötü hurmaların iki ölçөгüne karşılık bunlardan bir ölçek aldım” demişti. Bunun üzerine Allah Resülü:

“Eyvah, faizin ta kendisi. Böyle yapma, elindeki hurmaları sat, ondan sonra istediğini al” diye buyurdu.

d. Faizin yasaklanma illetinin tesbiti sadedinde Allah Rasulü, Kur'an'ın faizle ilgili genel ilke ve prensiplerini o günkü şartlara göre bazı örneklerle somutlaştırdığı, bununla da hem tebliğ hem de beyan vazifesini yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla Cumhur fukahanın kabul ettiği vech ile faiz, hadislerde geçen altı maddeye munhasır olmadığı gibi, bu maddelerin bazı özelliklerine bakarak faiz kapsamını daraltmak da Allah ve Resülü'nün maksadına aykırıdır. Zira mutlak olarak zulüm ve haksızlığa yol açan faiz muamelesi, değer taşıyan ve toplumda ihtiyaç duyulan bütün her şeyi kapsayacak şekilde, mutlak olarak yasaklandığı halde, bazı maddelerin bundan ayrı değerlendirilmesi teşri'in genel ilkelerine aykırı olduğu gibi, somut ve açık dellillerden de yoksun bir anlayıştır. Aynı zamanda bu anlayış, faizi sadece hadislerde zikri geçen altı maddeyle sınırlandıran Zahirilerin anlayışının biraz daha genişletilmiş şeklinden başka bir şey değildir. Çünkü Zahiriler, hadisin zahirinden hareketle bu sonuca vardıkları halde, kıyas ve mekasıdı kabul ettiklerini söyleyen diğer

mezhepler de bazı zorlama kayıt ve sınırlamalardan hareketle bu sonuca varmışlardır. Yani metod farklı olduğu halde mantık ve sevkedici düşünce aynıdır.

Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'in faizle ilgili âyetlerinden yola çıkarak tesbit ettiğimiz faizin yasaklanma illeti, Sünnet'te de aynıdır. Zira aksi düşünülemez. Ayrıca Sünnet'in yasakladığı faiz türü farklı ve Kur'an'ın temas etmediği bir faiz türü değildir. Kur'an-ı Kerim'de peşin veya veresiye bütün çeşitleriyle faiz yasaklanmış, Sünnet ise bunları bazı örneklerle açıklamıştır.

Şafii fakihlerinden Maverdi de bu hususta şöyle demektedir:

“Kur'an-ı Kerim'le haramlığı sabit olan faiz hususunda alimler iki görüş beyan etmişlerdir:

Bir kısım alimlere göre K.Kerim'deki faiz yasağı mücmel olup sünnetle izah edilmiştir. Bu anlamda Sünnetin faizle ilgili olarak getirdiği bütün hükümler Kur'an'ın mücmelini izah etmekten başka bir şey değildir. Bu peşin veya veresiye bütün hususları kapsamaktadır.

İslam alimlerinden başka bir gruba göre ise K.Kerim'deki faiz yasağı sadece cahiliyye döneminde bilinen nesie (vade) faizini kapsamaktadır. Peşin mallardaki faiz yasağı ise Sünnetle sabit olmuştur.”³⁷

Bu görüşlerden tercihimiz şüphesiz daha önce ifade ettiğimiz gibi birinci görüştür.

C. KLASİK FIKIH LİTERATÜRÜNDE FAİZİN İLLETİ

1- Faizin İletti olmadığını Savunanlar

a. Zahiriye Mezhebi

Bu mezheb temelde kıyası kabul etmemektedir. Dolayısıyla faizle ilgili âyet ve hadislerin kapsamını illet bağlamında genişletmemiş ve sadece nasslarda geçen hususları faiz kapsamına almakla yetinmiştir. İbn Hazm (ö.456/1063), Muhalla adlı eserinde şöyle demektedir:

³⁷ en-Nevevi, Ebi Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, Kitab el-Mecmu', Daru'l-İhya et-Turas el-Arabi, IX, 486

“Faiz peşin, veresiye alım-satımda (selem) ve borçta olur. Peşin ve veresiye alım-satım yalnız altı şeyde tahakkuk eder. Bunlar hurma, buğday, arpa, tuz, altın ve gümüşdür. Her türlü malın borçlanmasında faiz olabilir. Borçlunun daha fazla, daha az ya da başka bir cinsten ödemedede bulunması şartıyla her hangi bir şeyi borç vermek asla caiz değildir. Ancak borç olarak verdiği malın cinsinden ve borç olarak verdiği kadarını verebilirsin.”³⁸

b. Osman el-Betti (ö.45/760)

Kıyas’ı kabul eden eski fakihlerden Osman el-Betti, kıyası faiz hususunda uygulamaktan kaçınmıştır. Zira ona göre kıyasın esası olan âyet veya hadislerin belirttiği hükmün bir illete dayalı olduğuna dair delil yoktur.

Ayrıca Katade (ö.117/705), Tavus (ö.106/724), Mesruk ve Şa’bi ile Hanbelilerden İbn Akil’e göre de faizin yalnızca bu altı maddenin peşin veya veresiye mübadelelerinde cereyan ettiği rivâyet edilmiştir.³⁹

2- Faizin İleti Olduğunu Kabul Edenler

Şüphesiz faizin kapsamını genişletenler buna ulaşmak için kıyasa başvurmuşlardır. Şemsuddin es-Serahsi (ö.977/569), faiz hususunda kıyası işletmenin gereğine değinirken:

“Büyük fakihler kıyasa mani bir delil bulunmadıkça nasslar üzerinde kıyas yapılmasını kabul ederler. Kaldı ki faiz hususunda kıyasın caiz olduğuna dair delil de vardır.” demektedir. Serahsi sünetten bir kaç delil ifade ettikten sonra eşya-ı sitte hadisi ile ilgili olarak şöyle devam etmektedir:

“Sonra hadiste “ribaya konu olan mallar altı tanedir” diye bir kayıt da yoktur. Sadece faizin bu altı maddeyle ilgili hükmü zikredilmiştir. Konu ile ilgili hadislerdeki hükmün illetini bulmaya çalışmak, hadislerde sözü edilen maddelerin hükmünü değiştirmez. Bundan dolayı kıyasa başvuruyoruz. Hadiste özellikle altı maddenin

³⁸ ez-Zahiri, İbn Hazm, el-Muhalla, IX,503

³⁹ Serahsi, Şemsuddin Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed, el-Mebcut, Çağrı yayınları, İstanbul, 1982, II,110

zikredilmesi, o dönemlerde yapılan muamelelerin genellikle zikredilen bu altı madde üzerinden yapılmakta olduğundan dolayıdır.”⁴⁰

a) Hanefi Mezhebine Göre Faizin İletisi

Altın ve Gümüşte Faizin İletisi: Hanefi mezhebine göre altın ve gümüşte faizin iletisi cins, tartı ve ölçü birliğidir. Bu görüş İmamiyye, Hanbeliler ve Zeydilerin de görüşüdür.

Buna göre altın altınla veya gümüş gümüşle mübadele edildiğinde, hem fazlalık faizine hem de nesie faizine engel olmak için bedellerin eşit ve peşin olması gerekir. Bu durumda hiç bir surette bedellerden birindeki fazlalık ya da bedellerden birinin vadeli oluşu caiz değildir. Teslim ve tesellümün eşit ve iki tarafın da bulunacağı satış meclisinde gerçekleşmesi gerekmektedir.

Cinslerin değişmesi durumunda peşin mübadelede bedeller farklı olabilir. On gr.altına karşılık onbeş gr.gümüş peşin olarak mübadele edilebilir. Fakat bu durumda veresiye caiz değildir.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, bir felse iki felse ile mübadelesinin caiz olduğu görüşündedirler. Çünkü bunlar tartı ile değil sayı ile mübadele edilirler, sayı ile mübadele edilen mallarda ise fazlalık faizi cereyan etmez. İmam Muhammed ise teamül ile felslerin altın ve gümüş gibi para oldukları gerçeğinden hareketle bunu caiz görmemiş ve bir felse karşılık iki felse faiz olarak değerlendirmiştir.⁴¹

Diğer Mallarda Faizin İletisi: Hanefi mezhebine göre altın ve gümüş dışındaki mallardaki fazlalık faizinin gerçekleşme iletisi cins ve miktar birliğidir. Yani ölçü ile alınıp satılan mallarda cins ve ölçü birliği, tartı ile alınıp satılan mallarda ise cins ve tartı birliği fazlalık faizinin gerçekleşme illetidir. Bu nitelikleri taşımayan mallarda ise fazlalık faizi cereyan etmez. Dolayısıyla cins ve ölçüleri yada cins ve tartıları aynı olan malların hemcinsleri ile takas edildikleri zaman eşit ve peşin olması gerekir. Buna göre ölçü veya tartı ile alınıp satılan malların kendi cinsleri ile değişiminde bir taraf için şart koşulan fazlalık faizdir.

⁴⁰ Age. II,112

⁴¹ Kasani, Alauddin b.Mesud, Bedai’ü’s-Sanai fi Tertibi’ş-Şera’i, VII,3110

Nesie (vade) faizinin illeti ise fazlalık faizinin illetindeki iki nitelikten birisidir. Bu ya ölçü ve tartı birliği ya da cins birliğidir. Mübadeleye konu olan malda bu iki faiz illetinden yalnızca biri bulunursa mübadelenin peşin olması şartıyla miktarlarının farklı olması caizdir. Yani cins birliği veya ölçü/tartı birliği olan malların her halükârda vadeli satışı caiz değildir.

- Bir kilo ekmeklik buğday ancak bir kilo makarnalık buğday ile peşin olarak mübadele edilebilir. Buğdayların farklı türler olması aynı cins olmalarına engel değildir. On kg.buğdayı bir ay vadeyle yirmi kg. buğday karşılığında satınalmak veya satmak caiz değildir. Çünkü aradaki on kg.lık farkın karşılığı yoktur ve İslam'a göre haksız kazanç olarak değerlendirilmiştir.

- Bir lt. normal benzin ancak bir lt.süper benzinle peşin olarak mübadele edilebilir. Zira hem ölçü birimleri hem de cinsleri aynıdır.

- Bir kg.buğday iki kg.arpa ile peşin olarak mübadele edilebilir. Bu durumda vade caiz değildir. Çünkü cinsleri ayrı olmakla birlikte ölçü birimleri aynıdır. Bu da nesie faizinin tahakkuku için yeterli bir illettir.

- Bir lt.zeytinyağı iki lt.sütle peşin olarak mübadele edilebilir. Zira cinsleri ayrı olmakla birlikte ölçü birimleri aynıdır.

Hanefi mezhebine göre ölçü ve tartı dışındaki ölçü birimleri ile birlikte birimleri arasında ortak bir ölçüden sözedilemeyen kiyemi mallarda fazlalık faizi cereyan etmez. Dolayısıyla sayı ve metre gibi ölçü birimleriyle alınıp satılan mallardaki fazlalık faiz değildir. Ancak cins birliği durumunda mübadelenin peşin yapılması gerekir.Buna göre;

Cins birliğinden dolayı peşin olması şartıyla; On köy yumurtasına karşılık on beş çiftlik yumurtası, bir koyuna karşılık iki koyun, bir dairaye karşılık iki daire, bir halıya karşılık üç halı mübadeleye konu olabilir.

Hanefilerin İlleti Tespit Hususundaki Delilleri: Hanefilerin faizin illetini cins, tartı ve ölçü birliği olarak belirlemelerinde en büyük etken, normal bir alış-verişin sıhhatında bedellerdeki eşitliğin şart koşulmuş olmasıdır. Bu anlamda faizin haram kılınmış olması da karşılığı olmayan bir mal fazlalığının varlığına bağlamışlardır. Bu durumda bedeller arasındaki eşitliği sağlamak için şeklen veya manen benzerliği sağlamak gerekir. Hanefilere göre şeklen benzerlik üzerinde ittifak edilen ölçü veya

tartıdır. Cins ise manen benzerliği gerçekleştirir. Çünkü aynı cinsten olmak birbirine yakınlığı ifade eder. Böyle bir ölçü sadece yiyecek ve içecekler mahsus olamaz. Aksine kireç, kömür gibi cinsi ile satılan bütün keyli ve vezni mallarda da sözkonusu olur.

Hanefilerin Cinsi Belirleme Ölçüleri: Hanefilere göre tür, nitelik ve değerleri farklı bile olsa buğdayların tümü tek cinstir. Aynı şekilde arpa, tuz, hurma, üzüm, kuru üzüm, altın ve gümüş de böyledir. Ayrıca bunların hiç birinde kalite ve işçilik masrafları gibi hususlar dikkate alınmaz. Dolayısıyla bunlardan ölçü ve tartıyla satılan hiç birisinin kendi cinsiyle fazlasına satılması caiz değildir.

Dolayısıyla Hanefi mezhebine göre altın ve gümüş dışındaki mallardaki fazlalık faizinin gerçekleşme illeti cins ve miktar birliğidir. Yani ölçü ile alınıp satılan mallarda cins ve ölçü birliği, tartı ile alınıp satılan mallarda ise cins ve tartı birliği fazlalık faizinin gerçekleşme illetidir. Bu nitelikleri taşımayan mallarda ise fazlalık faizi cereyan etmez. Dolayısıyla cins ve ölçüleri yada cins ve tartıları aynı olan malların hemcinsleri ile takas edildikleri zaman eşit ve peşin olması gerekir. Buna göre ölçü veya tartı ile alınıp satılan malların kendi cinsleri ile değişiminde bir taraf için şart koşulan fazlalık faizdir.

Nesie (vade) faizinin illeti ise fazlalık faizinin illetindeki iki nitelikten birisidir. Bu ya ölçü ve tartı birliği ya da cins birliğidir. Mübadeleye konu olan malda bu iki faiz illetinden yalnızca biri bulunursa mübadelenin peşin olması şartıyla miktarlarının farklı olması caizdir. Yani cins birliği veya ölçü-tartı birliği olan malların her halükârda vadeli satışı caiz değildir.⁴²

b) Maliki Mezhebine Göre Faizin İletisi

Altın ve Gümüşte Faizin İletisi: Maliki mezhebine göre altın ve gümüşte faizin illeti mutlak semeniyet (para olma, nakdilik) ve eşyanın değeri olma özelliğidir. İbn Rüşd bu hususla ilgili olarak şöyle demektedir:

⁴² el Mevsili, el-İhtiyar, II,30

“Altının altınla, gümüşün gümüşle mübadelesinde bedellerden birindeki fazlalığın yasaklanmasındaki illet, bu iki maddenin başlıca para ve tüketim maddelerinin değer ölçüsü olmalarıyla beraber aynı cinsten olmalarıdır.”⁴³

Bu görüşe göre altın ve gümüşte faizin illetiyle ilgili iki hususa vurgu yapılmaktadır:

- Altın ve gümüşün mutlak para olmaları; yani başka hiç bir özellikleri olmasa, sadece para niteliğini taşımaları bu maddelerde faizin cereyan etmesi için yeterli bir sebeptir.

- Altın ve gümüşün eşyaya değer ve fiyat ölçüsü olmaları, bu hususa vurgu yapılmış olması, eşyaya değer ölçüsü olan bütün gerçek ve hükmi paraların altın ve gümüş gibi değerlendirilmelerini, dolayısıyla felslerin ve günümüzdeki kağıt paraların da faiz hususunda bu hükme tabi olmalarını gerektirmektedir. Nitekim İbn Teymiyye bu görüşü destekler mahiyette fetvalarında şöyle demektedir:

“Felsler para oldukları taktirde, bir para diğerine karşılık vadeli olarak satılamaz”⁴⁴

Diğer Mallarda Faizin İleti: Maliki mezhebine göre altın ve gümüş dışındaki mallardaki fazlalık faizinin illeti, bu maddelerin saklanıp depolanabilen gıda maddeleri olmalarıdır (ikhtiyad ve iddihar).

Bu maddelerin gıda maddeleri olmalarının manası, insanın çoğunlukla onlarla bünyesini ayakta tutacak şekilde beslenmesidir. Tahıllar, hurma, kuru üzüm, et, süt gibi gıda maddeleri bunlardandır. Tuz, sirke, soğan, sarımsak, zeytinyağı gibi maddeler de besleyici maddelere lezzet katmalarından dolayı bu kapsamda değerlendirilmiştir.

“Saklanılabilmek” özelliğine sahip olmalarının manası ise mutad bir süre bekletilmekle bozulmamalarıdır. Bu surenin tesbitinde “örf” esas alınmıştır.

Bu niteliklere haiz maddeler kendi sınıfları ile mübadele edildiklerinde, bedellerin eşit ve peşin olması gerekir.

Bu mezhebe göre bu mallardaki nesie faizinin illeti ise bu maddelerin sadece yiyecek oluşlarıdır. Nesie faizinin cereyan etmesi için gıdalanma veya saklanılabilmek

⁴³ İbn Rüşd, Muhammed b.Ahmed b.Muhammed b.Rüşd el-Hafid, Bidâyetü'l-Müctehid, II,107

⁴⁴ İbn Teymiyye, Mecmu'l-Fetava, XXX,472, Riyad, 1383 h.

gibi nitelikler aranmaz. Dolayısıyla nesie faizi kavun, limon, marul, havuç gibi sebzelerde olduğu gibi elma, muz, portakal ve şeftali gibi zamana karşı zayıf dayanma gücüne sahip meyvalarda da gerçekleşir.

Bu maddelerde cinslerin muhtelif olması durumunda fazlalık caiz iken hiç bir durumda kendi aralarındaki vadeli satışları caiz değildir.

Malikileri İletti Tesbit Hususundaki Delilleri: Malikilere göre faizin haram kılınma illeti insanların birbirlerini aldatmalarını önlemek ve mallarını korumaktır. Bu da insanların hayatını sağlayan maddelerde temin edilmesi gerekir ki, bunlar da sözü edilen unsurlarda gerçekleşir. Aynı zamanda Allah Resulü'nün hadiste zikrettiklerinin her biri kendi benzerlerine birer örnek mahiyetindedir. Dolayısıyla bu maddelere kıyas yoluyla pirinç, mısır, kuru üzüm, yumurta, zeytin, zeytin yağı ve baklagiller gibi gıda maddeleri de zikredilebilir.

Malikilerin Cinsleri Tesbit Ölçüleri: İmam Malik cinslerin tesbitinde “benzerlik” ve “menfaat birliği” ölçüsünü esas almıştır. Buna göre;

- Buğday, arpa, sült (kabuksuz bir çeşit arpa) tek sınıf,
- Mısır, akdarı, pirinç tek sınıf,
- Bakla, mercimek, nohut vb.baklagiller de tek sınıf olarak kabul edilmiştir.
- Etlere gelince ona göre;
- Dört ayaklıların etleri bir sınıf,
- Kuşların etleri bir sınıf,
- Balıkların etleri de bir sınıf kabul edilmiştir.

c) Şafii Mezhebine Göre Faizin İletti

Altın ve Gümüşte Faizin İletti: Şafii mezhebine göre altın ve gümüşte faizin illeti semeniyet (para olma) vasfının galip olmasıdır. Hadiste geçen altın ve gümüş, para olma özelliklerinden dolayı faize konu olmuşlardır. Semeniyet vasfının altın ve gümüşte galip olması, diğer paraların bunlara kıyas edilmemesi ve para olma niteliğinin kendi maddelerinden kaynaklanması demektir (cevheriyetu's-semen). Cins oluş özelliği ise diğer para ve ticaret mallarında bulunmamaktadır. Para olma özelliği kendinden kaynaklanmayan diğer itibari paralar altın ve gümüşe kıyas edilemez. Dolayısıyla fels,

bronz, nikel, bakır ve kağıt gibi diğer para çeşitlerinde faiz cereyan etmez. Çünkü bu para çeşitleri değerlerini bizzat kendilerinden değil mensup oldukları ülkenin ekonomik gücünden almaktadırlar. O ülkenin ekonomik gücünün zayıflama ve güçlenmesine bağlı olarak bu tür paralarda da değişiklik olmaktadır.

Şafii mezhebine göre altın ve gümüş aynı zamanda eşyanın da değerinin ölçüsüdür. Fakat Şafii mezhebine göre bu iki maddede faizin illeti –mutemed görüşe göre- semenlerin cins oluşları olup, eşyaya değer oluşları değildir.

Şafii mezhebinde bir başka görüşe göre de felsler ve günümüzde kullanılan kağıt ve madeni paralar artık çoğunlukla eşyanın değeri haline geldiklerinden altın ve gümüş gibi faize konu olmaları gerekir. Bu görüş Hanefi mezhebine de uygun olup halkın ve ilim adamlarının da genel kanaatı bu yöndedir.

Şafii mezhebine göre ister sikke halinde isterse işlenmiş halde olsunlar altın ve gümüşte işçiliğin kıymetine itibar edilmez.⁴⁵

Diğer Maddelerde Faizin İletti: Şafii mezhebine göre hadiste geçen buğday, arpa, hurma ve tuz örnek kabilinden olup insan yiyeceği (tu'm) olmaları sebebiyle faize konu olmuşlardır. Buna göre yiyecek şeylerden maksat çoğunlukla yemek için kullanılan şeylerdir. İster gıda, ister meyve, ister ilaç ve yemekleri ıslah edici olarak kullanılsın fark etmez. Dolayısıyla mat'um (yiyecek) şeyler üç hususu kapsar:

- Temel gıda maddeleri: Buğday, arpa, bakla, pirinç, mısır, nohut, fasulye vb.
- Meyvalar: Hurma, incir, üzüm, kuru üzüm vb.
- Tedavi veya yemeklere lezzet katmak için kullanılan maddeler: Tuz, şeker, baharat ve ilaç olarak kullanılan bitkiler vb.

Buna göre Şafiilerde faizin illetinin “yiyecek oluş” olarak tesbit edilmiş olması kireç, demir, alçı, kum ve bunlara benzer yiyecek olmayan maddelerin faiz kapsamından çıkarılmasını gerektirmiştir. Bunların kendi cinsleriyle fazlalıkla satılmaları caizdir.

⁴⁵ en-Nevevi, Ebi Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, Kitab el-Mecmu', Daru'l-İhya et-Türas el-Arabi, IX, 493

Suyun faize konu olup olmadığı hususunda da Şafii mezhebinde iki görüş vardır: Birinci görüşe göre su da yiyecek olarak değerlendirildiğinden faize konu olması yönündedir. İkinci görüş ise asıl itibariyle mal olarak değerlendirilmeyip mübah oluşu sebebiyle faiz kapsamı dışında olması gerektiği yönündedir. Bu hususta genelde birinci görüşün mezhebe esas olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Şafii mezhebinde esas olan görüşe göre hayvanda, deride ve kemiklerde faiz cereyan etmez. Herhangi bir hayvan başka bir veya daha fazla hayvan karşılığında satılabilir.⁴⁶

Faize konu olan mallarda eşitlik hâcîm ölçüsüyle işlem görenlerde kiloyla, ağırlık ölçüsüyle işlem görenlerde ise tartı ile tesbit edilir. Peygamber döneminde bir malın ağırlık ölçüsü yoksa, bu malın hangi ölçüye göre işlem göreceği Hicaz halkının yaygın adetine göre tesbit edilir. Bu şekilde bir tesbit mümkün değilse akdin yapıldığı bölgenin yaygın örfü dikkate alınır.

Bu mezhebe göre faize konu olan mallar kendi cinsleriyle mübadele edildikleri zaman üç şart aranır.

- Hulul, yani akit esnasında malların hazır olması,
- Mümaselet, yani bedellerin eşit olması,
- Tekabüz, akit yapılan yerden ayrılmadan malların karşılıklı teslimi.

Bu mallarda cinsler farklı olunca mübadelenin sıhhati için iki şart aranır:

- Hulul ve Tekabüz.

Mübadele edilen mallarda faiz illetlerinden ortak bir illet bulunmadığı zaman mübadele istendiği gibi yapılabilir.⁴⁷

Şafiilerin İleti Tespit Delilleri: Şafiiler faizin illetini “yiyecek oluş” olarak tesbit etmelerindeki temel etken Said b.Abdullah’ın Allah Resulü’nden rivâyet ettiği bir hadise dayandırdıkları usul kaidesidir:

“Eğer hüküm muştak olan isme bağlanırsa; bu, ismin kendisinden türetildiği mananın hükmün illetine esas teşkil ettiğine delildir.”

⁴⁶ Age, 494-499

⁴⁷ el-Heysemi, Ahmed b.Hacer, Tuhfetü'l-Muhtac bi şerh'l-Minhac, IV, 273-278

Said b.Abdullah, Allah Resulü'nün şöyle dediğini duyduğunu rivâyet eder:

“Yiyecek şeyler karşılığında yiyecek şeyler alınıp satılır ”

Hadiste geçen “et-Ta’am” tatmak anlamına gelen “et-Ta’mu” kelimesinden türemiştir. O halde bu bütün yiyecekleri kapsar.

Şafiilerin Cinsi Belirleme Ölçüleri: Şafilere göre yaratılış asılları itibariyle isimleri birbirinden farklı olan her şey ve onlardan yapılan mamüller farklı cins olarak kabul edilir.

Buna göre buğday, buğday unu ile arpa ve arpa unu, hurma, hurma sirkesi ile üzüm ve üzüm sirkesi, inek eti, sütü ile koyun veya keçi eti ve sütü, ceviz, ceviz yağı ile badem ve badem yağı asıllarında olduğu gibi birbirlerinden farklı cinslerdir ve fazlalıkla mübadele edilmeleri caizdir.

Kavun, karpuz, hıyar vb.farklı isimlerle anılan yiyecekler değişik cinslerdir. Uçan kuşlar bir cins, perdeli ayaklılar bir cins olduğu gibi bu kuşların yumurtaları da asılları gibi farklı cinslerdir. Aynı hayvandan dahi olsa ciğer, dalak, işkembe vb. etler de farklı cinslerdir. Zira isim ve nitelikleri farklıdır.

d) Hanbeli Mezhebine Göre Faizin İlleti

Bu mezhepte faizin illeti ile ilgili olarak üç rivâyet bulunmaktadır:

Hanefi mezhebine uygun olan görüş bu görüşlerin en meşhurdur. Buna göre cins birliği ile birlikte keylilik veya veznilik faiz illetidir. İster yenecek olsun ister olmasın keyli ve vezni olan her şeyde faiz cereyan eder.

İkinci rivâyet Şafii mezhebine uygun olan görüştür.

Üçüncü rivâyete göre ise altın ve gümüş dışındaki şeylerde illet, keyli veya vezni olması halinde mat’um (yiyecek olmak)tır. Bu görüşe göre ölçülmeyen veya tartılmayan yiyeceklerde faiz cereyan etmez. Dolayısıyla sayıyla satılan kavun, karpuz gibi yiyecek maddeleri ile yiyecek maddesi olmayan demir, kurşun ve kireç gibi maddelerde de faiz cereyan etmez. Bu hususta delil olarak Hz.Peygamberin mürsel olarak rivâyet edilen şu hadisine dayanmaktadırlar:

“Faiz ancak yenen yahut içilen ve kilo ile ölçülen yahut ağırlık ile tartılan şeylerde olur”⁴⁸

Hanbeli mezhebi cinsin tesbiti hususunda Şafiilerin görüşüne uygun görüş beyan etmişlerdir. Yani yaratılış asılları itibariyle isim ve nitelikleri farklı olan herşeyi farklı bir cins olarak kabul etmişlerdir.

e) Şia -İmamiyye Mezhebine Göre Faizin İletisi

Faiz; Tartılan veya ölçülen aynı cinsten iki şeyin müeccel de olsa fazlalıkla mübadelesidir.

Şia-İmamiyye mezhebine göre faiz büyük günahlardan olup haramlığı hususunda şüphe yoktur. Hişam b.Sadık'ın Cafer-i Sadık'tan rivâyet ettiğine göre faizden bir dirhem, mahremle yapılan bir zinadan yetmiş kat daha günahdır.

İmamiyye'nin Cinsi Belirleme Ölçüleri: Özel bir ismin kapsamına giren her şey aynı cinstir. Hurma, kuru üzüm ve et gibi. O halde hurma bütün türleri kapsayan bir cins olduğu gibi kuru üzüm de bütün türlerini kapsayan bir cinstir. Zekatta ayrı ayrı cinsler olarak bilinen buğday ve arpa faiz hususunda meşhur olan görüşe göre aynı cins olarak kabul edilmişlerdir. Zira bu hususta bazı rivâyetler sözkonusudur.

- Etler de hayvanlara tabidirler. O halde koyun ve keçi etleri bir cins, inek ve camışların etleri de bir cinstir.

- Ma'dud (sayı ile alınıp satılan) larda mekruh olmakla beraber faiz olmadığı gibi, baba ile çocuğu arasında da faiz cereyan etmez.

- Devamlı veya geçici evliliklerde karı ile koca arasında da faiz cereyan etmez.

- Köle ile efendisi arasında da faiz yoktur.

- Fazlalığı müslümanın alması kaydı ile - müslüman ile harbi arasında da faiz olmaz. Bu durum darül-İslam'da olabileceği gibi darül-harpte de olabilir. Fakat müslüman ile zimmi arasında faiz cereyan eder.

- İki farklı cinsin alışverişi mutlaka fazlalıkla olacaksa faizden kurtulmanın yolu eksik tarafı bir ilave ile telafi etmektir.

⁴⁸ Darekutni , Sünen, Faiz babı.

- Taze hurmaların kuru hurma ile satışı caiz değildir.

- Aynı şekilde etlerin hemcinsi hayvanlarla satışı caiz değildir. Ama eğer hayvan canlı ise caiz olması kuvvetlidir. Bunun yanında farklı hayvanların etleri hayvan ile satılmasında zakınca yoktur. Mesela inek eti ile koyun fazlalıkla satın alınabilir.

- Suda faiz cereyan etmez. Çünkü satışında ölçülme veya tartılma şartı aranmaz.

İmamiyye'nin Ölçü ve Tartı Hususundaki Görüşü: İmamiyye'ye mezhebine göre Hz.Peygamber döneminde ölçü veya tartıya konu olan mallar bu günde aynı şekilde muamele görecektir. Eğer bu hususta bilgi sahibi olunamıyorsa ilgili yörenin adet ve kültürü ölçü alınır. Değişik yörelere göre değişkenlik varsa her yörenin adeti kendine geçerli olur veya genele göre hareket edilmesinde sakınca yoktur.⁴⁹

İmamiyye'ye Göre Altın, Gümüş ve Parada Faiz: Paranın para ile satışında diğer hususlara ilaveten meclisi terketmeden teslim ve tesellüm şartı vardır. Karşılıklı tesellüm olmadan ayrılırlarsa alışveriş batıl olur. Sadece bir kısmını teslim alırsa alışveriş sadece o kısım ile ilgili geçerli olur.

Tek bir cinsle ilgili alışverişlerde aynı mecliste tekabuz olsa bile fazlalık caiz değildir. Ama alışveriş iki cins arasında ise birinin lehinde oluşan fazlalıkta bir sakınca yoktur.

Gümüş madeni ihtiyaten gümüşle satılmaz. Ama altın karşılığında satılmasında bir sakınca yoktur. Aynı durum altın madeni için de geçerlidir. Altın madeni altınla değil, gümüşle satılsa daha iyi olur.

Çelik ve bakır madeni içinde az oranda gümüş ve altın madeni barındırır da altın ve gümüş ile satılabilir. Zira genele göre hükmedilir.

- Altın veya gümüş ile herhangi bir alışveriş yapıldığında atın ve gümüşün muayyen olması gerekir. Nitelikleri aynı olsa bile başkasının ödenmesi caiz değildir.

- Altın veya gümüşten yapılan malzemeler muayyen ise cinsleri ile fazlalık olmadan satılabilir. Cinsi dışındakilerle de fazlalıkla da satılabilir.

⁴⁹ el-Amili, Zeynüddin bin Ali (el-Cübe'i), er-Revdatul- Behiyye fi Şerhi'd-Dimeşkiyye, Darül-Alem el-İslami, Beyrut, Ty.

- Altın ve gümüşle yapılan bütün alışverişlerde herhangi bir belirsizlik alışverişi geçersiz kılar. Bu hususta miktar, nitelik ve zaman önemlidir.⁵⁰

3- Diğer Alimlerin Görüşleri

Ebu Bekir Abdurrahman b.Keysan el-Asamm'a göre faizin illeti "kendisinden yararlanabilme" dir. Buna göre kendisinden yararlanılabilen bütün maddeler faize konu olmaktadır.

İbn Sirin ve Ebü Bekir el-Evdeni'e göre faizin yasaklanma illeti cinsiyettir. Buna göre kendi cinsi ile satılan bütün mallar faiz kapsamındadır. Ör. toprağın toprakla, elbisenin elbiseyle ve koyunun koyunla fazlalıkla satılması faizdir.

Hasan el-Basri'ye göre faizin illeti " kendi cinslerdeki değer"dir. Ör. değeri bir dinar olan bir elbise değeri bir dinar olan iki elbiseyle satılabildiği halde, bir dinar değerindeki bir elbiseyi iki dinar değerindeki bir elbiseye satmak faizdir.

Said b.Cübeyr'e göre faizin illeti "cinsteki menfaat yakınlığı" dir. Bu anlayışa göre kendilerinden sağlanan faydanın birbirine yakın olduğu buğday ve arpanın fazlalıkla değiştirilmesi faiz illetidir.

Rabi'a b.Abdurrahman'a göre faizin illeti "zekata tabi olan malların cins birliği" dir. Dolayısıyla hayvan ve tarım ürünleri gibi zekata tabi olan malların hemcinsleriyle mübadele edilmesinde fazlalık olmaması gerekir.

Aynı zamanda İmam Şafii'nin eski görüşünü savunan Said b.el-Müseyyeb'e göre faizin illeti "ölçülen ve tartılan yiyecek maddesi oluş"tur. Buna göre ölçülen ve tartılan bütün yiyecek maddeleri faize konu olmaktadır. Yiyecek ve içecek olmayan ya da yiyecek ve içecek oldukları halde ölçülüp tartılmayan maddeler faize konu olmazlar.⁵¹

⁵⁰ el-Hüzeli, Ca'fer bin el-Hasan, Şerai'ül-İslam fi Mesaili'l-Helali ve'l- Haram, 2.Cüz, Müessese el-Matbu'ati İsmailiyan, Ty.

⁵¹ en-Nevevi, Ebi Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, Kitab el-Mecmu', Daru'l-İhya et-Türas el-Arabi, IX, 501

D. GÜNÜMÜZ FIKİH LİTERATÜRÜNDE FAİZİN İLLETİ

Fıkıh literatüründe riba, borç verilen bir paraya veya mal, belli bir süre sonra belirli bir fazlalıkla, yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır. Türkçe’de kullanılan “faiz” kelimesi de Arapça kökenli olup, genelde riba ile eş anlamlı kabul edilir.

Faiz yasağı İslam’la başlamış olmayıp uzun bir geçmişi vardır. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da faiz yasağı olmakla birlikte, yahudiler Tevrat’ı tahrif ederek faizi kendi aralarında (İsrailoğulları) yasak sayıp kendilerinden olmayanlara karşı serbest saymışlardır. Kur’an’da yahudilerin bu tutumuna değinmekte, yasaklandığı halde faiz alıp vermelerinin yol açtığı ve açacağı sonuçlardan söz etmektedir.⁵²

Daha önce ifade ettiğimiz gibi tarih boyunca bir çok düşünür ve filozof da açık bir haksızlığa yol açtığı, sermayeyi belli bir sınıfın elinde topladığı, geniş halk kitlelerinin sömürülmesine sebep olduğu için faize karşı çıkmış, onunla mücadele edip önlemeye çalışmışlardır. Nitekim Eflatun faizi doğru bulmamakta, Aristo, “Paranın para doğuramayacağını” belirterek faiz yoluyla sağlanan kazancı, tabii olmayan kazanç diye nitelendirmektedir.

İslam’ın ortaya çıktığı VII. yüzyıl Arap toplumu da faize yabancı değildi ve faizin bütün çeşitleri biliniyor ve acımasızca zulüm aracı olarak uygulanıyordu. Bu yüzden sermaye belli kesimin elinde birikmiş, gittikçe katlanan faiz borcunu ödeyemeyen kimseler veya bunların çocukları köle olarak satılmaya başlanmış, sonuç itibarıyla az bir kesim büyük çıkar sağlanmasına karşı geniş kitleler perişan olmuştu.

Kur’an-ı Kerim bu zulüm aracını aşamalı bir şekilde, gerekli önlemleri alarak ve bu uygulamanın yerini tutacak kurumları da göstererek yasaklamış, Hz. Peygamber de bu hususta kılavuzluk etmiş, bu konudaki emir ve yasaklarıyla adil bir ekonomik ortam oluşturmaya gayret sarfetmiştir.

Kur’an’da faiz yasağına değişik üslup ve anlatım tarzlarıyla birden çok yerde temas edilir. Fakat hiçbirinde ribanın tanımı yapılmaz, özellikleri ve kapsamı hususunda

⁵² Nisa, 4/160-161

bilgi vermez. Fakat Kur'an'da geçen riba kavramı, o dönem Araplarının bu kelimeye yüklediği manadan farklı bir şey olamaz.

Kur'an'da riba meselesi dört yerde ele alınmış ve riba yasağı içki yasağında olduğu gibi aşamalı yöntem izlenerek dört aşamada ortaya konmuştur.

Bu konuda ilk âyet Mekke döneminde, yani müslüman toplumun inanç ve ahlak temellerinin kuruluşunun sağlamlaştırıldığı dönemde nazil olmuştur.

Daha önce temas ettiğimiz gibi Mekkî Rûm suresi 30/39.âyette faizi açıkça yasaklamamakla birlikte Allah katında çirkin görüldüğüne ve bereketsizliğine değinerek onu dolaylı olarak reddetmekte ve mü'minlere bu yönde uyarıda bulunmaktadır.

Medine döneminde nazil olan Nisa Suresi'nin 4/160-161.âyetleri ile Allah, Yahudilere faizin haram kılındığını, fakat onların bunu helal sayıp alıp vermeye devam ettiğini, bu yüzden de birçok ceza ve azaba uğradıklarını ve uğrayacaklarını haber vererek yine dolaylı olarak faiz yasağına temas etmiş ve bu konuda müslümanları yönlendirmiştir.

Üçüncü aşamada ise, Al-i İmran, 3/130. ayetinde ise faiz açıkça yasaklanmıştır. Tabii ki Kur'an'ın bu üslubu, ilk planda Mekke'de yaygın olan bileşik faizli borç işlemlerini kapsıyor gözüküyorsa da âyetteki "kat kat" kaydı, tek dereceli faizin helal olduğu anlamında olmayıp, o günkü olguyu açıklamak için gelmiştir.

Dördüncü aşamaya gelince; Bakara Suresi'nin 2/275-279. âyetleri ile artık faiz bir önceki kaydı da taşımaksızın şiddetli bir üslupla yasaklanmış, faizi bırakanlara bazı imkanlar gösterilerek faizde ısrar edenlere acı sonuçlar bildirilmiştir

Bu âyette Allah Teala, faiz ile alışverişin farklı olduğunu vurgulayıp, faiz alıp vermenin dünya ve ahiretteki kötü sonuçlarına işaret etmiş, bu arada, ana paradan fazla kısmın da faiz olacağını belirtmiştir. Kur'an'ın bu üslubu faiz yasağı konusunda açık ve kat'î bir delalettir. Öte yandan bu âyetlerde geçen "riba" kelimesi, kapalı bir kelime olmayıp, vahyin ilk muhatabı olan Araplar arasında bilinen ve uygulanan yaygın faiz şeklini ifade eder. O da, vadeye karşılık alacakta artış yapma uygulamasıdır.

Hız. Peygamberin sünneti de, Kur'an'ın koyduğu "faiz yasağı" ilkesini açıklamış, uygulamasını göstermiş, ayrıca Kur'an'da işaret edilmeyen bazı işlemleri de faiz olarak nitelendirip yasaklanmıştır.

Mesela Hz. Peygamber Veda Hacc'ında şöyle buyurmuştur:

"Dikkat edin. Cahiliyye döneminin faizlerinin hepsi de kaldırılmıştır. Ana paralarınız sizindir. Bu surette ne haksızlığa uğratılmış, ne de haksızlık yapmış olursunuz."

Bir başka hadiste de, "Faiz ancak veresiyededir." buyururken cahiliye döneminde yaygın olan "vade karşılığı alacağı artırma" adetine işaret etmiştir.

Buna ilave olarak Hz. Peygamber, kendi döneminde uygulanan işlemleri ve alım-satım türlerini de, ya faize yol açacağı, ya da faiz olduğu için yasaklamıştır. Mesela "eşya-ı sitte" veya "emval-i ribeviyye" hadisi diye meşhur bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Altına mukabil altını, gümüşe mukabil gümüşü, buğdayla buğdayı, arpa ile arpayı, hurma ile hurmayı, tuza mukabil tuzu satmayınız. Ancak eşit miktardan ve peşin olursa o müstesna. Her kim artırır veya fazla alırsa faiz alıp vermiş olur. Bunda alan ile veren arasında fark yoktur."

Bu konuda bir çok hadis rivâyet edilmiş olup bunlarda Hazreti Peygamber özetle, altın ve gümüşün, hurma, buğday, arpa ve tuzun aynı cins karşılıkla vadeli veya fazla karşılıklı değişimini yasaklamış cinslerin değişmesi halinde, peşin olması kaydıyla mübadeleye izin vermiştir. Ancak altın ve gümüş karşılığında sayılan malların alım satımında bu şartlar geçerli değildir. Aynı şekilde kuru hurma ile yaş hurmanın, iyi cins hurma ile kötü cins hurmanın fazlalıkla değişimi, gümüşün vadeli olarak altın karşılığı satımı yasaklanmış, altının altınla, gümüşün gümüşle değişimine ancak peşin ve tartılarının eşit olması halinde izin verilmiştir.

Hatta Rasulullah, üzerinde altın bulunan bir gerdanlığın bile altını ayrıldıktan sonra satılmasını istemiş, iki ölçek kötü cins hurmayı verip, bir ölçek iyi cins hurma alan sahabeye böyle bir işlemin faiz olduğunu belirterek, "Sakin böyle yapma! İyi cins hurma almak istediğin zaman önce kalitesi düşük hurmayı parayla sat, sonra eline geçen para ile iyi cins hurma satın al." buyurmuştur.

Dolayısıyla Kur'an, kesin bir ifade ile cahiliye faizi, borç faizi (ribe'd deyn) veya riben nesfe denilen, "Vade karşılığında alacağın miktarının artırılması" şeklinde faizi yasaklamış, sünnette bu yasağı teyid etmiştir. Buna ilave olarak sünnet, Araplar arasında cari olup pek faiz olarak görülmeyen bazı ticarî işlemleri ve mübadele şekillerini de yasaklamıştır.

Bu o günkü Arap toplumu içinde yeni bir durum olup, daha sonra İslamî literatürde bu ribe'l-fadl veya alışveriş faizi adıyla anılır olmuştur. Birinci nev'i faizin, yani vade sebebiyle tahakkuk ettirilen fazlalığın haramlığında hiçbir tartışma ve tereddüt bulunmamaktadır. Buna karşılık paranın veya gıda maddelerinin peşin olarak fakat fazlalıkla değişiminin (ribe'l fadl) yasaklanmış olmasının gerekçesi ve illeti üzerinde farklı görüşler bulunduğundan, bu yasağın ölçüsü, sınırı ve hangi cins ve nevî malları kapsadığı hususları değişkendir.

1- İslam Hukukçularına Göre Faiz Yasağının Amacı

Faiz yasağı, İslam iktisadının temel ilke ve prensiplerinden birisidir. İslam, servetin hareketli olmasını, üretim ve yatırım dışında tutulmamasını isteyerek faiz ortamını engelleyici bazı tedbirleri almıştır. İslam'da temel üretim faktörü olarak "emek" kabul edilmiş, sermayenin risk ve zarara katlanmadan tek başına kazanç aracı olması önlenmiştir. Çünkü bu sermaye ve servetin giderek belli bir zümrenin elinde toplanmasına, neticede insanların sınıflaşmasına, büyük bir kesimin mağduriyetine sebep olacaktır. İslam'ın yerleştirmeye çalıştığı ahlâkî anlayış, yardımlaşma ve sosyal dayanışma ilkesi, zekat ve infak emri, emek ve sermayenin birlikte üretime ve yatırıma yönelmesi, kâr ve zararı birlikte göğüslemesi prensibi vb. düzenlemeler, bir bütünün birbirini tamamlayan parçalarıdır. İslam, nimetleri ve külfetleri topluma dengeli biçimde yaymayı ilke edinmiştir. Ağır diyet borcu altındaki suçlulara hazine veya akrabalarının hatta mensubu bulunduğu meslek kesiminin yardımını sağlarken savaş ganimetini, sermayenin belli ellerde dolaşmasını önleme gerekçesiyle, geniş bir kesime yaymıştır.

Kur'an-ı Kerim faiz ile zekat ve infakın karşılaştırılmasını yaparak zekat ve infakın değerli ve kalıcı, faizin ise değersiz ve bereketsiz olduğunu bildirmektedir.⁵³

Gerçekten de zekat ve infak sosyal adaleti ve refahı arttırıcı olduğundan değerli ve bereketlidir. Faiz ise gelir akışını belli ellerde toplayıp sosyal refahı önleyeceğinden, dolayısıyla geniş bir kesimin tüketim eğilimini ve imkanını azaltacağından, bazan sosyal patlamalara sebep olduğundan, neticede bereketsiz bir yoldur. Öte yandan, zekat ve infakın Allah katında ecir ve mükafaat ile faizin de ceza ve günah ile karşılanması bir müslüman için kuşkusuz daha da önemli bir farklılıktır.

Kur'an-ı Kerim faiz ile ticaret arasındaki ilişkiye değinerek ticaretin helal, faizin haram olduğunu bildirmesi de dikkat çekicidir. Çünkü ticaret üretken olup, toplumda emeğe ve sermayeye dengeli bir pay verir. Paranın akışını hızlandırır, belli istihdam imkanları ortaya çıkarır. Faiz ise üretken değil tek taraflı çıkar sağlayan bir unsurdur. Eşit ve iki taraflı risk taşıyan ticaret ile eşitsiz ve tek taraflı risk taşıyan faiz arasında önemli bir mahiyet farkı vardır. Faiz ile ticaretin ayrı olmadığını vurguluyan bir üslup kullanırken, Kur'an'ın bu noktaya dikkat çekmeyi amaçladığı söylenebilir.

2- İslam'da Faiz Yasağı İle ilgili Genel Bir Değerlendirme

Faiz denilen her şeyin gerçekten faiz olup olmadığına karar verebilmek için, faizin nitelik ve kapsamını iyi bilmemiz gerekmektedir. Günümüz İslam Hukukçuları da faiz kavramı üzerinden ortaya çıkan ihtilaflardan ziyade faiz denilen hususun nitelik ve mahiyetinden kaynaklanan ihtilaflardan yola çıkarak değişik görüşler beyan etmişlerdir. Dolayısıyla faiz ve riba yasağı ile ilgili herhangi bir ihtilaf sözkonusu olmamakla beraber kapsam ve nitelik hususunda muhtelif görüşler serdetme durumundayız. Bundan dolayı geçmişte telif edilen fetvâ kitaplarımızda ve hatta günümüzde ulema, ortaya çıkan ve faiz olma ihtimali bulunan muâmelelerle ilgili muhtelif sorulara bazen farklı cevaplar vermişlerdir. Bu sebeple, değişen zaman ve zemin şartlarında da faiz şüphesi bulunan bir muameleyi işin ehli olan ve Allah korkusuna sahip alimlere sormak gerekir. Zira özellikle dînî konularda bilmeden konuşmak, dinimizin bize öğrettiği ahlâk kurallarında ve alimlerimizin din çerçevesinde oluşmuş geleneğinde yoktur. Bütün bunlara binaen faizle ilgili ortaya

⁵³ Bakara, 2/276; Rûm, 30-397

atılan sorun ve görüşlerin açık, net ve efrâdını câmi' ağıyarını mâni' denilen cinsten olması gerekir.

Günümüz İslam Hukuku çalışmalarının öncülüğünü yapan alimlerin faiz hakkındaki genel kanaatlerini fazla detaya girmeden şöyle özetleme imkanımız vardır:

Ribâ ile faiz aynı şey midir değil midir konusu uzun zamandan bu yana hep tartışılmıştır. Bizim dilimizde riba yerine çok yaygın olarak faiz tabiri kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. Günümüzde faiz olarak adlandırılan muameleler, geçmişte riba diye adlandırılanlarla aynıdır. Dolayısıyla ikisi arasında mahiyet olarak bir fark olduğu iddia edilemez. Durum böyle olunca nitelikleri değişmeyen bir şeyin adının değişmesi önemli olmadığı gibi, verilecek hükme etki edici de değildir. Bu tıpkı Farsça olan hane kelimesi yerine Türkçe'si olan evi kullanmaya benzer.

İslâm dininin yasakladığı faiz geneli itibariyle iki çeşittir. Bunlardan biri fazlalıktan kaynaklanan faiz (riba'l-fadl) dir. İkincisi de vadeye dayalı faiz (riba'n-nesîe) dir.

Fazlalıkla olan faiz, ölçü ile veya tartı ile olan eşyayı kendi cinslerinden şeylerle peşin ve biri diğerinden fazla olarak değiştirmektir. Meselâ aynı ayardaki on gr. altını on bir gr. altınla, aynı şekilde gümüşü gümüşle, yüz Türk lirasını yüz beş lirayla, bir kg. buğdayı bir buçuk kg. buğdayla değiştirmek gibi. Burada faiz cereyan etmesi için iki şeyin mutlaka aynı cins olması, sayı ve metre hesabı ile satılan şey olmaması şarttır. Sayı ile olanlar arasındaki artış faiz sayılmaz. Meselâ on köy yumurtası alıp on beş çiftlik yumurtası vermek faiz değildir. Bunun gibi, meselâ aynı cins iki kumaş farklı metrelerle mübadele edilebilir, bu da faiz sayılmaz.

Aynı cinsten olmayan iki şeyden birinin diğeri karşılığında satılması halinde, faiz olmaması için, her ikisinin peşin olması ve her ikisinin aynı anda elde bulunması şarttır. Burada iki şeyin müsâvî/eşit olması şart değildir. Meselâ bir kg. buğday karşılığında iki kg. arpa verilmesi veya altınla gümüşün, Türk lirasıyla herhangi bir ülke parasının mübâdelesine gibi. Bunların muhakkak peşin ve elde bulunması, o anda karşılıklı teslim edilmesi gerekir.

Vadeye dayalı faiz (Riba'n-nesîe) ise, tartılan veya ölçülen eşyayı birbiri mukabilinde veresiye mübâdele etmektir. Miktar değişmese bile bu bir faiz çeşididir.

Meselâ, yüz gr. yirmi dört ayar altını yine aynı ayardaki altınla veresiye satmak caiz değildir. Çünkü cinsi ve miktarı bir, fakat biri peşin diğeri veresiyedir; bu sebeple aralarında bir fark vardır. Bu riba/faizin bir başka türü de şöyle idi: Bir kimse belli bir süre için borç alır, süre bitiminde borcunu ödemezse, alacaklı kendisine şu teklifi getirirdi: Ya borcunu öde veya şu kadar faiz vermek şartıyla borcunu şu kadar süre erteleyeyim. İşte bu Kur'an'ın kesin olarak yasakladığı ve bu şekilde muamele yapan kimseyi Allah'a ve Resûlü'ne karşı savaş ilan etmiş saydığı faiz çeşididir. Câhiliye döneminin yaygın faizi böyle idi. Hz. Peygamber'in:

“Ribanın/faizin her çeşidi kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım ribâ da Abdulmuttalip oğlu Abbas'ın ribasıdır” buyruğu öncelikle bu cins ribayı/faizi hedef alıyordu.⁵⁴

Çeşitli kurum ve kuruluşlardan, hükmi şahsiyetlerden alınan kredilerin durumu, genel anlamda yukarıdaki açıklamalar ışığında değerlendirilebilir. Şu kadar var ki, konut kredisi, araba kredisi, yatırım kredisi, iç veya dış kredi gibi pek çok kredi çeşidi ve bu kredilerin her birinin alınış şartları arasında pek çok farklar bulunduğu gerçeği ortadadır. Dolayısıyla kredinin niteliği, vadesi ve miktarı gibi değişkenler sözkonusu faiz hususunda etkin olma durumundadır. Bu anlamda değişik görüşlerden bahsetme imkanı olmakla birlikte genel olarak - bazı aşırı olarak ifade edilebilecek görüşler dışında- faize bakış değişmemektedir. Bunların yanında enflasyon oranı gibi kriterleri ölçü alıp sınırlı olarak faizli muamelelere cevaz verenler de vardır. Bunların daha çok riba ile faizi ayrı değerlendiren görüşlerin sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bunlara göre Kur'an'da yasaklanan cahiliyye döneminin adetlerinin bir tezahürü olan ve günümüzde tefecilik olarak bilinen ribadır. Faiz ise günümüz ekonomik şartlarında olması gereken ticari bir alışveriştir. Bunlarla ilgili teori ve görüşleri daha önce ifade etmiştik. Bununla birlikte Faizsiz Finans Kurumları'nın “kâr payı” adı altında verdiği fazlalığı da örtülü faiz olarak değerlendiren yaklaşımlar da bu görüşlerle paralel olarak ortaya çıkmaktadır.

⁵⁴ Daha fazla malumat için, İbn Hacer el-Heysemî, İslâm'da Helâller ve Haramlar, terc. A. Serdaroğlu ve L. Şentürk, I, 650-674; Ö. Nasuhî Bilmen, İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, VI, 404-405; Büyük İslâm İlmihali, s. 442-443; Halil Güneç, Günümüz Meselelerine Fetvalar, I, 309-310; Hayreddin Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, I, 332 vd.; Hamdi Döndüren, Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, s. 379 vd.; Enver İkbâl Kureşî, Faiz Nazariyesi ve İslam, İstanbul 1966, terc. Salih Tuğ

Said Havva ilgili ayetlerin tefsirinde Seyyid Kutub' tan naklen bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bundan önceki derste temel esasları sunulmuş bulunan sadakanın tam karşı tarafında yer alan o yüzü asık o tipsiz ve korkunç yüzüyle faizdir. Sadaka vermektir, cömertlik, temizliktir, arınmaktır, dayanışma ve yardımlaşmadır. Faiz ise cimriliktir, pisliktir, kirliliktir, bencilliktir, ferdiliktir...Sadaka karşılıksız olarak ve iade sözkonusu olmaksızın malı feda etmektir. Faiz ise, borcu beraberindeki haram bir fazlalık ile, alacaklının emeğinden veya etinden kesilmiş bir fazlalık ile birlikte geri almaktır. Eğer borç alan kişi aldığı bu borç ile çalışmış ve çalışmasının neticesi bir kâr sağlamış ise , emeğinden alınmış bir parçadır. Kâr sağlamamış, ziyan etmiş veya bu borcu kendisine yahut ailesine harcamak maksadı ile almış ve hiçbir şekilde bundan kâr sağlamamış ise , etinden alınmış bir parçadır.

Gerçekten de İslami düzen ve faizci düzen birbirinize zıt düzendir. Bu iki düzen hiçbir konuda aynı düşünemezler. Hiçbir esas üzerinde birleşemez ve hiçbir sonuç üzerinde uyum sağlayamazlar...Bunların her birisi hayat, hedefler ve gayeler bakımından birbirine tam anlamıyla zıt tasavvurlar üzerinde yükselir. Her birisinin insanlık hayatında doğurduğu sonuç, öbüründen tam anlamıyla farklıdır...İşte bu faiz düzenine karşı bu korkunç hamlenin yapılmasının ve bu dehşet verici tehditte bulunulmasının sebebi budur.”⁵⁵

E. ÇAĞDAŞ TİCARET HUKUKUNA GÖRE FAİZİN İLLETİ

Günümüz Kapitalist ekonomilerinde faiz iktisadi hayatın motoru ve lokomotif olarak değerlendirilmektedir. Aslında bu anlayış daha önce ifade ettiğimiz faiz teorilerinden bağımsız olarak teşekkül etmemiştir. Bu anlamda faizi herhangi bir mülkün kirasına benzetenler, sermayenin kârı olarak değerlendirenler, bu günkü tüketimlerini yarına erteleme karşılığı olarak izah edenler ve tasarrufu elde tutmaktan vazgeçmenin bedeli olarak görenlerin tamamının ortak hedefi faiz olgusunu meşru göstermekten başka bir şey değildir.

⁵⁵ el- Havva, Said, el-Esas fi't-Tefsir, s.175 vd.

Bunların yanında faizi kapitalist ekonominin vazgeçilmezi olarak değerlendiren ekonomistler paranın zaman değeri ve tüketimi erteleme bedeli tezlerini önemsemektedirler. Onlara göre eldeki sermaye gelecekteki sermayeden değerlidir. Dolayısıyla sözkonusu değer farkının fazlalık olarak alınması adildir. Bunun yanında tüketimi erteleme anlayışı da aslında bir fedakârlıktır. Bu fedakârlığın ödüllendirilmesi de faizdir.

Şüphesiz bu tezler günümüz ekonomilerinin çoğunda teorik ve pratik yaygın olarak işletilmektedir. Fakat bazı tenkit ve eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Şöyle ki;

Tasarruf yapan veya sermaye biriktiren kişinin ödülü faiz değil tüketim ve üretim olmalıdır. Zira tasarruf yapmanın hedefi tüketim ihtiyacını karşılamak olmalıdır. Tasarruftan nemalanmak, gıdaya gıda katmaya benzer ki, bu normal bir durum değildir. Nasıl ki, bir karınca kışın tüketmek üzere stok yapıyorsa ve bu birikiminin artması gibi bir beklentiye girmiyorsa ve kendi birikimini tüketme ödülünden istifade ediyorsa aynı durum tasarruf yapan insanlar için de geçerlidir. İnsanın kendi sermaye ve tasarrufunu kendisi ve çevresindeki istediği bütün herkesin istifadesine sunması onur ve erdem olarak değerlendirilir. Dolayısıyla tasarruf ve birikimi haksız bir bedel olan faizle ödüllendirmek hiç bir şekilde adil gözükmemektedir.

Zaman zaman bazı siyasi ve ekonomik kuruluşların faizin olumsuzluklarıyla ilgili ortaya çıkardıkları raporlar kamuoyuna bu problem hakkında fikir vermesi açısından önemli birer göstergedirler. Faizin toplumsal yaşamı ve hatta devletleri nasıl olumsuz etkilediğini daha somut öğrenebilmek için 26.05.2002 tarihli Yeni Şafak gazetesinde çıkan şu rapor dikkat çekicidir:

“Son on iki yılda Türkiye’nin 190 milyar doları faize gitti. Türkiye 1990’dan bu yana 190 milyar dolar iç borç faizi ödedi. Bu yılın ilk dört ayında da bütçenin yarısından fazlası faiz ödemelerine gitti. Raporda, Türkiye’nin büyük bir faiz kışkacında olduğu, son iki yılda ödenen borç faizleri vergi gelirlerini aştığı ifade edilmektedir. 1980 yılında vergi gelirlerinin sadece %2.9’u faizlere giderken, bu oran 1994 yılında % 50.8’e, 2000 yılında %77.1, 2001 yılında %103.3 ve bu yılın ilk dört ayında %128’e çıktı.

Türkiye'nin 1990 yılından bu yana 190 milyar dolar iç borç faizi ödediği bildirilen rapordaki bilgilere göre, bu yılın ilk dört ayına da faiz damgasını vurdu. Nisan ayı sonuna kadar yapılan toplam 35 katrilyon 378 Trilyon liralık harcamanın 19 592 Trilyon lirası faiz harcamalarına, 15 katrilyon 786 trilyon lirası faiz dışı harcamalara giderken, sadece 665 Trilyon liralık yatırım yapıldı. Bu arada kapanan işyeri sayısının % 22 artarak 7 bin 453'e yükseldiği belirtildi."

Aslında dolaylı da olsa çağdaş bazı iktisatçılar da faizin tamamen kaldırılması yönünde fikir beyan ediyorlar. Bunlardan biri de Coşkun Ürnlü'dür:

"Faiz oranlarını düşürerek maliyeti ucuzlatıp ülkenin kalkınmasının sağlanacağı" savına karşı yapılacak eleştiri, Keynes öncesi iktisatçıları bile şaşırtacak nitelikteki bu savın bilimsellikten yoksun oluşunu vurgulamakla yetinirse, anlamlı olamaz. Faiz oranlarının düşürülmesinin enflasyonu süratle hızlandıracağını anlatmak da sorunu çözümleyici olamaz. Faiz, sermayenin fiyatı olarak, kapitalist sistemin can damarıdır. Faiz'in tümünden kaldırılması bir çözüm yoludur; ama ne var ki, üretim biçimini mevcut haliyle hem korumak hem de faizi kaldırmak aklın kabulde zorluk çektiği bir savdır, yalnızca!"

III. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Faizle ilgili ayetten de açıkça anlaşıldığı gibi İslam'da ticari ve sosyal ilişkilerde üzerine vurgu yapılan en önemli ilkelerden biri " Ne zulmetmek ne de zulme maruz kalmak" ilkesidir. Zulmedenlerin veya zulme maruz kalanların olmadığı bir toplumda adalet ve dayanışma vardır. Dolayısıyla herhangi bir ihtiyacın giderilmesi için ödünç verilen para veya malın aynısının iadesi ödünç veren açısından herhangi bir kayba sebep olmadığı gibi borçlu açısından da adil bir durumdur. Ama borçlunun ana para/mala ilaveten ödemek zorunda bırakılacağı herhangi bir fazlalığın zulüm ve haksızlık olarak bir çok olumsuzluğa zemin hazırlayacağı açıktır. Dolayısıyla "Menfaat temin eden bütün alışverişler faizdir" ilkesi de bu tezi desteklemekte ve her iki tarafın hakkını korumaktadır. Aslında bu iki önemli ilke faizle ilgili alınması gereken tavrın özetidir. Bazılarının iddia ettiği gibi faiz ekonomilerin "bel kemiği" veya "kaçınılmazı"

da değildir. Faiz olgusu diğer hususlar gibi tamamen sistem ve şahısların dünya görüşüne bağlı olarak olumlu veya olumsuz tavırlara konu olan bir husustur.

Çünkü faizin sadece kapitalizm dünyasının zarureti olarak güncelliğini koruduğu ortadadır. Zira kapitalizmin faizsiz ayakta durması imkansızdır. Kapitalizmde hem ticaret hem faiz meşrudur. Sosyalizmde ise, hem ticaret hem faiz yasaktır. İslam'da ise ayrı bir iktisat sistemine sahip olarak ticaret helal faiz ise haram kılınmıştır.⁵⁶

Faiz başkasının sırtından kolay yoldan geçinmenin hatta tefecilikle insanları sömürmenin yoludur. Faiz sistemini benimseyen toplumlarda bile faiz oranlarının en düşük seviyesi ekonomik istikrarın göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda ileri toplumlarda faiz işlemine başvurulmaz ya da faiz en düşük seviyede tutulur. En yüksek faiz oranları da ekonomik ve sosyal açıdan istikrara kavuşmamış ülke ve toplumlarda görülmektedir. Dolayısıyla “Sosyo-ekonomik yapılanma açısından en ideal toplum biçimi faizli alışverişlerin olmadığı ya da faiz oranlarının en düşük seviyede tutulduğu toplumdur” sonucuna varma imkanımız vardır. İslam, yüzyıllar öncesinden ideal toplum biçimini hem teorik hem de pratik olarak insanlığa sunmuş tek ilahi dindir.

Süleyman Ateş, faizle ilgili ayetin tefsirinde dalgalı para sistemlerinde zamanla ortaya çıkan değer kaybı gerekçesiyle ödünç verenin mağduriyetini telafi etmeye yönelik borç verilen andaki değerini karşılayacak fazlalığın faiz olarak değerlendirilmemesi gerektiğini yahut borçlanma işlemlerinin altın veya gümüşle yapılmasını önerse de⁵⁷ böyle bir işlemin de tamamen faiz şüphesinden arındığını söylemek mümkün değildir.

Mal ve servetin insanoğlunun en zayıf noktalarından olduğu genel kabul gören bir gerçektir. Bu hususla ilgili olarak bir çok ayet ve hadis zikretme imkanımız vardır.⁵⁸ Zira dünya hayatında bir çok arzu ve isteği gerçekleştirmenin ana aracı mal ve servettir. Aile kurmak, aileyi idare etmek, mesken ve binek ihtiyacını gidermek gibi sosyal ve ferdi ihtiyaçların temini mala bağlıdır.

⁵⁶ Demirci, Rasih, Ekonominin Temelleri, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996, s.156

⁵⁷ Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, I,483

⁵⁸ Al-i İmran, 3/14

İlk devirlerde dirhem ve dinar (altın ve gümüş) henüz keşfedilmediğinden insanoğlu ihtiyaçlarına karşılık mübadele aracı olarak yine malı kullanıyordu. Dolayısıyla ihtiyaçların temini nakden değil, a'ynen gerçekleşiyordu. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan altın, gümüş, madeni ve itibari paralar ise ihtiyaçların temini için mübadele aracı olarak kullanılmaya başlandı. Dolayısıyla değeri bizzat kendisinden veya itibarından olsun mübadele aracı olarak icat edilen paranın bizzat kendisi, para ve servet üretip doğuramaz. Bu paranın icat felsefesine aykırı olduğu gibi bir çok haksızlık ve olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Toplumda üretimin azalmasına bağlı olarak işsizliğin çoğalması, ihracatın azalmasına bağlı olarak ithalatın çoğalması sonucunda fiyatların kontrol edilemez hale gelmesi, alım gücünün azalması ve toplumsal huzursuzlukların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Buna mukabil iş gücü ve emek ile üretime katkı sağlamak insan fitatına uygun davranış olup Allah'ın da kabul ettiği bir durumdur. Bu durumda mal ve hizmetler bütün toplumda el değiştirir, herkes emeğinin karşılığını alır ve sosyal barış sağlanır. Bu toplumda faiz yerine karz-ı hasen yerleşir ki, daha önce ifade ettiğimiz gibi maddi karşılık yerine manevi sevap, ilahi rıza beklentisi oluşmakta, fedakârlık ve diğergamlık ön plana çıkmaktadır.

Faizin alınmasına gerekçe olarak gösterilen zaman faktörü aslında hakiki bir karşılık değildir. Sadece hükmi bir karşılık olup sözkonusu fazlalığı almayı hiç bir şekilde meşru kılmaz.

Faizin illetiyle ilgili olarak değişik mezheplerin muhtelif illet anlayışlarının faizin kapsamını daraltma veya genişletme hususunda yeterli olduğu ortadadır. Aslında bu da problem içerisinde ortaya çıkan başka bir handikaptır. Bu durum illet bağlamında faizin mahiyeti hakkında bir çok değişik yorumun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu anlayışların tamamen bertaraf edilmesi en azından asgariye indirilmesi konunun anlaşılması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Bu gerçeklerden hareketle faizin yasaklanma illeti olarak ortaya çıkan gerçek şudur:

Canı gibi malı da dokunulmaz olan insanın malını haksız yollarla almak haram ve yasak kılınmıştır. Bunun kapsamı sınırlı olmayıp, insanların “değer” olarak bildiği ve toplumda ihtiyaç gideren her türlü mal ve hizmeti içerir. Buna binaen:

“Kur’an’da herhangi bir şeyin haram kılınmasının illeti bizzat Allah’ın haram kılmış olmasından başka bir şey değildir. Başka bir ifadeyle emrin illeti emrin kendisi olduğu gibi nehyin illeti de nehyin kendisidir.”

Yani yüce Allah haksız kazanç olarak nitelediği faiz olgusunu herhangi bir kayıt koymadan bütün neveleriyle haram kılmıştır. Bunda yiyecek maddesi olma, ölçülüp tartılabilme, hemcinsiyet ya da depolanabilme gibi hiç bir nitelikten söz etmiş değildir. Bu nitelikler tarihselliğin şartları içerisinde değerlendirilebilecek bir hadisin muhtevasıyla ilgili daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan bir takım izah tarzlarından başka bir şey değildir. Aslında sözkonusu izahlar muazzam kültür mirasımızın bir parçasıdır. Ama sadece ilgili tarihi şartlarda değerlendirilmesi gereken argümanlar olarak bilinmesinde de fayda vardır. Zira aynı izahları günümüzün değişen ve gelişen sosyal ve ekonomik pratiklerine olduğu gibi uydurmaya çalışmanın anlamı yoktur. Fıkıh kitaplarında bizlere tevarüs eden kölelik ve cariyelekle ilgili muhtelif ahkam ve detaylar günümüzde toplumun pratik hayatına bir fayda sağlamadığı gibi faizle ilgili ortaya çıkan bir çok tartışma ve illet bağlamında ortaya atılan bir çok izah tarzı da aynı şekilde değerlendirilmelidir.

Bu anlamda faizi de tavrifi ibadetler kapsamında değerlendirmek mümkündür. İman öncelikle emir ve nehiylerde illet ve hikmet aramaz. Bundan dolayı dinde şu hususlara vurgu yapılır:

“Hasen dinin güzel gördüğü şeydir. Kabih ise dinin çirkin gördüğü şeydir.”⁵⁹

Bundan dolayı İslam’da faizin yasaklanma illeti öncelikli olarak Allah’ın haram kılmasıdır. Aynı zamanda haksız kazanç olması ve sosyal adaletsizliğe sebep olması, dolayısıyla toplumsal fesada zemin hazırlaması faizin yasaklanma illetlerindedir. Ama asıl illet ilahi iradenin yasaklanması yönünde tezahür etmesidir.

⁵⁹ Gölcük, Şerafettin, Bakıllani ve İnsanın Fiilleri, T.D.V.yayımları, s.168 vd.

BİBLİYOGRAFYA

- Akgündüz**, Ahmet, Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Kulliyatı, Diyarbakır, 1986
- Ali Haydar**, Hoca Eminzade (ö.1355/1936), Dürer'l-Hükkam Şerhu Mecellet'i-l-Ahkam, Hikmet Yayınları, İstanbul, ty.
- Amidi**, Ebu'l-Hasen Seyfuddin Ali b. Muhammed b.Salim es-Sa'lebi (ö.631/1233), el-İhkam fi Usul el-Ahkam, Müessese el- Halebi, Kahire, 1967
- Atar**, Fahreddin, Fıkıh Usulü, İfav Yayınları, İstanbul, 1992
- Ateş**, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, I,483 ty.
- Baktır**, Mustafa, İslam Hukukunda Zaruret Hali ve Faiz,(Oturum)
- Çapra**, Ömer ve Diğer heyet, Hazırlayan Faruk Yılmaz, İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1989
-, İslamda İktisadi Nizam, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1970
- Demirci**, Rasih, Ekonominin Temelleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1996
- Döndüren**, Hamdi, İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Hükümlere Etkisi, (Kurav, 9-10 Kasım 1996), Kur'an'ı anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2000
-, Delilleriyle İslam İlmihali (İnanç, İbadet, Günlük Hayat), Erkam Yayınları, İstanbul, 2005
-, İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi, Erkam Yayınları, İstanbul,1998
- Ebu Dâvud**, Süleyman b.Eş'as es-Sicistani, (ö.275/888), Sünen, Mısır, ty.
- el-Amili**, Zeynuddin b.Ali, er-Ravdetü'l-Behiyye fi Şerhi'd-Dimaşkiyye, Daru'l-Alem el-İslami, Beyrut, ty.
- el-Askalani**, el-Hafız İbn Hacer (ö.852/1549), Buluğ el- Meram, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986
- el-Buhari**, Ebu Abdillah Muhammed b.İsmail (ö.256/869), Sahih-i Buhari ve Tercemesi (Terc. Mehmet Sofuoğlu), Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987
- el-Cevziyye**, Şemsuddin Muhammed b.Ebu Bekir b. el-Kayyim, (ö.750/1350), İ'lamu'l-Muvakki'in, Mektebetu't-Ticariyatü'l-Kübra, Mısır, 1955

- el-Cüveyni**, Ebu'l-Me'ali Abdülmelik b.Abdullah b.Yusuf (ö.178/1085), el-Burhan fi Usul el-Fıkh, Daru'l-Vefa, 1997
- el-Heysemî**, Nureddîn Ali b.Ebi Bekr, Mecmeu'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevaid, Beyrut, 1967
- el-Hin**, Mustafa, Eseru'l-Ihtilaf fi'l-Keva'idi'l-Usuliyye fi İhtilafi'l-Fukeha, Müessese er-Risale, Beyrut, 1998
- el-Huzeli**, Cafer b.Hasan, Şerai'ül-İslam fi Mesaili el-Helali ve'l-Haram, Müessese el-Matbuati İsmailiyan, ty.
- el-Mavsili**, Abdullah b.Mahmud b.Mevdud (ö.683/1284), el-İhtiyar li Ta'lili el-Muhtar, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005
- el-Mısri**, Refik, Masraf et-Tenmiye el-İslami ev Muhaveletün Cedidetün fi er-Riba ve'l-Faide ve'l-Benk, Müessese er-Risale, (Doktora Tezi, 1975)
- el-Mutteki**, Ali, Kenzu'l-Ummâl, er-Risale, Beyrut, 1990
- Nevevi**, Yahya b. Şeref (ö.676/1277), el-Mecmu' Şerh'l-Mühezzeb, Daru'l-İhya et-Türas el-Arabi, ty.
- en-Nisâbüri**, Hâkim, el-Müstedrek Ala's-Sahihayn (nşr. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut, 1411/1990
- Serahsi**, Şemsuddin Ebubekir Muhammed b.Ahmed (ö.977/1569), el-Mebcut, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982
- eş-Şafii**, Muhammed b. İdris (ö.204/819), el-Ümm, Mısır, ty.
- Şevkâni**, Muhammed b.Ali, (ö.1255/1839) Neyl-el Evtar Şerhu Münteka'l-Ahbar min Ehadisi Seyyidi'l-Ahyar, Kahire, 1391/1971
- Gölcük**, Şerafettin, Bakıllani ve İnsanın Fiilleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997
- Gözübenli**, Beşir, "İslam'da Faiz Yasağı ve Paralı Ekonomi", " Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba", İslâm Ekonomisinde Finansman Meseleleri, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1992
- Hamidullah**, Muhammed (ö.1907-2002), Aziz Kur'an (Çeviri ve Açıklama: Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık), Beyan Yayınları, İstanbul, 2000
- İslama Giriş, Nur Yayınları, Ankara, 1965
- Havva**, Said, el-Esas fi't-Tefsir, Şamil Yayınevi, İstanbul,1989

- İbn Hazm**, Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri (ö.456/1063), el- Muhalla, Beyrut, Ty.
- İbn Hişam**, Abdülmelik, es-Siretu'n-Nebeviyye, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985
- İbn Mace**, Ebu Abdillan Muhammed b.Yezid el-Kazvini (ö.275/888), Sünen, Beyrut, ty.
- İbn Rüşd**, Muhammed b.Ahmed el-Hafid (ö.520/1269), Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985
- İbn Teymiyye**, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm (ö.1328), Mecmu'l-Fetava Şeyhi'l-İslam İbn Teymiyye, Daru'l-Arabiye, Riyad, 1398
- Aydın**, Mehmet Akif, Osmanlı Devleti Tarihi, "Osmanlıda Hukuk" maddesi, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), Feza Yayıncılık, İstanbul, 1999
- İnalcık**, Halil, Osmanlıda Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayınları, İstanbul, 2000
- İsfehani**, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb (ö.502/1108), Müfredat fi Garibi'l-Kur'an, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986
- Karaman**, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, Nesil Yayınları, İstanbul, 1991
- Kâsâni**, Alauddin b.Mesud (ö.587/1191), Bedaiu's-Sanai fi Tertib eş-Şerai', Darü'l-Kitab el-Arabi, Beyrut, 1974
- Kılavuz**, Ahmet Saim, Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006
- Kırca**, Celal, Kur'an'a Yönelişler, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1993
- Kur'an-ı Kerim**, "Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli", Hazırlayanlar: Ali Özek Başkanlığındaki Heyet, TDV Yayınları., Ankara, 1993.
- Kutup**, Seyyid (1906-1966), fi Zilal el-Kur'an, Hikmet Yayınları, İstanbul, ty.
- Mehmet Vehbi**, Konyalı, Hülâsatü'l-Beyan fi Tefsir el-Kur'an, Üçdal Neşriyat, İstanbul, ty.
- Mevdudi**, Ebu'l-Ala (1903-1979), Tefhimu'l-Kur'an, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996
....., Faiz, İnsan Yayınları, İstanbul,1992
- Miras**, Kamil (ö.1376/1958), Sahihi Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Terceme ve Şerhi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982
- Özsoy**, İsmail, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Faiz Maddesi, İstanbul, 2000
..... Faiz ve Problemleri, Nil Yayınları, İzmir, 1998

- Sabuni**, Muhammed Ali, Revai'ül-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkam mine'l-Kur'an, Der Saadet, ty.
- San'âni**, Muhammed b.İsmail (ö.1182/1768), Sübül es-Selam Şerhu Buluği'l-Meram, 2.Baskı, Kahire, 1950
- Şaban**, Zekiyuddin, Usul el-Fıkh, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996
- Şâtibi**, İbrahim b.Musa b.Muhammed (ö.780), el-Muvafakat fi Ususli's-Şeri'a, Beyrut, ty.
- Selebi**, Mahmud Mustafa, Ta'lil el-Ahkam, Mısır, 1947
- Şentürk**, Lütfi, Diyanet İslam İlmihali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998
- Tabakoğlu**, Ahmet, Osmanlı İktisat Sistemi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996
- Tabbare**, Afif Abdülfettah, Ruh ed-Din el-İslami, Daru'l-İlm, Beyrut, 1977
- Tirmizi**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî (ö.279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- Uludağ**, Süleyman, İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Dergah Yayınları, İstanbul, İslamda Faiz Meselesine Yeni bir Bakış, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988
- Yavuz**, Yunus Vehbi, Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşu Olarak Zekat, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1992
- Sebep-İllet-Hikmet Açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış, (Kurav, 9-10 Kasım 1996), Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2000
- Yazır**, Elmalılı Hamdi (ö. 1878-1942), Hak Dini Kur'an Dili, Feza Yayıncılık, İstanbul, ty.
- Yeniçeri**, Celal, İslam İktisadının Esasları, Şamil yayınevi, İstanbul, 1980
- Zeydân**, Abdülkerim, Fıkıh Usulü, İfav. Yayınları, İstanbul, 1993
- Kutsal Kitap, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2002
- Sürelî Yayınlar**
- Bankacılar Dergisi, Sayı, 56, 2003
- el-Alemu'l-İslami Dergisi, 22-28 Mayıs Sayısı, Riyad, 2000
- <http://Kitabevi.Karakalem.net>, Akyol, İzzet, Tarih ve Toplum, Osmanlıyı Anlamak "Para Vakfı" Örneği Işığında Bir Anlama Denemesi
- Yeni Şafak Gazetesi, 26.02.2005 tarihli nüsha
- Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı Sayısı, Clt.6 (Teşkilat), Ankara, 1999
- Milliyet Gazetesi, İstanbul, 20.11. 1977 tarihli nüsha

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı	Midyat, 1971		
Öğr.Gördüğü Kurumlar	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1989	1993	Midyat İmam Hatip Lisesi
Lisans	1993	1998	U.Ü. İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	1998	2006	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora			
Medeni Durum	Evli		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi:	İngilizce - İyi		Arapça - İyi
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama Tarihleri	ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı

1.

2.

Yurtdışı Görevleri

Kullandığı Burslar

Aldığı Ödüller

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı

Bilimsel Toplantılar

Yayımlanan Çalışmalar

Diğer

**Tarih-İmza
Adı Soyadı**